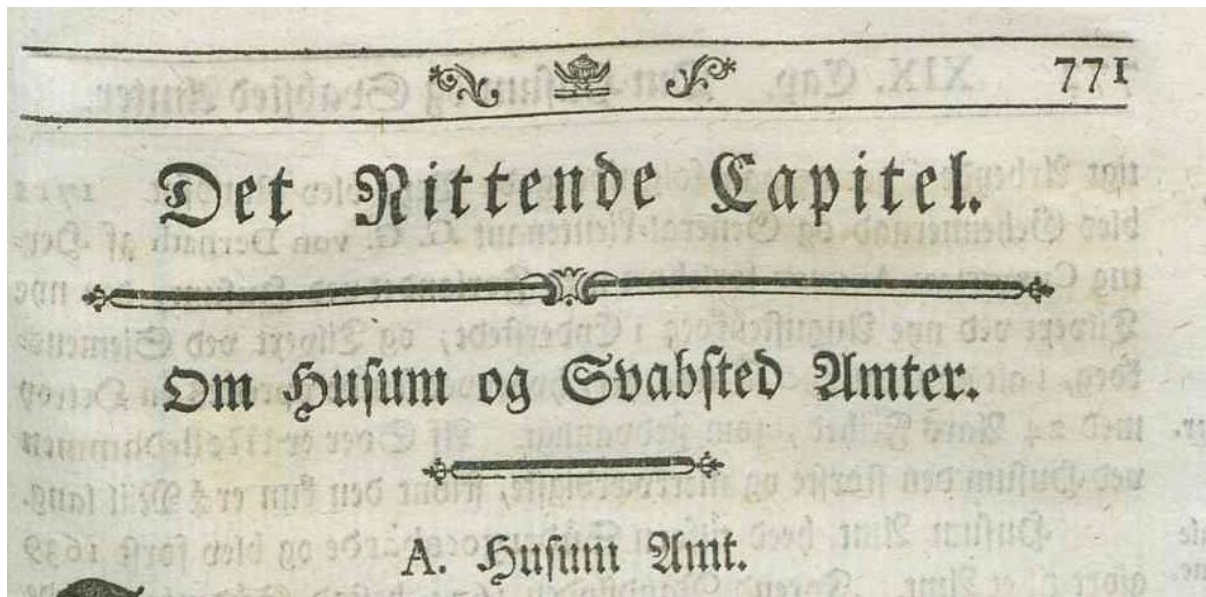

Det Nittende Capitel

Om Husum og Svabsted Amter

A. Husum Amt.

Grænser. Størrelse. Jordbond. Koege. Søer. Husums Amt grændser mod Norden til Landskabet Bredsted og Uggelherred, mod Østen til Gottorp Amt og et lidet Stykke af Landskabet Stapelholm, mod Sønden til Svabsted Amt og Landskabet Eydersted, og mod Vesten til Vesterhavet. Dets Længde fra Østen til Vesten er 2 á 3 Mile; men Breden fra Nord til Sønder omtrent 2 Mile. Plovtalet blev den 1 Nov. 1777 formeret med $9 \frac{1}{4}$ af Domcapitlets forrige Districts Plove. Jordbonden er deels Marsk, deels Geest, begge overmaade frugtbare, fornemmelig Marsken. Dog maa merkes at paa Geesten er tillige megen Heede og Mose, samt nogle Skove. Marsklandet bestaaer af følgende Koege: 1) Südermarsch, indeholder 5000 Demather og kun 3 Huse, som ere fri for alle Afgifter, imod at vedligeholde Digerne og Dæmingerne for de deri liggende kongelige Landgodser, som omtrent udgiøre 1000 Demather. 2) Østerkoeg. 3) Westerkoeg. 4) Halvdelen af Adolphskoeg, og Halvdelen af Obbenskoeg; de to øvrige Halvparter høre til Eydersted. 5) Porrenkoeg. 6) Gamle Hattstedterkoeg 3300 Demather og 7) Nye Hattstedterkoeg af 700 Demather. Af disse Marsklunde lede Porrenkoeg og Hattstedter-Koegene i Vandfloden af 7 October 1756 størsSkade ved Kamstyrtninger, Giennembrud og Aabninger, hvilket dog snart ved flittigt (772) Arbeyde i det derpaa følgende gode Veye blev istandsat. 1711 blev Geheimeraad og General-Lieutenant G. G. von Dernath af Hertug CHRISTIAN AUGUST forlehnet med Forlandet ved Husum, den nye Tilvekt ved nye Augustenkoeg i Eyderstedt, og Tilvekt ved Siemenskoeg, i alt omtrent 290 Demather, hvorover skulde oprettes en Octroy med 24 Aars

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 7

Frihed, som sædvanligt. Af Søer er Mølle dammen ved Husum den største og merkværdigste, skjønt den kun er $\frac{1}{4}$ Miil lang.

Gamle Navne. Husum Amt heed tilforn Südergoesharde og blev først 1639 gjort til et Amt. Førrend Vandfloden 1634 bestod Südergoesharde af 2 Herreder nemlig Sondergoesharde og Lundenbegerharde samt Hattsteds Birk. Disse 3 Provindser havde da en Herredsfoged og henhørte til Gottorp Amt. Lundeberg Herred bestod da af 3 Sogne, Lundenberg, Simensberg og Padeleck, men blev 1634 tillige med Øen Nordstrand paa det værste behandlet. Da Digerne herpaa igien bleve opsatte, bleve Lundenberg og Simensberg Kirke staaende uden for Digerne. Herpaa bleve Lundenberg (i hvis Sogn Biskop Nicolaus havde Gods, hvilket han 1263 forlehned til en navnlig Wineken) og Padeleck Kirker nedlagte, Herrederts Navn hørte op og Simensberg Kirke er nu alene tilovers. Plovtalet var først 265, derefter 212 og endelig $182 \frac{3}{4}$ Plove.

Sogne. Her ere 7 Sogner, hvorved staae 10 Præste og en saa kaldet Prædikant, der alle prædike Tydsk. Kongen har Jus Patronatus til Olderup og Simensberg, Kirkeforstanderne til Schwesing og Hattstedt, Sognefolkene til de øvrige Kirker. Alle Kirkerne ligge paa Geesten, Simensberg alene undtagen. Da Amterne Husum og Svabsted, de nordstrandiske Øer, Landskabet Eyderstedt og Øen Helgoland, nu samtlige staae under Amtmanden i Husum, høre til hans Overopsyn 34 Sogne med 49 Præster. (773)

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

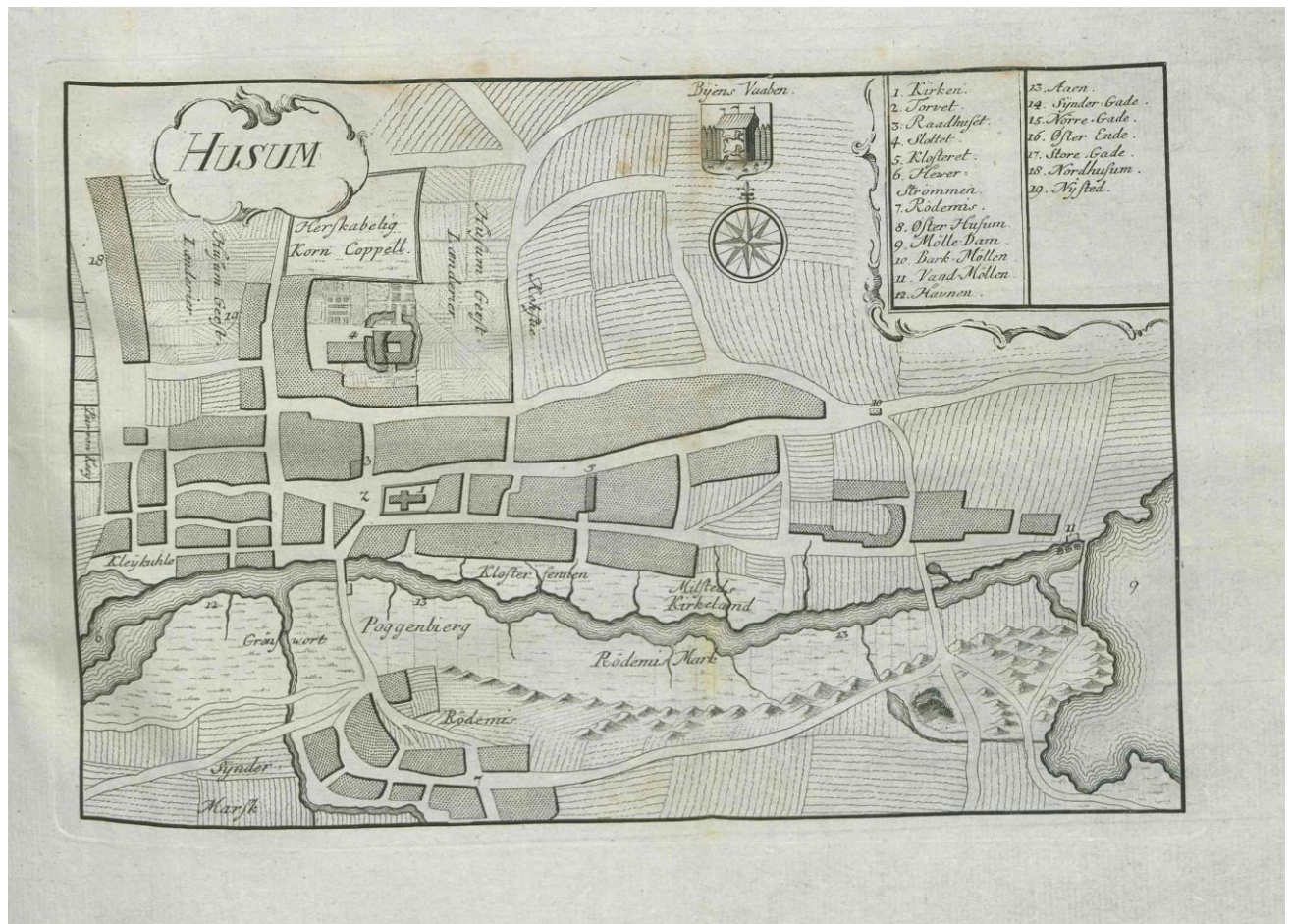
Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlouw.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Deeling. Jurisdiction. Husum Amt deles nu i 2 Herreder, nemlig Südergoes- og Nordergoes-Herred, hvoraf hvert har sit eget Ting, som tre gange om Aaret holdes af 12 Selveyere (Bønder). Til Südergoesherred eller Milstedter Ting høre Milstedt, Ostenfeld og Schwesing Sogne; men til Nordergoesherred eller Hattstedtes Geest med Sognene Olderup og Schobüll. Simensberg Sogn har sin egen Ret, hvori sidde 4 Raadmænd af Eydersted. Porrenkoeg og Hattstedterkoeg have sin egen Ret.

Kammergodser. Til Amtet henhøre følgende herskabelige Forpagtningsstykker og Kammergodser: nhørende Forværker; nogle i Østerhusum med 4 Veyrmøller; de til Slottet i Husum henhørende Forværker; nogle Marsk- og Geest- Landgodser i Südermarsch: Halvdelen af Obbens- og Adolphskoeger; mange vigtige Seestlanderier i Amtet; Forpagtningsgaarden Haackenhoff i Dammekoeg og den herskabelige Meyergaard sammesteds; Darrigbüllergaard og andre Stykker Land som ere arvelige bortforpagtede til Südermarsch; Godserne Süderholtz og Arlewatt. I dette Amt er Kiøbstaden Husum.

Staden Husum.

Beliggenhed. Denne Stad ligger paa Geesten, næsten omringet af de til Husum Amt henhørende Sogne og Landgodse, østen for Landskabet Nordstrand, og i Nord og Nordvest

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

for det frugtbare Landskab Eydersted. Fra Tønningen er hertil 2 Mile, fra Friderichstadt 1, fra Slesvig 4, fra Rendsborg og Flensborg 5 og fra Tøndern 6 Mile, under Elev. Poli 54° 32.

Navn. Om Navnets Oprindelse ere adskillige Meninger. Heimreich i sin nordfresiske Krønike menet, at den har sit navn af den forbiflydende Aa, qvf. Awshein = Uwsum. Forfatteren til den eyderstedske Krønike fortæller at i Vandfloden 1089 boede paa Nordstrand en riig (774) Kone, ved Navn Pelle som beholdt Livet tillige med sin Datter Worm og Søn Husen, som først skal have bygt Husum og givet den Navn af sig. Lafs og andre med ham holde for at den har sit Navn af de Huse, som der Tid efter anden ere opbygte af Marskbeboerne, som der handlede med Folkene paa Geesten, hvilket og lader til at være rimeligst.

Havn. Paa Stadens søndre Side gjør det Vand, som kaldes Aaen, (die Aue) en god Havn ved Broen, bag Husene i Vandrækken, Kleykühle ec. Denne Aae har sit Udspring i Skoven ved Treya udi Gottorp Amt, formeeres siden ved nogle Bække fra Ostenfeld, Wittbeck og Schwesing, løber igiennem Mølledammen bag Husene paa Syndergadens søndre Side, ved Nroen, bag Husene paa Vandrekkenes søndre Side og udløber endelig i Heveren, der egentlig skiller Norstrand fra Eydersted. Havnen er kun smal og ikke ret dyb, hvorfore og store Skibe maa kaste Anker paa Rheden omtrent en halv Miil fra Staden, uden for Havnens Munding. At man i denne Havn fornemmer baade Ebbe og Flod, er almindelig bekiendt.

Deeling. Stadens deles i 6 Qvarterer. Til det første henhører den store Gade med Raadhuset; Til det andet Nørregade; til det tredje Østerende med Klosteret; til det fierte Syndergade, Kræmmergade (tilforn Vandgade) østen fra Skibsbroen til uden for Zingel-Porten, og nogle Huse ved Torvet, samt begge Skolerne; til det femte nogle Hus ved Havnen, Vandrekken, Hans Backsens Gade (1545 Hans Marschers Gade) og Lange Harmens Gade; til det 6te nogle Huse ved Broen, Holle-Gaden, Fisker-Gaden og Nyestaden.

Vaaben. Vaabenet et blaåt Plankeværk i guult Feldt, i hvis Portal sees de 2 blaae slesvigske Løver over hverandre.

Historie. 1372 var Husum en stor Bondebye, som havde 220 Indbyggere. 1398 var det allerede saa forøget, at her nu vare 2 Byer, (775) Øster- og Vester Husum, hvilke Navne endnu bruges i Aaret 1431, da Hertug ADOLPH og Geertbefalede begge Stæders Indbyggere af deres Huse at svare aarlig 20 Mark Lybsk til Kirkeherren i Milstede, til det Capek, som de nu opbygge i Husem til den hellige Biskops S. Lamberti Ære. 1410 borttog de af Kong ERIK udsendte danske Generaler alt Husumernes Qvæg, men mistede det snart igien. 1413 afbrændte Ditmarskenne Husum Vandmølle og Milstedt Kirke, ved hvilken Leylighed Husumerne, som hidindtil havde søgt denne Kirke, selv bygte sig et Capel, imod 20 Marks Afgift til Præsten i Milstedt. 1434 holdt Hertug ADOLPH Retterting i Husum. 1472 gave Husumerne sig under den uroelige Grev Gerhard, men mistede derfor alle deres Privilegier, og bleve satte i 30000 Rdlr. Brandskat. See Hvitfeldt p. 941. 1482 blev Kong HANS hyldet i Husum. 1494 begyndtes her at bygges paa Franciscaner-Klosteret, hvor Slottet siden blev bygt. Fra 1516 til 1522 vides her med Vished at have været en Mynt, hvor i det sidstbenævnte Aar bleve myntede Rigsdalere med Hertug FRIDERICH'S Portrait og følgende Omskrift: FRIEDRICVS DEI GRATIA DVX SCHLESWIC. ET HOLSATIAE, og på den anden Side: MONETA NOVA ARGENTEA HUSIMENS 1522. 1523 blev Kong FRIDERICH I den danske Krone tilbudet i Husum, da han logerede i sin Svigersøns Lange Harmen Höyers Huus. 1526 skede her Reformationen. 1534 blev Kong CHRISTIAN III. hyldet ved Husum under aaben Himmel. 1540 var her en stor Ildebrand, som kom af en Piges Uforsigtighed, og

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

skal have fortæret nogle hundrede Bygninger. 1544 tilfaldt Husum Hertug ADOLPH paa hans Part i Landedeelingen. 1549. 1549 Jubilate Søndag var her atter en skrækkelig Ildebrand. 1556 blev Spadelands-Retten forfattet i Husum. 1566 døde i Husum 1500 Mennesker af en smitsom syge, kaldet den spanske Sippe. 1577 blev begyndt (776) paa Slottes Bygning, som blev færdigt 1482, i hvilket Aar Husum og blev gjort til et Weichbild, fik sin egen Rettergangs- og Politie-Ordning og 8 Raadmænd samt en Præsident. 1587 den 15 Februarii blev Hertug FRIDERICH OH 1588 Hertug PHILIP hyldet i Husum. 1588 den 1 September regnede her Blod i 24 Timer. 1601 blev Raadhuset bygget. 1602 den 17 Maji blæste Spidsen af Kirketaarnet ned, som skal have været 82 Fod høj. 1603 den 20 Apr. Blev Husum gjort til en Stad, med Stads Privilegier og Rettigheder. 1608 blev Husum Stadsret trykt i Slesvig. 1616 begyndte Hertug JOHAN ADOLPHS Enke AUGUSTA at boe paa sit Livgeding Husum Slot. 1620 den Martii stod Prindsesse ELISABETH SOPHIES Bryllup i Husum med Hertug AUGUST af Nedersachsen. Samme Aar den 2 Julii stod hendes Søster HEDEWIGS Bryllup i Husum med Pflatzgreve August. 1624 gjorde de to bekiendte Svæmere Lohman og Knutzen samt Stallerinden i Eydersted, Frue Anne Ovens, adskillige Uroeligheder i Religions Sager. 1627 blev Staden plaget med en stærk Indqvartering af de keiserlige Tropper, hvilket foraarsagede at mange af Indbyggerne begave sig til Holland. Disse Uroeligheder vedb varede til 1629, da de keiserlige Soldater, de første som her i Staden nogen Tid røgede Tobak, igien forlode Landet, efterat Husum ved denne Krig havde sat sig i 192000 Rigsdalers Gield. Samme Aar grasserede Pesten her. 1639 døde Hertuginde AUGUSTA paa Husum Slot. 1644 og følgende Aar leede Staden meget af de i Landsbyerne indqvarterede Svenske. 1645 blev begge Byernes Skandser indtagne af Fienden. 1652 grasserede her enn smitsom Syge, som tog Livet af mange Mennesker. 1669 slog Tordenen ned i Taarnet, hvoraf Spidsen, som var 95 Fod høj, maatte nedtages. Ved 1673 og de følgende Aar gjorde den bekiendte Jomfrue Anthoinerte Bourignon, som her havde sit eget Bogtrykkerie, stor Opsigt, indtil hun (777) endelig begav sig herfra til Slesvig. I Aarene 1680 og 1681 opholdt den saa kaldede fremmede Bedere Jonas Trelund sig her i Staden og helbredede mange Syge ved Bøn alene og Hændernes Paaleggelse, hvorom handles udi Kraffts husumsche Kirchen- und Schulen-Historie pag. 194 fqq. 1683 var her en stor Qvægsyge. 1684 maatte Husum hylde Kong CHRISTIAN V. som i det følgende Aar stadfæstede alle Stadens Privilegier. 1687 vare endnu Hexeprocesserne her i Mode, da et Fruentimmers døde Legeme blev opbrændt af Skapretteren. 1699 ankom en svensk Bataillon her i Qvarteer. 1700 blev Husum indtaget af Kong FRIDERICH IV. tillige med dens Skandse. 1706 begyndte nogle catholske Participanter af Nordstrand, som boede i Husum, at holde deres Gudstieneste i et Privathuus, som strax blev dem forbudet. 1712 fik Staden et nyt Reglement af Hertug CHRISTIAN AUGUST. 1713 kom hele den svenske Armee, 16000 Mand stærk, til Husum og var det i nogen Tid, hvilket kostede Staden i dette Aar 53508 Mark 15 Lskilling. Det følgende Aars Uroeligheder kostede den ligeledes 24118 Mark 5 Lskill. Disse to bedrøvelige Aar og den vedholdende Qvægsyge satte de fleste af Indbyggerne i en meget slet Stand. 1716 den 16, 17, 18 Januarii var her saadan Frost at Folk døde paa Veyene. 1717 den 28 Dec. Og 1718 den 25 Februarii vare her 2 Vandflode, som gjorde overmaade stor Skade. 1720 fra den 11 til den 14 Junii var her saadan en Kuld at Vandet frøs paa Markerne. Den 30. Dec. I samme Aar var atter en stor Vandflod. 1725 den 4 Oct. Var atter en farlig Ildebrand, som dog ey fortærede mere end 6 Huse. 1734 vare deres Majestæter Kongen og Dronningen en Dag her i Staden. 1740 var her en meget sterk Kulde og derhos temmelig dyrt. 1748 besaa Kong FRIDERICH V. Staden. (778)

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Privilegier. Lærde-Mænd. Alle de Privilegier, hvormed Staden Husum af de slesvigske Hertuger og de danske Konger er benaadet, kunne eftersees i Borgemester Johan Lafs Sammlung Husumischer Nachrichten, hvori med den største Nøjagtighed fortælles endog det allermindste og allervigtigste som kun paa nogen Maade angaaer denne Stad. Denne flittige Mand og den berømte D. Caspar Danckwerth, ogsaa tilforn her Borgemester, ere de berømmeligstee Lærde, som Husum har at fremvise.

Kirke. Tilforn er allerede anmerket at Husumerne 1413 byggede sig et Capel. 1470 blev Middel-Kirkens Hvelving begyndt og 1474 tilendebragt. Muurværket var allerede 1432 begyndt at opføres, tillige med Klokketaarnet, hvorpaa tilforn stod en Indskrift af Indhold at Kirkens Hvelving var opsat 1473 da M. Johannes Tetens var Præst. 1500 lod Hertug FRIDERICH opsette og med Kobber tække Taarnets Spidse, saa at hele Kirken med Klokker og stole 1507 var fuld færdig. 1510 blev Choret bygt. Kirken var indviet in der werdigen Heil. Creutztes, und Hochgelave Jungckfrawen Mager Marien und S. Lambertus des Hilligen Bischoffs Ehre, og havde 18 Altere, og i det ringeste 24 Vicarier. De to store Klokker ere støbte 1506, og den mindste 1569 med omstøbt 1729. Det meget smukke Monstranz i Choret med det derpaa udhugne Marie-Billede er forfærdiget 1520 af Mester Hans Brüggeman, som i det følgende Aar begyndte at forfærdige den overmaade smukke Altertavle, som var 7 Aar i Arbejde, og aldrig kan ædes af Orme, da alt træet er kogt i Olie. 1515 nævnes Doct. Joh. Knut Canonicus og Kirkeherre i Hussum. Orgelværket er bygt 1580 og repareret 1632, da det kostede Menigheden 4316 Mark 14 Skilling. Ved den venstre Side af den synderste Kirkedør er indmuret en udhuggen Steen, forestillende et paa en bremisk Kiøbmand og hans Tienere i Aaret 1587 begaaet Mord af Hans Frützen og hans Selskab, som boede paa Immenhoff (779) Gaard imellem Rosendahl og den af Hertug FRIDERICH II opbygte husumske Vandmølle. 1634 paa Alle-Helgensdag blev den af Hertuginde AUGUSTA til Kirken forærede Prædikestol høytidelig indviet.

Epitaphier. Paa Chorets søndre Væg hænge Brystbillederne af følgende Præster: 1) Herman Taft døde 1559 2) Peter Bockelman 1572. 3) M. Joh. Hamer død 1604. 4) Peter Danckwarth død 1652. 5) Johan Meier død 1617. 6) Peter Nicolai død 1688. 7) Johan Cröchel død 1652. 8) M. Joh. Cröchel død 1706. 11) Simon Rechelius død 1713. Lige over for paa den nordre Væg sees M. Martin Homers Billede, som døde 1685. I det gamle Chor er en muret Begravelse, hvorudi er begravet Geheimeraad Magnus Wedderkop, som og var født her i Byen. I den middelste Gang hænge 3 Messing-Lysekrone, den ene foræret af Detlef Carstensen 1630; den anden af Thiele Langhein og Hustrue 1643; og den tredje af Peter Petersen Raadmand 1655. De Epitaphier som findes her i Kirken ere satte over 1) Hieronymus Schultz, Hertug Johan Adolphs Cantzler, døde 1591. 2) Caspar Höyer, Staller i Eydersted, døde 22 Nov. 1594. 3) Henrich Byer Landskriver i Nordstrand døde 1591. 4) Raaadmand Clemens Marquarsen, døde 1600 og hans Hustrue Margrete, døde 1601. 5) Marcus Lüder holsteensk Raad, døde 1650 84 Aar. 6) Behrend von Münste døde 1592. 7) Ocke Lorentzen og hans Familie. Han døde 1617 og Epitaphiet er meget smukt. 8) Conrad Wiege døde 1573. 9) Matthias Paysen Herresfoged, døde 1592, 72 Aar. 10) Peter Pohnsen, døde 1606. 11) Jens Topiesen, døde 1642 og hans Enke Dorothea, døde 1669, 98 Aar. 12) Over den peterske Familie, hvorpaa Fader, Moder, fem Sønner og fem Døttre staae afmalede, opsat af Nicolaus Petræus Biskop (780) i Ratzeborg. Paa dette smukke Gravminde findes ogsaa en genealogisk Efterretning om denne vidtløftige Familie.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlouw.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Kloster. Af Klostere har her neppe været flere end eet, nemlig det 1494 opbyggede Graaebrødre Kloster, i hvis Segl saaes St. Franciscus siddende paa en biskoppelig Stoel, for hvilken Jomfrue Maria stod med Barnet Jesus paa Armen. Omskriften var: S. Conventus Husum. Fratr. Minor. De observancia An. Dom. MDVI. XII an. Fundat. Hui Conventus. Om dette Kloster er endnu følgende gamle Efterretninger tilovers. Der gik fra det nu værende Torv igiennem den liden bedækte Gang, som endnu er imellem den store under Raadhuset og Herredsfogdens Huus, en liden snever Gang lige ud mod Norden; ved Enden af den (dog paa den nordre Side af Tværvejen, som bag ved Garden udstrakte sig til Nystaden) lige over Gangen var en saa kaldet Kirkeskrift, over hvilken man gik til Klosteret igiennem en grøn Kirkegaard, som mod Vesten strakte sig til den sønderske Herrestald, men mod Østen henimod Peter Thieles Gaard. Klosteret var omgivet med en Brandmuur og bygget lige i Nord og Sønder. Porten var paa høyre Haand i den søndre Gavl; og allerøverst deri hængte en Klokke, hvormed man ringede til Messe og Prædiken. Strax uden for Porten ved høyre Haand af Indgangen var Decani eller Priorens Kammer, dernæst Capitels-Huset og Kirken, dervar lige saa bred som den hele Bygning. Norden for Kirken imod Østen var Revemteret og mod Vesten Refectarium, af hvilket man forbi en Brønd kunde gaae til det mod Norden og Sønden bygte Kiøkken. Oven over alle disse Værelser vare Munkenes Celler. Østen og Norden for Klostere var en Træhave med en Fiskedam, Vesten imellem Klosteret og Kiøkkenet vare Huse, hvori Herredsfogeden og andre for mange Aar siden have boet. Vesten for disse Huse var Nyestaden. Dette Kloster blev snart forstyrret, der vare ey heller mange Brødre deri. Paa (781) Stedet hvor der stod blev Slottet opbyggt, og Materialerne bleve anvendte til det saa kaldede Kloster eller **Gieste-Huus**, som blev opført i Aaret 1571. Det er en stærk Bygning og befinder sig i meget god Stand. Da hans Fyrstelige Naade kom paa de Tanker at bygge Slottet paa dette Sted, vilde han først forsørge de der boede Fattige, lod derfor nedrive de østen fir St. Jørgens Kirkegaard staaende Fattighus, udvidede Pladsen ved at tilkiøbe sig det nærmeste Borgerhuus og forærede Grunden hertil, samt lod det nu værende hvide Fattighus opføre. Men paa det at de som havde deres Begravelser paa Klosterkirkegaarden ey skulde lide Skade, lod han v'bag ved Nyestaden anlegge en nye Kirkegaard, som 1573 den 16 Søndag efter Trinitatis blev indviet. Koster-Kirkegaarden er 300 Roder og den nye Kirkegaard 311 Roder stor. 1751 vare her i Klosteret 14 gamle Folk, som fik 2 Maaltider om Dagen, desuden underholdes og adskillige Fattige af dets Indkomster. De som ere i Klosteret holde daglig Bøn og om Søndagen prædiker Degnen der far 12 til 1. Om Onsdagen og Fredagen skiftes Archidiaconus og Diaconus til at holde Passionsprædiken; de maa og hver engang om Aaret der i Kirken administrere Sacramentet. I Aaret 1751 var dets Regnskab:

Af Giestehuset Indkomster udgivet	1582 Mark
Til Trængende udgivet	867 Mark
Af den Fattiges Casses Forstander indsamlet af Tavle	
Penge, de Fattiges Bøsser, de fattiges Bækken ec.	3260 Mark
De maanedlige Fattigpenge, som indsamles Huus fra Huus	1550 Mark
Af Kirkens Indkomster blive bortskienket som Legater	400 Mark
Af particulaire Legata	<u>400 Mark</u>
I alt	8059 Mark. (782)

Hver anden Fredag Eftermiddag uddele en Præst, en Medlem af Raadet, og en Fattiges Forstander i Klosteret de af Staden maanedlig indsamlede Fattigpenge. Den yngste Borgemester og den anden Raadmand ere almindeligviis Giestehusets Forstander.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Consistorium. Det her værende Consistorium bestaaer af Sognepræsten, som forestiller Provsten, Archidiaconus, Diaconus, begge Borgemesterne og den ældste Raadmand. Sognepræsten fører Protocollen, og i hans Huus holdes dette Consistorium, hvorfra appelleres til Ober-Consistorium i Gottorp. Herunder staae ikkun Stadens Indbyggere. Consistorial-Examen med de husumske Studenter foretages kun af de 3 Præster.

Latinsk Skole. Den latinske Skoles Bygning blev opført ved Aaret 1531, og 1533 testamenterede Kong CHRISTIAN III Skolen 1100 Mark. I Aaret 1630 begyndte man at tænke paa dens bedre Istandsettelse; adskillige Legata til Discipler og Lærere, (dog de fleste ikke af nogen Vigtighed) bleve da giorte og 1632 gav Hertugen en nye Skoleforordning ud. Ved denne Skole staae for nærværende Tid Rector, Conrector, Subrector, Cantor, og Regnemester. Den Capital er over 14000 Mark. I Aaret 1763 den 24 Januarii blev antaget en nye Skoleforordning, som er trykt i samme Aar udi Flensborg hos Serringhausen og bestaaer af 10 Ark.

Frie-Skole. I Aaret 1761 blev her stiftet en Stads-Frieskole, som holdes i de to paa Kirkegaarden staaende Kirkehuse, hvorfor Kirken i aarlig Leye faaer 5 Rigsdaler af de Fattiges Casse. Det i Aaret 1763 heri paa Gæstehusets (som laante omtrent 600 Rdl. hertil) Bekostning indrettede Kammer, er saa stort at 150 rummelig kunne sidde deri. Informationen skeer bestandig ved to duelige af Ministerio examinerede og af Magistraten antagne Studenter, som have de øvrige Værelser i foromtalt 2 Huse til deres Brug, og i aarlig Løn bekomme a) af (783) Fattig-Forstandere i Læn 50 Mark, i Kostpenge 100 Mark b) Af Borgemester Simon Woldsens Legatum 24 Mark. C) Af Fattigbøsserne 42 Mark. D) Af det som Disciplerne ved at synge for Dørrerne kunne fortjene, Halvdelen og e) frie Opvartning af en gammel Kone som i ommeldte Huse nyder frie Bolig og Ildebrand. Børnene faae Bøger, Tavler, Penne, Blek, og Papiir for intet, og Skolen havde i Aaret 1766 allerede over 100 Disciple, som eengang aarlig offentlig overhøre i Præsternes og Øvrighedens Overværelse.

Spindeskole. I Stads-Baraquerne er paa Stadens Bekostning Aar 1764 indrettet en Spindestue og et Arbeys-Huus. I Spindestuen underrettes fattige Døttre, hver Eftermiddag fra 1 til 7 eller 8, i at spinde af en Spindemesterinde, hvis Mand har Opsigt over Arbeydshuset, boer i et af Byens Huse frit, er frie fra alle Skatter og Afgifter, bekommer ugentlig for sin Information 1 Mark 8 Lskilling af de Fattiges Casse, samt 2 Lskilling af hver Mark, som Pigerne med deres Spind fortjener, og desuden aparte Betaling for sit eget nødne Øll anskaffes af Stadens Casse; Pigebørnene give intet for at lære at spinde, men faae tvertimod selv Betaling derfor. Når de komme og gaae, synde de Psamle, og ligeledes imedens de spinde. I denne Skole var 1766, 35 Piger fra 8 til 15 Aar.

Frivillig Spinderie Anstalt. For at hemme Betleriet af voxne Personer og gamle Folk er her ogsaa indrettet en frivillig Spinde-Anstalt, hvor enhver af Husums Fattige, som vil, kan faae Uld, Hør eller Blaar at spinde for Betaling. Ifølge den kongelige Approbation af 2 September 1763 paaligger Regnskabet herfor og Umagen herved den husumske Fattiges Casses Forstander, efter dere eget Tilbud, som maa udlevere Høren ec, modtage Spindet og holde ordentlig Bog derover. Revisionen (784) og Qvitteringer for disse Regnskaber, skeer som for alle andre Stiftelser aarlig Mandagen efter Hellig Tre Kongers Dag, og vedvarer til den paafølgende Onsdag. Spindelønnen bliver betalt efter det spundne Garns Godhed, og den som enten har spundet godt, eller ikke levere dem samme Vægt Traad fra sig, som hun har faaet

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Hør eller Uld, maae skikke sig i, at en Deel af Arbeyds-Lønnen bliver fradraget. Heri antages ey andre end alene Stadens Fattige.

Offentlig Arbeyds-Huus. Det offentlige Arbeydshuus, som ogsaa er anlagt i Stads-Baraquerne, er bestemt for indenbyes Fattige, som ey vil holde op at betle, fattige Folk af Byen som ey ere ret kloge eller hengivne til Drik og udenbyes Betlere, som anden gang ved de hver Dag patrouillerende Fattig-Fogeder paagriber i Staden. Opsynsmændene over dette Arbeydshuus, som underretter Fangerne i Spinden, Uldkradsen ec. faaer derfor ugentlig 1 Mark 8 Lskilling, og for hvert Pund Uld, som her spindes paa Skotterok, 4 Lskilling, foruden adskillige andre smaa Indkomster. Arbeydslønnen som Fangerne fortjene med deres Arbeyde, beregnes Fattig-Forstanderen til Indtegt, thi Fangerne selv faaer intet uden fem gange varm Middags Mad af Spisekvarteret, og to Middage smat hver Aften Smørrebrød, og en vis Qvantitet Øl dertil. Om Natten sove de paa gode Senge. Dog faae de som blive indsatte for Drik, ugenlig for det første to Dage Vand og Brød. Her er nu ogsaa anlagt en Væverstoel, hvorpaa væves grovt uldent Tøy og Blaarlærred til fattige Børns og Folks Beklædning, af en for Drik indsat og ey heller ret klog Væversvend her af Byen. Fra Januarii til Julii 1766 vævede han 130 Alen grovt Uldentøy, og 190 Alen Blaarlærred, hvoraf hiint af Fattigforstanderne blev beregnet for 12 Lskilling, og dette for 4 Lskilling. Udgiften beløb sig fra Augusti Maaned 1764 hvori det tog sin Begyndelse til 1765

2169 Mk. 9 Lskilling 6 Penge (785)

Og Indtægten 1992 Mk 7 Lskilling 0 Penge

I Aaret 1765 var udgiften 5412 Mk 10 Lskilling 3 Penge

Og Indtægten 4645 Mk 4 Lskilling 9 Penge

Heraf sees at Udgiften meget oversteeg Indtægten, men til det overskydendes Betaling var endnu Hør i Overflødighed tilovers. Man har og det visse Haab at denne Anstalts Tistand aarlige skal forbedre sig. Til disse tvende Spinde-Anstalter er af Hans Majestæt Kongen allernaadigst foræret 1000 Rigsdaler.

Smaa-Skoler. Foruden disse ovenanførte ere her i Staden endnu adskillige smaa Læse-Regne- og Skrive-Skoler, hvorudi Stadens Børn for Betaling undervises.

Raadhuset. Raahuset er i Aaret 1601 opbygget paa et af Hertugen dertil skienket Sted, kaldet zum Ængel. Paa Bygningen blev begyndt den 16 April og den 30 October fuldført; den kostede i alt 8836 Mk. 9 Lskilling 5 Penge. Det er temmelig beqvemt indrettet, og derunder gaaer en stor Kiørevej fra Torvet op til Slottet, som i Hertug ADOLPHS Gavebrev allerede var fastsat.

Magistrat. Magistraten bestaaer af 2 Borgemestere, 6 Raadmænd og 1 Secretarius, som indsættes af Landets Herskab, da derimod Borgemesterne vælges udaf Magistraten, og Raadmændene udaf Borgerskabet. Valget forrettes af Magistraten og confirmeres af Kongen. Dommene afsiges efter dem af Hertug JOHAN ADOLPH givne og 1608 trykte husumske Stadsret. Fra Magistratens Domme appelleres til den slesvigske Oberret. Hver anden Tirsdag er ordentlig Tingdag, dog holdes engang imellem efter Parternes Forlangende overordentlig Tingdag. Stadens Oeconomie besørger af Magistraten og 12 deputerede Borgere.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 7

Postvæsen. I Husum er en Postmester for den ridende Post, og en Postholder for den agende Post. Stadens Veyerbod er af Kongen overladt (786) Controlleur Bangerts Enke. Toldforvalteren boer nær ved Staden paa Amtets Grund.

Overmaade smukke Bygninger findes ikke her, dog ere alle Husene opførte af Grundmuur og udgjorde et Tal af omtrent 735, i Aaret 1767.

Brandvæsen. Brandvæsenets Indretning er meget god og af Kongen stadfæstet ved en i fire Dele afdelet Brand- og Assurance-Casse-Forordning, dateret Christiansborg den 2 Januarii 1744.

Sprog. Indbyggerne tale alle Plattysk; men i Kirken og for Magistraten forrettes alting paa Høytysk. Her taales ikke andre Religioner end den Lutherske, endskiønt nogle catholske Participanter af Nordstrand i Aaret 1606 paa kort Tid her fik frie Religions Øvelse i Doctor Interveldens Huus.

Folketal. I Aaret 1767 vare her omtrent 2540 Mennesker over 12 Aar, hvilket endnu nærmeste stadfæstes af følgende Tabelle:

	Over Fødde	Døde og	Copulerede i 10 Aar.
1757	95	116	29
1758	93	116	21
1759	91	158	25
1760	95	140	26
1761	97	125	20
1762	80	179	30
1763	100	160	43
1764	97	147	34
1765	92	97	37
1766	111	134	24
1767	97	130	15

Næring. Den beste Næringsvey i Husum er Bryggerie og Brændeviinsbrænderie, samt Heste- og Qvæg-Handelen; thi Skibsfarten er nu (787) kun liden. 1510 kunde Husumerne for deres egen Regning udrede 40 store Skibe, men efter Oversvømmelsen 1634 neppe 20, som endda formedelst Kiøbmandskabets Aftagelse maatte søge om Fragt i Holland, Engelland og Norge. Heraf kom det sig at et Skib forgik efter det andet, og Øeboerne fra Westermarsch, Grøde, Oland, Fohr og Sildt tiltog udi deres Handling og Skibsfart, Staden til ubodelig Skade. Nu ere her kun omtrent 12 Skibe og Skøyter i Byen, hvoraf de fleste fare paa Nordstrand og Pellworm. At allerede 1480 Handelen har været temmelig anseelig, sees deraf at Kong CHRISTIAN og Dronning DOROTHEA da beskikkede deres Tiener og Kammerknecht Euerd Bouwelingk til sin Tolder binnen unsem Blecke Husum, hvor de da havde paalagt en nye Told.

Amter. Her ere nu i Byen 32 Kiøb- og Handels-Mænd, 16 Kræmmere, samt 27 Bryggere og Brændeviinsbrændere. Af Amtsmestere fandtes 1767 i

Bagerlavet	15	Bødkerlavet	12
Smedelavet	12	Skræderlavet	22
Skomagerlavet	43	Garmesterlavet	3

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Snedkerlavet 9	Væverlavet 10
Rebslagerlavet 4	Barbeerlavet 7
Herforuden fandtes i Staden, som ey vare i noget Laug:	
Apothekere 3	Blikkenslager 1
Bogbindere 4	Dreyere 4
Farver 1	Vognmænd 6
Garvere 4	Handskemagere 2
Hattemagere 2	Knapmagere 2
Kobbersmede 2	Maler 1
Muurmestere 4	Hiulmænd 9
Parykmagere 2	Sadelmagere 4 (788)
Slagtere 10	Uhrmagere 1
Kandestøbere 2	Tømmermestere 4

Borger-Compagnier. De øvrige Indbyggere ere Høekere og Daglønnere. Enhver Indbygger i Staden, som driver sin egen Handtering, maa først tage Borgerskab. Det husumske Borgerskab er afdeelt i tre Cmpagnier til Fods, hvoraf to kaldes Raads-Companierne, og det tredje Borger-Compagniet. Det første Raads-Compagnie bestaaer af Indbyggerne i Stadens første og siette Quarteer, har en hvid Fane og anføres af en Raadmand. Det andet Raads-Compagnie bestaaer af fierte og femte Quaarteer, har en rød Fane og en Raadmand til Capitain. Borger-Compagniet bestaaer af andet og tredje Quarteers Indbyggere, har en grøn Fane, og commanderes af den ældste blant Borgerskabets 12 Deputerede. I gammel Tid har her været **Gilde.** et til St. Jacob indviet Gilde.

Desuden er af de mest formuende Borgere oprettet et grønt Corps til Hest, som med Officererne udgør i alt omtrent 60. De have alle grønne Kioler og hvide Underklæder, samt sølvgallunerede Hatte. Deres Major er en Raadmand.

Om Foraaret opkøbes i Jylland en stor Mængde Hornqvæg, som om Sommeren græsses her tet ved Byen og derpaa udsendes til fremmede Steder og fornemmelig Hamborg. Husumerne faae det mindste deraf, og Oxekiøder er her intet mindre end let. Husums **Øl** er berømt, og deraf udsendes aarlig, i sær til Eydersted, en stor Mængde.

Fabriker. I Aaret 1767 blev her gjort et Project til en ulden Hue- og Strømpe-Fabrik, som skulde bestaae af 30 Actier á 50 Rigsdaler. Her er og et Sukker-Raffinaderie, et Linnedbaand og Glanslerreds Fabrik, og et hollandsk Blegeri i Südermarschen, strax ved Byen. Til Staden hører slet ingen Skov eller Jord, ey heller noget (789) Fiskerie. **Fiskerie.** Fra Helgoland bringes Skelfiske, nogle faa Hummere oh Cabeliau; fra Sudfall ved Pellworm, samt fra Amrum Østers, som dog næsten alle igien blive bortførte; fra Husum Amt Stinter, Rokker og Ræger, hvilke sidste fornemmelig blive brugte i Haandværkernes Husholdning, da de nesten hver Dag blive bragte til Torvs her i Byen.

Rugen hidføres af Husum Amt, Smør og Ost af Eyderstedt, Hvede af Nordstrand, Byg og Havre fra Eyderstedt og Pellworm.

Handelen. Husum er ligesom Middelpuncten for al slags Qvægghandel.

Havnen er meget forfaldet. Ikkun smaa Skibe kunne i Flod-Tiden komme til Broen, og losse under Krahnen. Nogle faa Skibe høre her hiemme, som besøyle Elben, Weseren og de hollandske Farevande; til længere Reiser fragtes Skibe, som losse paa Heveren.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 7

Enhver, som optages blant Borgerne, maa handle hvormed han vil, hvorforre her og ere mange Kiøbmænd, iblant hvilke Raadmand Friderich Woldson er den anseeligste og rigeste. Han eyer en Oliemølle ved Eyderen og er Sukker-Rafinaderie. Sukkeret holder vel Priis med den Hamborgske, men Afsætningen indskrænkes, formedelst de andre Handlendes Misundelse, ikkun til hans egen Handel. Sit raae Sukker faaer han deels fra Frankrige, deels over Fleensborg fra de danske Vestindien.

En ved Navn Henrik Dirksen havde her før oprettet en Glands og Cattun-Lerreds Fabrik, som gik overstyr, og han tog Flugten til Preetz.

Torvedage. Hver Tirsdag, Torsdag og Løverdag er her offentlig Torvedag, da de omliggende Bønder føre Brænde, Tørv, Smør, Ost, Korn og Æg til Torvs. Om Høsten holdes gemeenlig hver Tordag Torv med Heste og Qvæg. De to privilegerede offentlige Markeder indfalde i den fulde Uge efter Pintzedag og den fulde Uge efter Michelsdag, (790) og vare hver i otte Dage, i hvilken Tid de blive besøgte af mange fremmede Kiøbmænd.

Søeret. Her er endnu i Husum en Søeret, som bestaaer af fire Kiøbmænd og fire Skippere, som blive udnævnte af Magistraten. Stevningerne til denne Ret expederes i Secretariat, og Appellations-Solemnierne betales paa Raadhuset. Fra denne Ret appelleres til Oberretten i Gottorp, at denne Søeret kunde søges fra andre Stæder, hvilket er Aarsag til at her i mange Tilfælde er bleven appelleret til denne Ret. Protocollen føres af Inspecteuren over Tønderne og Fyhrene paa Heveren.

Slottet. 1571 blev Hospitalet, som var indrettet paa det 1400 stiftede Franciscaner Kloster, afbrudt, hvilket forhen er anført, af Hertug ADOLPH, som derpaa lod bygge det nu værende Slot, hvilket til Enke-Fyrstinderne har været destineret. Tegningen af Slottet sees i Generalmajor Thuras danske Vitruvius Tom. 2 Tab. 151. 152. 153.

Lærde. Af de her fødte Lærde vides: Aug. Giese. Petrus Goldschmidt. Volqv. Iversen. Joh Aurifaber. Samuel Danckwerth. D. Caspar Danckwerth. Petr. Axen. Sug. Rechel. Frid. Jessen. Wolfg. Meurer. Joh. Meier. Herman Lather. Mich. Clenoc. Henn. Heninges. M. Joach. Geise. Joh. Oldenborg. Brod. Pauli. Erik Paisen. Petr. Og Ahasverus Paymgh. M. Joh. Neocorus. Herm. Taft. Joh. Pistorius Eyserschöttel, en berømt Maler. Hans Brüggeman, en kunstig Bildhugger. Gabriel og Magnus Wedderkorp. Nicolaus Knudsen Teting. Petr. Saxonijs & c.

Amtet bestaaer af følgende Herreder:

I. Südergoes-Herred.

I dette Herred eyede en vis Peter Siurson meget Gods, hvilket (791) han pantsatte til sin Broder Johannis Petri og 1352 løfte fra ham igien. Sognene ere:

1.) Mildstedt Sogn (a). Mildsted 8 Pl. Rødemifs 15½ Pl. Südermarsk. Rantrunt og Ipersett 13 1/6 Pl. Oldersbeck. Rosendal.

2.) Østefeld Sogn (b). Ostenfelde 17 Pl. Rott 5 Huse. Winnert 17 ¼ Pl. Witbeck 13½ Pl. (792)

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

3.) Schwe sing Sogn (c). Schwesing 8 Plove. Hohiøhl. Immingstede 9 Pl. Ahrenviøhl 8 1/3 Pl. Osterorstede 4 Pl. Westerorstede 8½ Pl. Backeholtz 1 H. Brendenburg 1 H. Hanneburg 2 H. Skovhuus. Süderholtz Gaard. (793)

II. Nordergoes-Herred.

4.) Olderup Sogn (d). Olderup 8 Pl. Arlewats Hede 8 St. Arlewatt Gaard (tilforn en Herregaard).

5.) Hattstedt Sogn € Hattstedt 18½ Pl. Horstedt 6½ Pl. Drifft. Wobbenbüll 6½ Pl. Hadstedter Marsk. Ostermarsk med (794) sine 3 Huse Taedebüll, Peterswarff og den der Aue. Westermarsk med sine Vaaninger. Lundenberg. Steerdebüll. Hersdum. Alte Reich. Gros (795) og Klein-Ellerbüll i Hattstedter-Marsk. Nordkog og 3 aandre Huse i Hattstedterkoeg. Hattstedter Kornmølle (796)

6.) Schobüll Sogn (f). Schobüll 3½ Plov. Hockensbüll 3 Pl. Der Maas 2 H. Lundt. Halebüll 2 Pl. Altendorff 2 H. Porrenkoeg (797)

7.) Simensberg Sogn (g)

Medens dette Amt endnu var et Herred, er der forestaaet af følgende Herredsfogeder:

Tede Andersen 1453.

Hans Harstede 1455.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 7

Hans Broders 1477.
Hans Petersen.
Nickels Topiesen, dræbt 1510.
Walcke Witzen 1513.
Lambert Dircks.
Herman Wiehe 1553.
Johan Höyer 1559.
Matthias Paysen 1572 – 1584.
Henning Wite 1588.
Hermann Kuhlemann 1603.
Marqvard Georg Angel, tog sin Afsked 1630.
Matthias Paysen.
Robertus Janus. (798)
Marcus Lüders, Ober-Inspecteur 1642.
Ludewig von Ascheberg, tog sin Afsked 1664.

Amtmænd

Grev Friderich Reventlou 1684.
Landraad Sigfr. Wohnsfleth 1711.
Generalmajor Banner 1711.
Henning Friderich Bassewitz 1711 – 1713
Geheimeraad Christian Sehested 1713 – 1722
Geheimeraad Nicolaus Baron Gerstorff 1722 – 1735.
Geheimeraad Adam Levin von Witzleben 1735 – 1736.
Conferentzraad Friderich Reventlou 1749. døde 1752.
Conferentzraad Hans von Ahlefeld fra 1752.
Kammerherre Johan Sigfrid Schönfeldt fra 1756.

- a) Til dette Sogn har Husum Kirke været Annex, indtil 1488 da det blev skilt herfra. Her ere endnu tre Præster. Paa Mildstedter Mark ved Floden eller Bækken Milda, stod tilforn Staden og Fæstningen Mildesburg, som blev opbyggt 1153, uden formodentlig blev ødelagt 1300 i den store Vandflod. I Urolighederne med Ditmarskerne er denne Kirke afbrændt, som sees af en gammel ditmarskisk Vise, hvori disse Ord findes:

De Watermöhle tho Husom brennede wy aff,

Dar yerworwen wy Prys und Ehre.

De Karcke tho Milstede brennede wy aff,

Dat vorgöve ons God de Here.

Rødemifs hører til Svadsted Amt. Paa Klokkerne sees Aartallet 1569. Kirkeseget forestiller St. Lambert, med Overskrift: St. Lambertus Episcopus Milstediensis. Kirken er indvendig ganske bemalet med bibelske Historier.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.
Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.
Cap 21. Om Landskabet Eydersted.
Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande
Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.
Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

- b) I dette Sogn ere gode Skove, Kirken er bygt 1407, og indviet til St. Peder, men derefter 1480 udviet. Paa Klokkerne sees Aarstallet 1507 og 1728. Kirkens Capital er omtrent 5000 Mark Lybsk. Alteret er af 1470 og staaer under Orgelverket. I Kirken et overmaade smukt Malerie med Christus paa Korset, paa Byg-Inspecteur Johan Simons Epitaphium. Den blev 1772 af nye opbygget af hugne Stene, og fik 1775 en nye Prædikestoel og 1777 et nyt Orgelverk. Sognets Indbyggere ere en ganske (792) særskilt Nation, som der menes, af vendisk Herkomst. Fruentimmernes Dragt sees paa hosføyede Kobberstykke tydelig betegnet. Præsternes Navne efter Reformationen haves saaledes: 1) Hr. Jonas. 2) Hr. Georg Selmer. 3) Johannes Georgii. 4) Theodorus Petri. 5) Hr. Ingvar Petri. 6) Hans Søn Peter Petri. 7) Hr. Peter Krmabeck. 8) Hr. David Christian Mercatus, en from og gudfrygtig Præst. 9) Hr. Johan Rink. 10) Hr. Martin Friderich Havenstein. 11) Hr. Paul Paulsen, tilforn Præst i Ulbesbüll. Sognet var 1407 pantsat til Biskoppen af Slesvig. 1527 gav Kong FRIDERICH I Sognets Indbyggere den Frihed at de ey skulle være skyldige at inddige nogen fremmed Koeg.
- c) Denne Kirke har to Præster og to Klokker med Aarstal 1595 og 1718. Alteret er indviet 1451. I dette Sogn ligger Kammergodset Süderholtz. Documenterne opbrændte 1737 tillige med Præstegaarden. Süderholtz nævnes allerede 1495, det har omtrent 185 Demather Geest og 280 Demather Marskland. Jordbonden er temmelig og Tørvelandet meget profitabel; men Skoven kun ringe. Strax ved Garden er et lidet med Graver omringet og med Træ beplantet Bierg, som formedelst sit rene Echo kaldes Parnassus-Bierget. Nu beboes Gaarden af Hans Lassen, som aarlig giver deraf 500 Mark. Alt dens Gods ligger paa Geesten. Fyrstinde Auguste eyede Gaarden 1636. Man har et Brev af 1534, hvoraf sees, at Biskop Godske Ahlefeld noget før den Tid havde solgt Gaarden til Jochim Leue. Jögen Lundt og hans Frue Margrete, Erik Negelsens Datter (hendes Søster havde Claus Wonsfleth) solgte Ymmingstede til Hertug ADOLPH ved 1470. (793)
- d) I dette Sogn ligger det tilforn adelige, men siden kongelige Gods Arlewatt, som for 6 Aar siden blev deelt i 13 Parceller og stykkeviis bortsolgt. De 6 Parceler tillige med den prægtige Bygning kiøbte en Mand navnl. Reyher. I Kirken er en Messing Lysekrone og tvende smukke Epitaphier med Helvede og Himmelen, forærede af Apotheker Schultze udi Hamborg 1737. Kirkens Capital er nu 9055 Mark Lybsk. Hertuginde AUGUSTA har hertil skienket 250 Rdlr. som staae i Husum Bye mod 6 pro Cento aarlig. I dette Sogn ere overmaade mange hedenske Alderdoms Levninger, saasom Gravhøye ec., hvoraf for endeel Aar siden blev opgravede en stor Deel Urner, hvorudi fandtes Ringe, Armbånd ec. alt af Messing. I Olderup tales fordervet Dansk, men ellers i Sognet Tydsk.
- e) Hele Sognet hører til Husum Amt, undtagen 3 Huse i Kirkebyen og 1 paa Marsken, som staae under grevelig castellisk Jurisdiction. Her ere to Præster. Jordbonden er meget forskellig. Paa Hattstedt og Wobbenbüll Marker er Geestlandet for det meste meget godt, men paa Hørsted Mark desto slettere, fuld af Hede, Moser og Sand. Østermark er ey heller frugtbar, da det kun har en meget tynd Streg got Jord, hvorunder er Mosejord og Stort: (en rødbrun ganske ubrugelig Jord, som efter Pæøyningen bliver saa haard som en Steen); denne Skikkelse fik Marsken i Vandfloden 1756. Vestermark og Hattstedter Koeg ere meget bedre, efterdi de ey lede saa meget af det igiennemtrægende Søevand. Ved Horstedt ere nogle (794) meget

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

gode Enge. Den eneste Aae i Sognet kommer fra Arlewatt, udgiør Grændsen imellem Hattstedt og Brecklum Sogne, og løber tæt forbi Marsken. Paa Geesten saaes Rug, Byg, Havre og Boghvede, (som dog ey voxer ret got formedelst den skarpe Søeluft), og paa Hattstedter Mark nu og Cartofler. Geestlandet hviler i 3 og besaaes i 3 Aar. Østermarsk hviler i 10 Aar og besses i 2 Aar med Havre og Sommerbyg. I Westermarsk og Hattstedterkoeg voxer Hvede, Havre, Vinterbyg, Erter, Hestebønner og Rapsaat. Da Græsset her er meges feedt, bruges det i 2 Aar til Græsning, og derpaa i 2 Aar til Sæd. Hørstedt har gode Fællede, de øvrige Byer maae enten tøyre deres Qvæg paa de hvilende Græsagere, eller drive det Marsken. Qcæg-Avlingen bestaaer for det meste ag Hornqvæg; thi Faar holde Indbyggerne ey flere af end til Huusbehov. Heste holde kun faa, og Sviin slet ingen. Fiskeriet og Jagten er af slet ingen Vigtighed. Amtmanden i Husum udvælger og stadfæster Bondefogderne, eller de saa kaldede Regningsmænd, hvoraf én ewr her i hver Bye og én paa Marksken- Han lader ligeledes tre gange om Aaret holde Bonden-Gericht, hvori Pricesser drives, og otte Dage derefter Amannsding, hvorpaa Kiøbslutninger, Tinglysninger ec. skeer. Begge disse Retter bestaae af 12 Personer, foruden Amtmanden og Amtsforvalteren, hvilke to sidste ikke have noget Botum. Retten holdes der otte Dage førend i Mildstedt. Af de 12 Bisiddere ere de 10 ældste tillige Sandemænd. I Processer er den første Instantz Amtmanden i Husum, den anden Bonden-Gerichtet, den tredje Oberetten i Gottorp. _ Sognet menes at have faaet sit Navn af sin første Bebyggere i Hatto. Kirkebyen Hattstedt ligger meget høyere end de øvrige Byer, har omtrent 636 Indbyggere, staaer for fem Geest-Plove og deles i Hohe- og Siede-Hattstedt, hvoraf den sidste Deel (795) igien indeholder: Lehmkuhle, bey der Gade, Siedehattstedt, Altenbrittenheil og Weide. Horsted og Drift regnes sammen til én Bye, i den sidste ere kun 5 Huse, men begge Byerne tilsammen have omtrent 176 Indbyggere, og staae for 5 Geest-Plove. Wobbenbüll grænser til Havdiget, har 155 Indbyggere, og staae for 2 Geestplowe. Gros- og Klein- Ellerbüll ligger vel i Hattstedter Marsk, men Indbyggerne høre saa længe de leve til Bercklum Sogn, dog begraves de i Hattstedter Kirkegaard, og staae under Husum Amt. Paa Marsken ere 221 Indbyggere. Hele Hattstedter Marsk og Kog indeholder i alt 4122 Demather, nemlig Kogen 700 og Marsken 3422. Over Arlewatter Aae er i Marsken en temmelig stor Broe, kaldet die Siehls Brücke. I hele Sognet vare 1769 den 17 Aug. 1188 Siele. Kirken er en lang, rummelig, fast med Eegespaaner takt Bygning, med et høyt Taarn, som er opsat af Thams Detlevs, fem gange afbrændt ved Lynild, og kan sees meget langt borte. Deri ere fire Epitaphier og nogle og fyrretyve Liigstene, dog ingen af nogen Vigtighed. Den eene Klokke er støbt 1642, og Messingfonten 1647. I Kirken have tilforn været fire Vicarier: 1) Ved St. Nicolai Alter. 2) Beate Virginis. 3) Sancte Crucis og 4) de Tempore. Det ene blev 1464 stiftet af Biskop Nicolao. 1448 nævnes Hr. Johan Russen, Kerkherr to Hattstede. Hospital er ikke her, men dog meget gode Stiftelser, hvoraf de Fattige nyde de aarlige Renter. Paa Horstedter Mark ere nogle hedenske Gravhøye og Offer-Altere, hvoraf én for nogen Tid siden blev giennemgravet, da deri fandtes en hedensk Steen.Offerkniv. Sproget er i daglig Tale Nordfresisk og lidet Plattydsk; men i Kirken og Skolen Høitydsk. Hattstedter Kog er inddiget ved Aar 1500, indeholder 700 Demather, og er af meget god Beskaffenhed, saa at den endog aldrig behøver at giødes, efterdi den ved den (796) blotte Pløying bliver bestandig federe. Rnhver som eyer noget Gods udi denne Kog, har efter dets Demath-Tal et vist Stykke af Digerne og Dæmningerne at vedligeholde.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

- f) I dette lidet Sogn vare 1769 den 17 Aug. 403 Mennesker, nemlig udt Schobüll omtrent 132, Hockenbüll 94, Lundt 50, Halebüll og Altendorff 127. Paa GEESTEN ER Jorden for det meste sandet. I Marsken, nemlig Halvparten af den imellem Sshobüll og Husum liggende Porrenkog, er Jorden deels temmelig god, deels moseagtig, og for det meste ikkun England. Paa Klokken staaer Aarstallet 1594. I Aaret 1660 blev Kirken udplyndret af de Svenske; den er en liden stærk Bygning med et temmelig høyt Taarn. Epitaphier og Liigstene ere her ikke, og Generalsuperintendenten i Rendsborg er Provst og Patron. Til de Fattige er her intet Hospital, men dog adskillige Stiftelser: Ligesom og Fyrstinde AUGUSTA, en kongelig dansk Prindsesse, den 29 April 1615 testamenterede Kirken og Skolen 1500 Mk. Cour. Hvortil siden er kommet 100 Mark, som ere skienkede til Kirken af adskillige Indbyggere i Schobüll, Høckensbüll og Hattstedter Marsk. Porrenkoeg er omtrent 500 Demather stor. Dens Alder og første Inddigning er nu ubekiendt. Eyer mændene ere deels Kongen, deels Staden Husum, deels Sognemændene i Schobüll Sogn, hvoraf hver, efter sin Jords Demathtal, (797) har sit visse Stykke af Diger og Dæmninger at vedligeholde, saa at Diiggræven og Kogs-Fuldmægtigen ikke kan have noget drpaa at udsætte. I Schobüll har tilforn været et godt Steenbrønderie.
- g) Denne Kirke ligger uden for Søe-Havdiget, og Kirkevisitatorerne i Amtet indsætte her i Kongens Navn en saa kaldet Prædikant, som dog ikke er nogen ordineret Præst, ey heller uddeler Sacramenterne. Fra 1654 ligge Padelecks Sognemænd til denne Kirke, hvorfor og Menigheden kaldes den Padelechsimensbergiske- Padelecks Kirke var opbyggt 1567 og blev allerede 1666 nedbrudt. (798)

B. Om Svabstedt Amt.

Historie. Dette Amt, som og skrives Schwabstätt, Suauestede og Swaftede, hører nu til Husum Amt, og har tilforn tilhørt Biskopperne af Slesvig, indtil det 1565 blev et Amt, og fik sin egen Amtmand. Biskop Bondo indlod sig 1268 i et Forliig med Hertug ERIK, K. Abels Søn, og overlod ham det biskoppelige Slot i Lille-Gottop, tillige med Gaarden Store-Gottorp for de tre Landsbyer i Schwansen, Brockeslot, Brodersbye og Huxmark. Da disse Byer ikke kunde indrømmes Biskoppen, fik han Svabsted Herred i Pant, og efterdi ham aldrig fik Byerne, beholdt han denne Landstrækning, byggede sig der et Slot, og formeerede sine Eyendomme saaledes, at de tilsidst bestode af Herredet Svabsted, samt de 6 Fogderier Rødemiss, Treya, Børlum, Fusing, Düppel og Colstrup. 1395 blev Svabsted Slot (799) erobret af Greverne af Holsteen, dog blev det løst for 200 Gylden af Biskoppen Joh. Schondeleff, som derpaa pantsatte det til Dronning Margrete mod 200 Mark aarlig. Dronningen satte derpaa en Lehnsmand Claus Ewersen, men denne gav ved sine Streiferier og idelige Indfald i Eydersted Anledning til at Hertuginde udi Slesvig med sine Sønner 1413 maatte erobre og besætte Slottet, som de igien pantsatte til Junker Henneke Meinstorff, fra hvilken Sognets Beboere skøde samme. Derefter blev det i Rolighed Bispernes Residentze, dog havde Hans Rantzau til Nienhuus det 1493 i Pant for 2000 Mark. Slettere Skiebne havde det af K. Erik i Aaret 1400 mod Fresernes og Eyderstædernes Indfald opbygte Slot **Fresenburg**, som i Aaret 1406 blev indtaget af Freserne, 1407 af de Danske og noget derefter reent ødelagt, saa at K. Erik 1415 matte lade det af nye opbygge ved Treenen. Efter Biskop Godske von Ahlefelds Død 1541 har ikke Biskopperne bestandig resideret paa Svabsted Slot.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Ved den københavnske Fred af 12 Maji 1658 afstod K. FRIDERICH III. Halvparten af det slesvigske Domkirke- og hele Svabsted Amt til Hertug FRIDERICH III ved dets Afkom det længe forblev. 1702 deelte de fyrstelige Formyndere dette Amt saaledes, at Fogderierne bleve henlagte til de nærmeste Amter. Saaledes kom Herredsfogderiet Svabsted og Fogderiet Colstrup til Apenrade Amt, og de da værende Fogderier, nu Herreder, Treya og Fusing til Gottorp Amt. Fogderiet Düppel var allerede i Aaret 1651 af Kong FRIDERICH III solgt til Hertug Ernst Günther.

Amtet staaer nu for 104 43/48 Plove, saaledes:

1) Fogderiet Svabsted. Flekken Svabsted 19 1/8 Pl. Ramstedt 18 13/16. Wisch 4 1/8 (et gods paa 119 Dem. 5 S. fri Jord, som (800) 1753 blev bortsolgt for 8400 Rdlr. i danske Kroner). Hollbüllhuesen 9 1/8. Fresendelff 6 1/2. Süderhofft 5. Hude 8 3/4. Svabsteder Østerkoeg 5 1/2. Svabsteder Westerkoeg 2. Følgende Svabsted: Osterohrstedt i Husum Amt 1 1/2 Plov, Westerohrstedt sammesteds 1/2 Plov, Schwesing sammesteds 1 Pl. Rosendahl sammesteds 1/4. Mayn udi Flensborg Amt 1/2. Wallsbüll sammesteds 1 1/2. I alt 84 3/16 Plove. Dette Fogderie søger Ting i Svabsted.

2) Fogderiet Rødemis. Rødemis 15 1/4 Plov. Poggenbarg Gaard 1 1/4 Pl. Denne Gaard bortfæstede Hertug ULRIK 1604 den 7 Junii til sin Amtskriver Wilhelm Niemand, som Henrik Langemake og Tovi Truwelsen havde havt den. Men da Godset ved en Mølle dams Udbrud blev ruineret, fik Niemand det arvelig den 2 Mart 1609, hvilket blev confirmeret af K. CHRIST. IV. 1613 og K. FRIDER. III. 1650. Af Milsted 1, af Rantrum 1 5/6 og af Oldersbek 1 3/8 Pl. I alt 20 17/24 Plove. Dette Fogderie søger Ting i Husum, men har dog der en Ret for sig selv.

Kammer Gods. Til dette Amt henhøre følgende kongel. Forpagtnings-Stykker: 1) Øster-Papenhørn 61 Demather stor. 2) Wester-Papenhørn 75 Dem. 1 1/2 Saat. 3) Hemme 21 Dem. 4) Gros- og 5) Klein-Kuhhaus samt 6) Middelburg, og endnu 2 andre Arveforpagts Gaarde, udgjørende i alt 380 Dem. 3 Saat.

Svabsted Kirke. Amtet ligger, som før er sagt, under Amtmanden i Husum, som hæver alle Indkomsterne. Her er kun én Kirke, nemlig Svabsted (h). (801) de dertil hørende Byer ere allerede tilforn opregnede, tillige med deres Plovta. Indvaanerne i hele Districtet er omtrent 1500. Foruden den nu værende Kirke var her i gammel Tid strax over Trenen et til Nicolaus indviet Capel, som nu er nedrevet; dog maa endnu Stapelholmerne for dette Capels skyld svare deres aarlige Rente til Kirketienere i Svabsted. Amtmanden i Husum og General-Super-intendenten ere nu Kirke-Visitatorer og Præsten vælges med kongelig Approbation af Menigheden. Ellers er Flekken Svabsted kun gammel og slet bugt, men har en overmaade behagelig Situation. (802)

h.) Kirken er indviet til St. Jacob, og derudi var vor Frues Alter det rigeste. Den er bygt af store Kampesteene, blev 1651 giort over 16 Fod høyere og 1752 ganske repareret. Orgelværket er temmelig smukt, og Prædikestolen har (801) i Smukhed ey mange sin lige; den er i Aaret 1606 tillige med Fonten foræret hertil af Hertug ULRIK. De sølvforgylde Kalke og Flasker ere 1655 forærede af Amtsforvalter Gregorius Kryger, Husfoged Claus Johansen, Herredsfoged Adolph von Acken, og Kirke-Juraterne Johan Buhman, Peter Stuck og Peter Böy. Alterklæderne ere for 30 Aar forærede af Købmand Peter Lorentzen. Paa den nordre Side er Klokkehuset paa et høyt Bierg, deri ere nu kun 2 Klokker uden Aarstal, men den tredje, som var revnet, blev solgt til Brunsbüttel i Ditmarsken for 956 Mark. Ved Kirken

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap. 23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 7

ere to Præster. Af Sognepræsterne vides følgende: 1) Hr. Philip Geus 1681. 2) Johan Friderich Clasen døde 1713. 3) Joachim Henrich Bookhorst. Diaconi 1) Hr. Geus. 2) Johan Friderich Clasen 1700. 3) Joachim Henrich Neuman 1703. 4) Hr. Klingenberg 1714. 5) Frands Rudolf Reuter 1752. 8) Johan Henrich Bookhorst 1763. 9) Friderich Ludvig Harebstein 1768. Her ere i alt omtrent 1500 voxne Mennesker.

I dette Amt er en eeneste adelig Gaard navnlig Wisch. Dette Gods ligger paa et meget angenemt Sted, har mange skønne Friheder og i frie Jord 119 Demather 5 Saater. Det blev 1753 paa offentlig Auction bortsolgt til Cancellieraad Jacob Arbo for 5800 Rdlr. i danske Kroner.

Af Amtmændene vides:

Hr. Niels Iversen Rosenkrands 1407.

Hinrik von der Hagen.

Henneke Meinstorff.

Wolf Rixdorf, Foged 1435.

Reimer Sehstede, Foged 1443.

Bertram Bockwolde, Amtmand 1462.

Bendix Ahlefeld 1465.

Hinrich von Ahneuelde Amtmand 1466, nævnes og 1467.

Vollart Rumor, Foged 1466.

Hinnike Ahlefeld, Amtmand 1512.

Gösch von Ahlefeld 1519.

Otto von Ahlefeld 1523.

Tymme Prauest thor Hude, Herredsfoged 1523.

Wulf von der Wisch, Amtmand 1528.

Tonnies Sested, Amtmand 1570

Hans Blome til Seedorff og Gammelgaard 1574.

Otto von Qualen 1586

Claus von Qualen 1588.

Claus von Ahlefeld, Amtmand 1589.

Diderich von Ahlefeld, Amtmand 1634. (803)

Baron Nicolaus Gersdorff, Ridder, Geheimeraad ec, 1734, 1735.

Adam Levin, Friherre af Witzleben, Geheimeraad, Ridder, Staller i Eydersted 1736.

Hartnack Otto von der Lühe, Landraad, Oberstaller i Eydersted 1737.

Friderich von Reventlou, Conferentzraad og Amtmand 1750

Hans von Ahledeld, Ridder, Amtmand og Oberstaller i Eydersted 1753.

Johan Sigfried von Schönfeld, Kammerherre, Amtmand og Overstaller 1762.

Af disse vare de første tillige af Biskopperne satte over Domcapitels Amtet.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Det Tyvende Capitel.

Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

A. De nordstrandske Øer.

Disse Øer, som i alt ere tretten, og hvoraf de elleve staae under Amtmanden i Husum, ere for det meste ved Oversvømmelser dannede af den store Øe Nordstrand. De ligge i Vest og Nord-Nordvest, og af dem kaldes Amtmanden i Husum tillige Amtmand over Landskabet Nordstrand.

Forrige Øe Nordstrand. Den gamle og store Øe Nordstrand var et anseeligt, dog meget formindsket Stykke af det ved Vandfloder Tid efter anden undergangne gamle Nordfriisland. Den havde ingen Dyhner, som Underlandet ved Helgoland, men var rundt omkring indsluttet af høye Diger.

Størrelse. Kort førend Vandfloden 1634 blev den opmaalt, da dens Størrelse blev befundet 43134 Demather 163 Roder, hvorunder dog var regnet de øde Moser, Kirkelandet, adelige

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Jorde, og alt som var skatte- og digefrie, undtagen Middeldiger, Veye, Søer og Kanaler, som i alt udgjorde 1203 Demather 105 Roder. Da var den nesten 3 tyske Mile lang og 1 til 2 Mile bred. Jordbonden var da overmaade frugtbar og Indvaanerne overmodige Freser. Øen fik 1572 sin egen **Landret** af Herug HANS den Ældre og var da deelt i fem Herreder, hvis Antal 1593 blev nedsat til tre, nemlig: Pelworm, Ædoms og Beltringherred, hvori indtil 1615 vare 22, men indtil 1634, **Sogne og Kirker**. 21 Kirker og Sogne, nemlig; a) Pelworm Herred. (805) 1) Pelworm Sogn. 2) Balum. 3) Buphever. 4) Ilgrof, i alt 12103 Demather 164 Roder. b) Beltrings Herred 5) Westerwolt. 5) Osterwolt. 7) Arnhusen. 8) Bupsee. 9) Bupschlut. 10) Königsbüll. 11) Folgsbüll. 12) Eesbüll. I alt 14890 Dem. 160 Rod. C) Edorms Herred. 13) Stintebülle. 14) Brunock, 15) Gaikebüll. 16) Odenbüll. 17) Evensbüll. 18) Trindermarsch. 19) Herbsbüll. 20) Mohrsum. 21) Hamm. 22) Lith. I alt 16130 Demather 55 Roder.

Oversvømmelser. Man har Aarsag at troe, at denne Øe i meget gamle Tider har været meget større end ved den sidste Oversvømmelse, og at de fleste nordstrandske Øer og Halliger ere afskrevne Stykker deraf. Saa meget er vist at Landet har lidt stor Skade i de Oversvømmelser, som indfaldt 1300, 1354, 1352, 1483 og 1532. I Aaret 1615 forgik Brunock Kirke i en stor Oversvømmelse. Men den 11 Oct. 1634 om Aftenen Klokken 10, brød en forskrækkelig Vanflod igiennem 44 Huller paa Digerne, og oversvømmede hele Landet og de omliggende smaa tildeels ubedigede Øer, saa at her omkomme 6408 Mennesker, hvoriblant 9 Præster, 50000 Stykker Qvæg; 1332 Huse, 30 Veyrmøller og 6 Klokketaarne bleve bortskyllede, saa at neppe 2633 Mennesker bleve reddede. I Eydersted druknede 2107 Mennesker, 6100 Stykker Hornqvæg, 6738 Faar og Sviin, samt 664 Huse bortskyllede. Paa hele Hertugdømmets vestre Side, fra Ribe til Elben, satte over 15000 Mennesker Livet til i denne Oversvømmelse.

Overblevne Stykker. Af hele denne Øe blev da intet andet tilovers, end den nu værende Øe og Landskab Pelworm, som var den højeste Deel af det gamle Nordtrand; hvilke begge med utoelig Arbeyd og Bekostning ere igien inddigede og satte i god Stand; og den liden uinddigede Øe eller Hallig Nordstranddischmoor, som og kaldes Lütjemoor. De andre Øer, som (806) høre hertil, ere Hooge, Nordmarsch, Langeness, Oland, Grøde, Südfall, Norderoog, Süderroog, Habel, og Appeland, hvilke alle, undtagen det nu værende Nordstrand og Nordstrandischmoor, staae under Amtmanden i Husum.

Ret. Disse Øer fik den 4 Februarii 1642 deres egen Ret paa Pelworm, som kaldes den Nordstrandske Ret, og bestaaer af 8 Raadmænd, som dømme efter Landretten af 1572. Landskriveren fører herved Protocollen. Desuden holder Diiggreven med Diigedommerne paa Pelworm en Ret i Digesager. Paa de husumske Øer ere 7 Kirker, hvorved staae 8 Præster, som vælges af Sogdenes Forstandere. Vi ville anføre Øerne i følgende Orden:

I. Øen og Landskabet Pelworm.

Beliggenhed. Størrelse. Koge. Utermark-Kog. Oversvømmelser. Denne Øe ligger 3 Mile Vesten for Husum, er omtrent 1 til 1 $\frac{3}{4}$ Miil lang og fra $\frac{1}{2}$ til 1 Miil bred. Den bestaaer af 10 Koge, hvoraf nogle ere inddigede 1637, nogle 1657 og 1653, og d sidste 1672 og 1687. Disse 10 Koge indeholde i alt 6170 Dem. Blant dem er den eene, nemlig Utermarker-Kog, et kongeligst Cancellie-Gods, som bestaaer af 390 Demather og tilhører Landksabet. 1751 den 11 og 12 Septembr. Samt 1756 den 7 Oct. Leed denne Øe megen Skade ved Vandfloder, som

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

giorde overmaade megen Skade paa Digerne, der dog siden igien ere istandsatte. Pelworm bestaaer af 2 Sogne, nemlig:

1) Den gamle Kirke. Herved ere to Præster. Til dette Sogn henhøre og Halligerne Süderoog og Norderoog.

2) Den nye Kirke, byggt 1622, har kun én Præst. Hertil hører Halligen Südfall, som kun har 6 Huse og 1 Hauberg. (807)

II. Øen og Landskabet Nordstrand.

Beliggenhed. Størrelse. Inddigning. Dette Landskab ligger omtrent 1½ Miil norden for Husum, og er næsten lige saa stort som Pelworm. Efter at det gamle Nordstrand 1634 var undergaaet, bleve fire Koge af det nye Landskab inddigede af nogle Hollændere 1658 og følgende Aar, efter at de af Hertug FRIDERICH havde erholdet eb meget fordeelagtig Octroy, dat. Gottorp den 8 Julii 1652, som siden blev trykket 1667. Derimod blev Christianskog med utrolig Arbeide og Bekostning først inddiget 1739.

Eyere. Efter denne Tid tilhører Nordstrand for det meste disse Nederlændere, som klades Hoved-Participanter, hvoriblant ogsaa ere Patres Oratorii udi Løven og Mecheln. Dog ere der baade uden- og indenlandske Folk, som her eye anseelige Jordegodser.

Retter. Ifølge Octroyens Indhold udøve Hovedparticipanterne den borgelige og piinlige Jurisdiction efter den nordstrandske Landret, og i borgelige Sager kan ey appelleres til Oberretten i Gottorp, med mindre Sagen beløber sig til 400 Rdlr. Retten bestaaer af Stalleren og 6 af Hovedparticipanterne beskikkede Raadmænd. Stalleren er altid Catholsk, men af Raadmændene ere de tre Catholske og de tre Lutherske.

Privilegier og Friheder. Hovedparticipanterne have og Politiens Forvaltning, Over- og Under-Jagten, Fuglefangsten, Fiskeriet uden og inden for Digerne, Ret til at anlegge Veyr- og Hestemøller, samt Færger, som og til at dive alle Haandverker, Kiøbmandskab og andre Næringsveye, uden deraf at give nogen Afgift; frie Øvelser af den catholske, reformerte og lutherske Religion, Jus Patronatus til alle Kirke og Skole Betieninger, Frihed og Indqvartering baade i Freds- og Krigstider, samt Frihed for siette og tiende Penges Afgift. Desuden ere de, mod en halv Rigsdalers Erleggelse af hvert Demath frugtbærende Land, frie for alle andre Afgifter. (808)

Digeret. I Aaret 1666 have de ladet deres nye Digeret forfærdige, og anordnet Digedommere.

Luthersk Kirke. Cath. Kirke og Capel. Paa Nordstrand findes en luthersk Kirke o Friderichskog, som er den gamle Odenbüll Kirke, hvortil Hovedparticipanterne have Jus Patronatus. Herved staaer én Præst, som i Henseende til sit Embede, sin Lære, Levnet og Opførsel staaer under Opsigt af Husum Amts Kirkevisitatorer og Ober-Consistorialretten udi Gottorp, men i andre Sager under den nordstrandske Ret. Desuden er her en catholsk Sognekirke, som er byggt 1661, og et catholsk Capel i det saa kaldede Herrehuus, en stor Bygning, som tilhører Patres Oratorii 1740, indførte en offentlig Gudstieneste efter catholsk Maade i Oratorium, opkom derover imellem dem og de øvrige Hovedparticipanten en Proces for Oberretten udi Gottorp, som 1742 blev afgjort, men ikke til de førstes Fornøjelse. Efterretning om denne mærkværdig Proces findes i det syvende Bind af Acta historico-

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 7

ecclesiastica. 1752 opkom en nye Proces i Anledning af Præstevalget, hvori Dommen faldt den 22 Juli⁸ⁱ 1754.

Oversvømmelser. Nordstrand leed stor Skade udi Vandfloderne af 1717, 1718, 1729 og 1751. Oversvømmelserne af 7 Oct 1756 og i Mart. 1757 gjorde ogsaa megen Skade, fornemmelig paa Digerne, som dog nu igien er istandsat.

Koge og Demath-Tal. Nordstrand bestaaer nu af fem Koge, hvoraf de fire første indeholde 4058 Demather 151 Roder, og Christianskog 903 Demath. 2 Rod, altsaa contribuerer hele Landskabet for 5861 Dem. 153 R.

De fem omtalte Koge ere:

- 1) Friderichskog eller Gammelkog, inddiget 1654.
- 2) Marieelisabethskog eller Østerkog, inddiget 1657
- 3) Trendermarkskog eller Marskkog, inddiget 1663. (809)
- 4) Nyekog, inddiget 1691.
- 5) Christianskog, som ligger Nord og Nordost for de forrige fire Koge, og er inddiget 1739.

III. Nordstrandischmoor.

Denne liden Øe var indtil 1634 ubeboet, men er nu indfattet under den nordstrandske Octroy og tilhører ligesom Nordstrand, Participanterne. Den ligger strax ved Nordstrand, og er uinddiget. Her er kun eet Warff, hvorpaa staae 12 Huse, og en Kirke, som blev bygt 1656, men i Vandfloderne af 1717, 1718 og 1720 saa ile medhandlet, at man i Vandfloderne af 1717, 1718 og 1720 saa ile medhandler, at man 1750 saae sig nødt til at bygge den reent om af nye. Ved den er kun én Præst, som beskikkes af Hovedparticipanterne, og i Embedssager staaer under samme Jurisdiction, som Præsten paa Nordstrand.

IV. Hooge.

Beliggenhed. Kirke. Denne Øe ligger i Nordvest fra Pelworm og er uinddiget. Den er en god halv Miil lang og en fierdedeel Miil bred. Her er og en Kirke med én Præst. Mellem Pelworm og Hooge er et Dyb, kaldet die Schloth, dog kan man ved stærke og længe vedholdene Ebber gaae til Fods herfra til Pelworm.

V. Nordmarsch.

Beliggenhed og Størrelse. Kirke. Denne uinddigede Øe ligger saa tet ved Langenes, at man kan legge Bielke imellem begge Øerne, og gaae tørskoet derover. Den er neppe en fierdedeel Miil lang og halv saa bred. Hverken Korn eller Træer findes her det alleringeste af. Her ere 10 Warffer, og blev den første Kirke her bygt paa den sydvestlige Side af Øen, og (810) 1684 af ny opført paa samme Sted. Men Vesterhavet skyllede i de følgende Aar lidt efter lidt saaledes Sydvest-Siden bort, og Strandbredden kom saa nær op til Kirkegaarden, at den gamle Kirke maatte afbrydes, og en nye opbygges i Steden, hvilken og i Aaret 1732 blev færdig, og kom til at staae midt paa Øen.

VI. Langeness.

Kirke. Denne uinddigede lange, men derhos meget smale Øe har ogsaa en Kirke, som først bleb bygt 1663, og derefter af nyt opført 1725.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

VII. Oland

Kirke. Denne uinddigede Øe ligger nesten en Miil Vesten for Ockholm i Landskabet Bredsted, og har ogsaa en Kirke.

VIII. Grøde.

Kirke. Denne uinddigede Øe ligger nesten en fierdeel Miil sønden for Oland, og har en Kirke, hvortil og høre Halligerne Habel og Appeland. (811)

B. Øen Helgoland.

Navn. Beliggenhed. Gamle nye Tilstand. Størrelse. Jordbond. Helgoland er en Øe, som og kaldes Heiligland, Heilgeland, eller Helgerland. I de ældre Tider heed den Farrø, Farria, St. Ursulas Øe, terra francta, insula faera, Phostland og Foseteland, af den her i de hedenske Tider dyrkede Gudinde Phosta eller Foseta, som nogle urettelig holde for at være de Romeres Vesta. Den ligger omtrent 6 Mile fra Elben og 6 Mile fra Eyderen i Vesthavet, og har i gamle Dage været meget større end nu. Allerede 800 har Vandet og Nordvestvinden foraarsaget en betydelig Skade, dog var her 1030 endnu 9 Sognekirke og e Kloster. Men Vandfloderne i de Aar 1102, 1216 og 1300 toge saa store Stykker deraf bort med sig at der i Aaret 1300 kun vare 2 Kirke, og nu er deraf intet mere tilovers end et lidet Stykke, som i Grunden er en Klippe. Men da det ey er beviist at Indvaanerne 1030 vare Christne, bliver noget af denne Fortelling meget uvist, helst da den første Kirke i Eydersted, nemlig Tating, allerførst blev byggt 1103. Landet har 2 Deelee, og bestaaer af Over- og Underlandet. Overlandet er i Længden fra den nordlige til den sydlige Spids 7060 Fødder og i Bredden 1704 Fødder. Høyden er ulige! Den nordlige Side, som er den høyeste, har en Høyde af 36 Favne eller 216 Fødder. Hvor Landet er lavest, har det dog en Høyde af 98 Fod. Den nordligste Spids kaldes Nathorn, og den sydligste Sathorn. Jordbonden paa Klippen er blandet af Sand og Steen, og 1½ til 2 Alen dyb. Desuagtet er den frugtbare end man ved første Øyekast skulde troe, da derpaa aarlig kan voxe omtrent 300 Tønder Byg; thi Hvede, Rug og Ærter saaes her aldrig. Og Havre meget sielden, Indvaanerne maae altsaa hente deres Korn andensteds fra. Foruden nogle faa Kirsebær- og Æbletræer, samt Ribs og Stikkelsbærtorne, findes her hverken Træer eller Kiøkkenurter, men fra det faste Land maa alt indføres, (812) tillige med Bræde, Tørv og Foer til Qvæget. **Vand.** Paa den nordvestlige Ende samles Regnvandet i tre Graver eller saa kaldede Sapskühler, men fra den østlige Side kan man ikke lede noget Vand, efterdi den ligger meget lav. Fyhr. De 2 Brønde paa Underlandet give intet Vand som kan være tienligt for Mennesker at drikke, saa at de kun bruges til Qvæget og til at toe i. Paa den Høyeste Side af Overlandet mod Vesten have Hamborgerne ladet bygge en Fyhr paa en Høy kaldet Bakberg, og forhen Bredeberg, som af en Fyhrmester paa deres Bekostning underholdes og forsynes med Kul. Ilden brænder hver Nat fra den 1 September til den sidste April. Af smaae Høye ere her Moderberg, Lootsenberg, Flavenberg og St. Tietensberg, som har sit Navn af en Afgud for Fiskeriet, af hvis Billede endnu Halvparten er til. Fra Over- til Underlandet kan man ikke komme uden af en med Rækværk forsynet Trappe af 180 Triin. Paa Underlandet, som paa den østlige Side ved et Bolværk forsvares for Oversvømmelser, har Indbyggerne deres Fisker-Redskab i omtrent 100 Hytter. Tilforn kaldtes det die Dühne, da Sandbankerne

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

uden for bestode af lutter sammenblæst Sand og laae til 1730 saa nær at man kunde gaae derover; men u have Stormvindene skilt Dühnerne 1/8 Miil fra Underlandet og gjort et fire Favne bredt Dyb, hvori de største Skibe kunne segle. Paa Dühnerne ere mange smaae Høye og Daler, hvori en stor Deel Kaniner opholde sig, som Commandanten har Ret til at skyde. Der fange og Indbyggerne deres Sandspierer som bruges til Lokkemad, og undertiden Sælhunde; der findes og noget Rav. Nær ved Overlandets sydlige Spidse staaer midt i Havet er fra den store Klippe afrevet Stykke, kaldet Munken, da det langt fra foretillede en gammel Munk. Nu kaldes den Marksteen og seer langt fra ud som et Taarn. Ved Overlandets østre Spidse, stod forhen den saa kaldede hvide Kippe (813) (witte Klip) hvoraf Vandet den 1 November 1711 borttog det sidste Stykke. **Havne.** Ved Øen ere to sikkere Havne paa den nordre og søndre Side. **Indvaanerne** ere en uforfalsket Levning af de gamle Freser, nedsætte sig aldrig andre Stedet, have endnu beholdt deres ferske Navne og Sædvaner, spise lidet Kiød, men desto mere Fisk og Meelmad, og ere formedelst deres bestandige Ophold i den skarpe Søer-Luft meget haardføre. Ders Antal er omtrent 2000. Mændene ligge næste altid på Søen, da Fruentimmerne imidlertid passe paa Land og Husgierningen, og maae, efterdi de ingen Heste have, selv grave og harve Landet, derefter saae, skiere Kornet af, tærskke, male paa Haandqværne, bage og forrette alle andre Huussager. Qvægets Vinterfoder hentes fra Nordhøvet i Eydersted og Brændet fra Eyderen, Storen, Elben og Husum. Indvaanerne nære sig mest med **Fiskerie**, som fornemmelig bestaaer af Cabeliau, Skielfisk oh Hummere, samt Torsk, Flyndere, Skaller, Rokker, Makreler, Lax, Langer ec. som tildeels føres til Hamborg, Bremen, Glykstad, Itzehoe, Tønningen og Husum. Børnene maa holde Rettene og Krogene rene, sætte Lokkemaden paa, og fange Snepper og Kramsfugle. **Lodser.** Desuden ere her og mange Lodser paa Øen, som have gode Fortienester af de Skibe som her passere forbi Elben, Weseren, Eyderen og Heveren; men de maa og heraf svare Kongen deels Tiende, deels andre Afgifter. Den som vil være Lods bliver først prøvet af 4 gamle erfarne Mænd. Skibets Indstranding er og et af Indbyggernes Næringsmidler. Mændene gaae klædte som Skibsfolk, og Fruentimmerne gik før i fersk Dragt, men nu som paa det faste Land. **Sproget** er vel i sig selv oprindelig fersk, men er dog nu ved Omgang med andre Nationer og fornemmelig Hollændere, temmelig forandret. **Besetningen** som bestandig er her paa Øen, staaer under en Commandant og en Lieutenant. Artellierier ligger ved Trappen, (814) og underholdes saavel som Batterierne paa kongelig Bekostning. Indvaanerne paa Overlandet ere deelte i fire Quarteer, nemlig Sønder- og Næstsønder- Nordre og Næstnordre-Quarterer. Deri ere og omtrent 400 Huse, tækkede deels med Sivror, deels med Tagstene: en broelagt Gade, en smuk i Aaret 1686 opbyggt Kirke, og en artig Udsigt. I tre Quarteers Tid kan man gaae hele Landet omkring. Paa Underlandet er, foruden de ommelte Hytter, omtrent 30 Vaaningshuse, der ligesaavel som Overlandet, staae under Amtmanden i Husum, hvilken tillige med General-Superintendenten er Kirke-Visitor her paa Øen. 1733 fik Indbyggerne en Kirke- og Skole-Forordning, samt Tilladelse at have 2 Præster. De have og Ret til af 3 Candidater at udvælge hvilken dem synes, og give ham Bestalling, hvilken drpaa af Kongen confirmeres. Begge Præsterne og begge Skoleholderne staae under Oberetten og Ober-Consistorial-Retten udi Gottorp. Underretten paa Øen forestaaes af en Landfoged og 6 Raadmænd, som dømme efter jyske Lov, deres den 25 Januarii 1587 udgivne og 3 Maji 1806 stadfæstede Landret og andre specielle Forordninger. Landets andre Sager besørgeres af 8 Quarteermænd og 16 Ældste. Quarteermændene forestaae Embedet i 8 Aar og de Ældste deres Livstid. For at vinde sit Borgerskab betaler en indfødt Helgolænder 10 Mark, men en Fremmed maae betale 15 Mark og gifte sig med en Helgolænderinde.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Historie. Blant denne Øes historiske Merkværdigheder fortiener fornemmelig at anføres, at den berømte fresiske Konge RATBOD skal have boet og havt sit Slot hr, og at han skulde været døbt i Sapskuhlen, see Pontop. Theatrum Daniae p. 291. Det er og merkværdigt at den ædrig er kommet i nogen Arvedeeling, men bestandig har tilhørt det fyrstelige gottorpske Huus, hvorover Kong CHRISTIAN V. allerede (815) 1684 besværgede sig. Kong FRIDERICH IV. gjorde sig endelig til Mester af Øen den 8 August 1714 og efter den Tid har den været Kongelig. I Klippen findes et guldlignende Metal, kaldet Katzengold, som dog ey er af nogen Nytte eller Kostbarhed. (816)

Det En og Tyvende Capitel.

Om Landskabet Eydersted.

Grændser. Dette Landskab grændser mod Norden til Heverfloden og Husum Amt, mod Vesten til Vesterhavet, mod Østen til Svabsted Amt og Landskabet Stapelholm, mod Sønden til Eyderen, som adskiller dette Landskab fra Ditmarsken.

Størrelse. Dets største Længde fra Østen til Vesten regnes fra Svabsted Amt til Ording Kirke for 4 tyske Mile, men Bredden fra Norden til Sønden er meget ulige, da den paa nogle Steder er kun $\frac{3}{4}$, paa andre derimod 2 Mile. Blant Hertugdømmets Landskaber har Eydersted de fleste Kirker.

Gamle Tilstand. I gammel Tid bestod Landskabet af tre Øer, som kaldtes Eydersted, Everschop og Utholm. Disse Øer hægde er sammen enten med Nordstrand eller der faste Land af Hertugdømmet. Eyderen deelte sig da i to Grene, nemlig Sønder og Norder Eyderen. Den sidste gik, efter at have optaget Trenen, tildeels ud i Heveren men tildeels løb den mellem Eydersted og Everschop, og skildte er alene disse to Øer, men ogsaa Eydersted og Utholm fra hinanden. Heveren gik med den ene Arm, som kaldtes Sønderhever, imellem Everschop og Utholm, lige imellem Sognene Øster- og Vester- Hever; forenede sig, omtrent en fjerdeel Miil Østen for Tating, med Norder-Eyderen, og siden med den sydlige Arm ad

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

samme Flod, som skildte Ditmarsken og Stapelholm, Eydersted og Utholm, og (817) derpaa faldt ud i Vesterhavet. Den anden Arm af Heveren, kaldet Norder-Hever, løb imellem Utholm og Nordstrand ud i Vesterhavet. Af Norder-Eyderen og Sønder-Heveren sees endnu tydelige Spor, og tildeels store og dybe Canaler. Disse tre Øer Eydersted, Everschop, og Utholm vare da Herreder, og kladtes Skib-Herreder, bestaaende af Eyderherred, Nørreherred og Utholm. Man kaldte dem Skibherreder, fordi man til Skibs maatte fare fra det ene til det andet. Deraf er det og kommet, at disse tre Lande endnu føre 3 Skibe i deres tilfælles **Vaaben**.

Hvorledes Landet er blevet landfast. Hvis den Fortegnelse, som findes hos Danckwerth S. 148 om de eyderstedske Koges Inddigelse har sin fuldkomne Rigtighed, hvorom man dog ingen Aarsag har at tvivle, saa er den tetenbøllske Sydosterkog over Norder-Eyderen, allerede inddiget Aar 1000, hvorved Everschop er blevet landfast med Eydersted. Da Marne sææer Mariekog over Sønder-Heveren Aar 1100 blev inddiget, blev Utholm landfast med Everschop, og ved Damkogens Inddigning over Norder-Eyderen Aar 1489 Eydersted foreenet med Sydermarsk. Norder-Eyderens gamle Løb ophørte ganske 1579, da Adolphskog blev inddiget, hvilken var den sidste af alle Kogene mellem Eydersted og det faste Land. Vil man ey troe dette, er det dog ganske upaatviveligt, at disse 3 Lande tilforn have været 3 Øer, og nu ved mange Koges Inddigning ere sammenføyede ey alene Indbyrdes, men ogsaa med det faste Land. Efter at Adolphskogen var bleven inddiget, ere endnu 1610 til 1615, 1624, 1631, 1696, og 1698 mange Koge inddigede, og Eydersted derved i disse Tider blevet langt større end forhen.

Luft og Vand. Luften i Landskabet Eydersted er usund formedelst den lave, vaade og salpeterrige Bond. Vandet duer ey heller meget, og er meget usundt, helst for Fremmede, da det er mudret og brakt. (818)

Jordbond. Jordbonden for det meste af meget frugtbart Marskland, bærer Hvede, Byg, Havre og Rapsaat i stor Mængde, ligesom og Bønner, og meget gode Erter, samt fortreffelige Kiøkkenurter.

Fæævling. Fæævlingen er og meget skøn. De eyderstedske Køer ere, ligesom alle Marsk-Køer, overmaade store. En af de beste eyderstedske Køer, som er af god Art og middelmaadig Alder, giver fra den første May til den 25 Julii, naar den har en god Græsgang, daglig 12 til 16, ja undertiden, dog sielden, 18 til 20 Kander Melk, men om Vinteren kun 4 til 6 Kander. Fordum lagde Indbyggerne sig fornemmelig efter Fæævling, men nu mere efter Agerdyrkning. Østen bliver formedelst sin fortrinlige Godhed i Mængde ført ud af Landet; men Sørrret kan, formedelst sin alt for store Feedhed, ey længe holde sig. Faarene ere overordtlig Melk- og Uldrige, og Hestene meget store. Disse blive for det meste solgte i Jylland og Ditmarsken.

Geestland. I Everschop findes et stykke høyt Geestland, som fra Vesten til Østen er en stiv halv Miil langt, men fra Norden til Sonden omtrent en fjerdedeel Miil bred. Paa dette Stykke ligger Staden Garding og Katrinenheerd-Kirke. I det egentlige Eydersted ligger Vest og Sydvest fra Witzwort, men Østen imellem Oldenswort og Ulvesbüll Kirker, en Steg Sandjord. Altsaa findes nu ey mere den lille Streg høy Mosejord, som anføres af Danskwerth at have været imellem Oldensworth og Ulvesbüll. Dog findes her endnu nogle Huse, staaende paa Mosegrund, og en Vey, som endnu kaldes Mohrweg. I Utholm findes og et Stykke høyt Geestland, som er meget smalt, men derimod fra Østen til Vesten omtrent en halv Miil langt, hvorpaa Tating Kirke ligge. **Dühner.** For den yderste vestlige Side af Utholm, lige uden for

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 7

Ording og St. Peters Sogner, ere og Sandbanker (Dühnen), men disse have taget meget af, og ere deels bortblæste af Vinden, deels bortslyllede af Havet. (819)

Fiskerie. Landskabet har Mangel paa Tørv, Brænde og Bygnings-Tømmer, hvorfor og der meste Brænde og Tørv føres paa Trenen og Eyderen til Landskabet. Her er og mange vilde Fugle, samt fersk Fisk til Fornødenhed, men er i Mængde. Dog ere mange Karudser og Karper satte i de Grave, som ere giorte omkring Warserne.

Møller. Vandmøller findes her aldeles ikke, men alene Veyrmøller, hvoriblant ere mange Grynmøller. Ved Staden Garding, strax ved den Canal, som løber ud i Eyderes, findes en Olie-Mølle, so 1755 er af nye opbygget og benaaet med en Octroy, ifølge hvilken ingen Olie-Mølle maa bygges i tre miles Omkreds.

Indbyggere. For nærværende Tid boe ingen adelige Personer i dette Landskab, men alene Husfolk, hvoraf de fleste og fornemste ere af fresisk Herkomst. Dog ligger her et adeligt Gods, nemlig Høyersworth i Oldensworth Sogn. Husene ere mestendeels byggede enkelte, ved de dertil hørende Jorde, hvorfor man ey heller kan ansette et vist Tal paa Landsbyerne.

Sprog. Nu tales her ey mere Fresisk, som forhen, men alene Plattysk.

Diger. Landskabet har store og høye Diger, som med store Bekostning og suurt Arbeyde maa vedligeholdes. Endog Ording og St. Peters Sogne, for hvilke Sandbankerne ligge i Havet. Have anseelige Diger at underholde. Vandfloden af 7 Oct 1756 gjorde stor Skade paa Digerne.

Inddeling. Landskabet deles fra gammel Tid af i tre Dele, Eyderstedt, Everschop og Uthom. Men allerede i Hertug ADOLPHS gamle Landret, som er udstedt den 10 Julii 1572 og trykt i Hamborg 1573, hvilken mestendeels er taget af den Dirmarske Ret, frages Everschop og Utholm sammen, og hele Landskabet deles efter sine 2 Retter, i to Deelee, nemlig den østre og vestre Deel. (820)

Landret og Politie-Ordning. Da førømtalte Landret i adskillige Artikler befandtes tvetydig, alt for kort og uforstaaelig, blev den efter Høyfyrstelig Befaling igiennemseet og forbedret af Stalleren Caspar Höyer og Landskabets Indbyggere den 14. Jan. 1591 og lod den i samme Aar trykke udi Slesvig. Siden blev under 3 Nov. 1595 adskillige Forandringer foretagne i begge Anordninger. Den nyeste Udgave af disse Love er trykt i Tønder 1737 i Qvarto. Hertug AGOLPH gav Landskabet 1582 sin egen **Digeordning**, hvilken Landskabet, drevet af Nødvendighed, maatte lade igiennemseet og forbedre, hvorefter den 14 November 1595 blev stadfæstet af Hertug JOHAN ADOLPH.

Staller og Oberstaller. Tilforn, fra Midten af det femtende Aarhundrede, havde Landskabet kun én Staller = Stadtholder, men i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Seculum er tillige indsat en Overstaller. Ved en kongelig Forordning af 14 Jan. 1736 er tillige fastsat, at Amtmanden i Husum og Svabsted Amter tillige altid skal være Oberstaller i Eydersted. Begge Stallernes Forretninger ere bestemte ved et kongelig Rescript af 10 Martii 1736. Overstalleren har Overopsigten i Kirke-Politiske og Oeconomiske Sager, samt over Digevæsenet. Ham tilhører det og at indsette Raad- og Lehnsmænd, samt at afgjøre alle Sager, som angaae hele Menigheder og Sager. Stalleren tilkommer første Forhør i alle private Sager mellem Indbyggerne, og han har tillige med Overstalleren Forsædet i Landskabets borgerlige piinlig og Consistorial-Retter. Men ingen af dem har nogen Stemmer, med mindre Stemmer ere lige, da de give Udslaget.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Landretter. Der ere to Landretter i Landskabet, et i den østre, og et i den vestre Deel. Det første holdes i Tønningen, og det andet i Gardingen (821) Hver Landret bestaaer nu, under begge Stallernes Præsidio, af sex Raadmænd, og udøver den borgelige og piinlige Jurisdiction.

Viti-Ting eller Trelandsretten. Hvis en borgelig Sag beløber sig til 100 Mark med Capital og Rente, kan den enten strax efter Dommens Afsigelse eller inden 10 Dage appelleres til det saa kaldede Viti-Ting eller Trelandsretten (Dreyerlandgericht). Men i Voldssager, Criminal- og Injuroe-Sager, samt i Gieldssager, som grunde sig paa Brev og Segl eller tydelige Obligationer, og ligeledes i Sager, som angaae indenlandske Bygninger, finder ingen Appellation Sted. I Appellations-Sager fra den østre Deel, bestaaer Viti-Tinget af vestre Deelens Raadmænd, og tverimod. Denne Ret har sit Navn deraf, at den ifølge Landretten, aarligen holdes St. Vitti-Dag eller den 15. Junii. Fra denne Middel-Instantz kan appelleres til Oberretten i Gottorp, naar Sagernes Værdie beløber sig til 400 Mark Lybsk Capital, eller derover. Viti-Tinget behøver ey at forsvare sin Dom for Oberretten, med mindre at derimod maatte indkomme en Nullitetsklage.

Consistorialretter. Her ere og to Consistorialretter, et i den østre, og et i den vestre Part. De holdes under begge Stallernes Præsidio af Landskabets Provst, Senior Ministerii og Deelens Præster. Herunder ere 18 Sogne, Stæderne Tønningen og Gardingen iberegne. Alle Præsterne (undtagen Sognepræsterne i Stæderne, som udnævnes af Konge) blive udvalgte af Menighederne, og udgiøre i alt 26, hvis aarlige Sammenkomst kaldes Kalandet. De igien vælge en Provst, som aarlig vexelviis besøger hver Deels Kirker.

Visitatorialret. Personlige Klager i Civilsager mod Præsterne og andre Kirke og Skole-Betienter, hører til Visitatorialretten, som besaaer af begge Stallerne og Provsten, hvilken sidste tillige fører Protocollen. Herfra appelleres til Oberretten i Gottorp. (822)

Landskrivere. Landskabet har to Landskrivere, én i Tønningen over den østre Deel, og n anden i Gardingen over den vestre. Disse fore Protocollerne i foromtalte Consistorial- og Landretter, samt i Trelandsretten. De beskikkes af Kongen, indcassere hans Indkomster af Landskabet og beopagte Kongens Fordeel baade i og uden for Retten. De Skatter, som hæves til Landskabets og Kirkernes Beste, indcasseres i hvert Sogn af Lehnsmændene, som igien aflevere det til begge Landcassererne, som her kaldes Pfenningmeister. I oeconomiske Sager er hele Landskabet meget nøye forbundet.

I Eydersted ligge følgende to Kiøbsteder:

I. Staden Tønningen.

Beliggenhed. Navn og Vaaben. Denne Stad ligger paa Hertugdømmets vestlige Side i den østre Deel af Eydersted. Sit Navn menes den af nogle at have af den Tønde, som den fører i sit Vaaben, af andre af de Søetænder, som den underholder, men begge Dele er neppe rigtige, thi den har hverken havt Tønde i sit Vaaben, eller Ret til at legge Søetønder førend den blev ophøyet til en Stad, og desuagtet nævnes den Tønningen allerede 1186. Den rimeligste Mening er, at den har faaet sit Navn af Eyderfloden, i gammel Tid kaldet Døne eller Dønne.

Ælde. At dens Grund er noget af der marskland, som allerførst i Eydersted er bleven inddiget, sees af at her allerede 1186 stod en Sognekirke. 1414 kaldes Tønningen endnu en Landsbye, men 1436 havde den dog allerede sin egen Borgemester. Som Kiøbstad er den ey

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

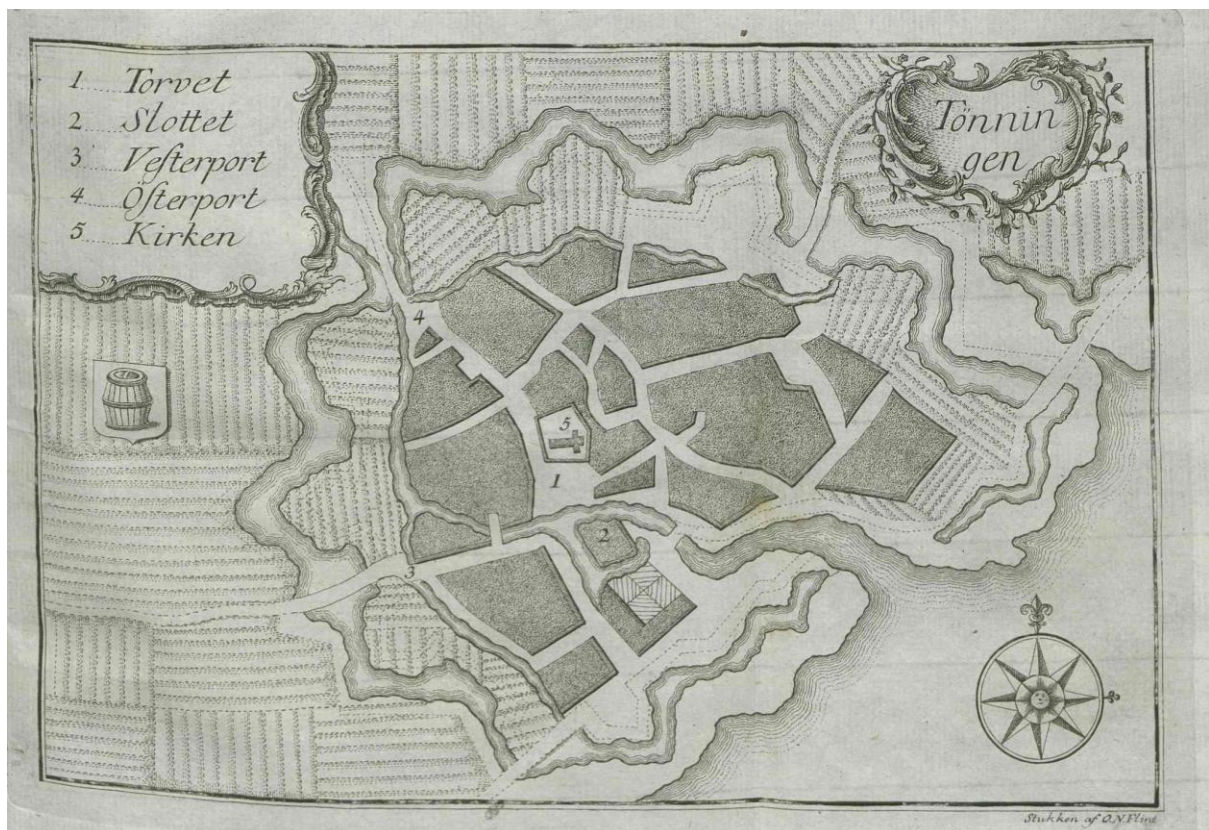
gammel, thi om Kiøbstedret erholdt den allerførst Løfte af Hertug PHILIP 1589, men da han døde uden at bringe Sagen i Stand, formerede Hertug JOHAN ADOLPH Udkastet til Privilegier, som hidindtil aldrig er trykt, og hvoraf nu ikke en eneste Artikel mere efterleves.

Magistrat. Magistraten bestaaer af 2 Borgemestere og 5 Raadmænd, som alle vælges af deres eget Colegio, ligesom Byeskriveren. Her ere og 8 Deputerede, som børe Omsorg for Brandvæsenet, Brolægningen, Brøndene, Fyrerne, Søetænderne og føre Stadens Regnskaber. Det mærkværdigste er at disse otte Deputerede, naar de votere, ikkun have fire Stemmer, som kommer deraf, at de i det første ikkun vare fire, men nu da deres Tal er fordobler, bliver det ved det gamle.

Til Kirkesognet høre og Indbyggerne i Tønning Sogn, samt 5 Plove uden for Staden, Gros- og Klein-Ollersum, skjønt de i borgelige Sager, foruden de 5 Landplove, alene i cicile og criminelle Sager staae under Landskabet.

Plovtalet. Tønningen staa nu, ifølge et med Landskabet 3 Junii 1733 sluttet forliig, for 28 Plove. Da den tilforn maatte contribuere for 50.

Raadhuset, som allerede er det trisie, efter at Byen er blevet en Kiøbsted, er kiøbt, færdigbyggt som det nu staaer, og kun indvendig noget anderledes indrettet. Uden for Døren staaer en Æreport med alle Kongernes Navne af den oldenborgske Stamme, og en liden Underskrift.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Weysenhuus og Legater. Her har tilforn været et Weysenshuus, som efter at det en kort Tid havde staaet, blev efter kongelig Befaling nedlagt og 1754 bortsolgt. Af Legater til Kirken og de Fattige ere her adskillige, men Efterretning om hvor mange og store de ere, haves ikke.

Latinsk Skole. Den latinske Skole er en stor rummelig Bygning, hvori Cantor og Regnemesteren tilforn have boet, nu boer her Cantor alene: men Rector har altid boet et andet Sted. I Skolen ere 3 Classer, som forsynes af 3 Lærere. Sognepræsten har Inspection derover. Lærerne vælges af Kirke-Collegiet og have deels staaende Løn, deels (824) smaa Legater, deels og en temmelig Deel uvisse Indkomster. Af Rectores have de merkværdigste været Rector Meyer, i hvis Tid Skolen blev meget besøgt, og stod i største Flor; og den lærde Johan Christian Klessel, Forfatter af adskillige Skrifter om Oldsagerne, som og skal have efterladt sig store etymologiske Samlinger om det tydske og de dertil beslægtede Sprog.

Forrige Slot. Slottet, som 1583 blev bygt af Hertug ADOLPH, skal have været en smuk og prægtig Bygning, men forfaldt efterhaanden, indtil det endelig 1734 efter kongelig Ordre aldeles blev nedbrudt.

Forrige Garnisons Kirke. Medens Staden endnu var befæstet, lod Hertug CARL FRIDERICH 1694 begynde at bygge en Kirke for Garnisonen, som blev den efter kongelig allernaadigst Tilladelse nedbrudt, og Bygningsmaterialerne for det meste af Provst Ulitsch anvendte til Weysenhustes Bygning. Den første Præst heed Hr. Hertzberg, hans Collega Hr. Wandal, og da han var kommet herfra, Hr. Neubauer.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

St. Laurentii Kirke. Den nuværende Kirke, som er temmelig gammel og allerede 1582 repareret, føre Navn af St. Laurentii Kirke. Choret blev i Bombarderingen 1700 nedskudt, men 1704 sat i Stand igien, da og hele Kirken blev prydet med et smuk malet Loft. Saavel, her som ellers i Byen, findes adskillige af den berømte Ovens Malerier. I Chorvinduerne staae Land-Cassererens, Lehnsmændenes, de Deputeredes og Kirke-Collegiets Navne og Vaabener, alle med Aarstallet 1700. Paa høyre Side hænger M. Jacob Richards vel malede Portrait i en vel udskaaren Ramme. Lige over for hænder et Portrait af Provst Moldenit, som endnu er bedre end det forrige. Merkværdigt er det, at han i sin høyre Haand har en besynderlig stor Ring med en derved hængende lang Kiede. Hen imod Alteret (825) en Tavle, hvoraf sees at Marie Thomsens gav 1000 Mark Lybsk til Kirkens istandsettelse, da den ved Bombarderingen var beskadiget. Et Crucifix med en liden Tavle, at Christian Blocks Arvinger 1634 have ladet Choret opsette. Daaben er af sort Marmor, med sex udguggede Bas-reliefs af hvidt Alabast, forestillende Christi Fødsel, Omskierelse, Daab, de til ham bragte Børn, de Vise af Østerland, og et Skomagervaaben, med Navnene Broder Peters og Toepy Peters. Paa Messingbekkenet, som er fra forrige Seculo staaer Jochim Gude. Præstestolen i Choret er 1635 givet af Peter Ellerhuus. Altertavlen af gammelt Billedhugger-Arbeyde er 1634 gjort for de 800 Mark Lybsk, som Raadmand Sievert Hans og hans Hustrue Anne Sievertz gave dertil. Paa Messinglysestagerne staaer Aatstallet 1640, og paa Chor-Trallværket de 32 Mænds Navne, som have bekostet det. Prædikestolen som er udskaaret og meget smuk forgyldet, er forfærdiget paa Raadmand Jacob Ovens, hans Søn Jörgen Ovens og dennes Eftermand Secretair Jörgen Möllers Bekostning 1703. Ved siden deraf et Eåitaphium over ældste Borgemester Claus Reyer 1704. Et andet meget vel maalet over Jörgen og Marie Ovens 1691. Et mindre over Philip Ernst Gutacker 1729. Et meget stort, foredtillende den yderste Dag, over Raadmand Hans Jürgens 1707. Ved Orgelværket en Gravsteen over Borgemester Wilhelm Schomacker og hans Hustrue Margrete. Orgelværket er 1655 repareret, hvortil Catrine Hougrevén gav 200 og Peter Ellerhuus 100 Rigsdaler. Den største Klokke revnede 1712 og blev 1719 omstøbt paa Kirke Oldermændene Lorentz Hansens og Hans Jürgens Bekostning, som dertil gave 1000 Mark. Paa den ande store Klokke staaer 1675 med alle Magistratspersonernes Navne. Den tredje Klokke, som kaldes Qvarteerklokken, er 1672 bekostet af Margrete Kistners. Timeklokken er stæbt 1706, og Kimeklokken 1727. (826) Taarnet er meget smukt bygget, kobbertakt og meget høyt, saa at det kan sees temmelig langt borte. 1700 blev det i Bombarderingen nedskudt, men da det gamle Muurværk blev staaende, blev Taarnet ziirligere og bedre end dør derpaa opført. Det er fuldkommen som det Altonaiske, og har kostet 33000 Rigsdaler.

Præster. Ved Kirken ere to Præster, hvoraf Sognepræsten kaldes af Kongen, og Capellanen af Kirke-Collegiet og de Deputerede. Af Sognepræsterne vides følgende: 1) Hr. Johan Widensen, Kerckherre tho Tunnigen 1453. 2) Hr. Peter Mumsen 1540 til 1580. 3) M. Theodor Grave 1583 til 1593. 4) M. Henrik Müller 1593 død 1603. 5) M. Habakuk Meyer 1604. 6) Andreas Horn 1604, døde 1605. 7) Anton Werner 1606 til 1609. 8) Herman Bernneccius 1610, død 1630. 9) M. Johan Moldenit 1630, død 1653. 10) Hans Søn M. Hieronimus Moldenit 1653, død 1655. 11) M. Jacob Beselin 1655, død 1656. 12) M. Georg Sylm 1656, død 1661. 13) D. Henrich Brummer 1661 til 1674. 14) D. Nicolaus Alardus 1675 til 1686. 15) Achatius Mayus 1687, død 1698. 16) Mouritz Rachelius 1698, død 1699. 17) Peter August Sieverts 1699 til 1717. 18) M. Josias Henrici Opitius 1717 til 1719. 19) M. Joh. Georg Cuntz 1720 til 1733. 20) Sachar. Hasselman 1722 til 1724. 21) M. Matthias Witte

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 7

1725 til 1738. 22) Joh. Sigismund Ulitsch 1738 til 1751. 23) Johan Christopher Schinmeyer 1751. Nu Hr. Edlef Edlefsen.

Fæstning. Staden som er meget vel bygt, blev 1644 af Hertug FRIDERICH III. stærk befæstet, saa at det skal have kostet Hertugen 36 Tønder Gild. **Havn.** 1613 blev Havnen paa Hertug JOHAN ADOLPHS Bekostning gravet, hvilken kostede over 30000 Rigsdaler. Dog bør dette alene forstaaes om Havnens Forbedring; thi man veed med Vished, at den er meget ældre. Heraf havde Staden i forrige Aarhundrede (826) god Næring, men nu er den, da den er uden Bolværker, saa tilslimet, at neppe smaa Jagter kunne komme derind. Den næring som Staden nu har af Søen, bestaaer fornemmelig deri, at meget Brænde og Tørv til Skibs føres derhen, hvor det igien sælges til Eydersteds Beboere. I Tønningen er Handelen og Udførselen af Landets Producter meget anseelig, besynderlig af den eyderstedske Uld og Rapsaat, samt Faareskind med Ulden paa, Oxehude, Hvede og mere. Til disse Vares Transport ligge her ofte 40 til 50 Skibe, hvoraf Staden kun eyer 7 til 8. Havnen er rummelig og sikker, men uden Bolværker, hvorved den Tid efter anden opfyldes med Mudder. De Handlende tage deres Vare fra Holland, Hamborg, Altona og Husum. Fabriker ere her ey.

Tønder og Fyrer. Staden underholder endeel Tønder og Fyrer paa Eyderen, og har derfor en Tønde- og Fyr-Mester. Den underholder og i Süderhøvet i St. Peters Sogn i Eydersted, en Træfyr, af omtrent 200 Fods Høyde, som er anlagt til de Søfarendes Beste, hvorpaa dog ingen Fyr, ja ikke engang en Lygte antændes.

Historie. De historiske Merkværdigheder, som ellers vides om denne Stad, ere følgende:

1402 blev Tønningen, da endnu kun en Landsbye, afbrædt af Ditmarskerne.

1588 den 29 April blev Hertug PHILIP her hyldet af Eydersteds Beboere.

1591 blev Hertug ADOLPH her hyldet.

1622 den 29 September, døde Arminianeren Conrad Vorstius her i Staden, hvoraf sees at fremmede Religioners Bekiendere da ogsaa her ere taalte.

1642 blev den forrige Birger i Tønningen, David Joris, hans Skrifter offentlig af Bøddelen brændte paa Torvet. (828)

1648 fik Staden sin egen Criminalret og Jus gladii, dog saaledes at den i Contributions. Dige. Og andre Sager, skulde i Forbindelse med Landskabet Eydersted.

1659 døde Hertug FRIDERICH III. her i Staden.

1660 den 18 Sept. Blev Hertug CHRISTIAN ALBERT her hyldet.

1675 maatte Hertug CHRISTIAN ALBERT, ifølge det rendsborgske Fordrag, indrømme Kong CHRISTIAN V. Staden. Hans Majestæt lod derpaa 1676 Fæstningsværkerne sleife, men Hertugen lod dem efter den altonaiske Fredsslutning atter opføre.

1700 beleyrede Kong FRIDERICH IV. Tønningen, men ophævede igien Beleyringen.

1713 begav den svenske General, Grev Magnus Steenbock, sig med Hertug CHRISTIAN AUGUST Tilladelse, herind i Staden, hvor han af Kong Friderich IV og hans Allierede blev belejret, og tvunget til at give sig med hele sin Armee til Krigsfanger.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

1714 faldt ogsaa Staden i Kongens Hænder, som lod Fæstningsværkerne sleife, og efter den Tid har Tønningen været en anden Bye, uden nogen Befæstning.

Lærde Mænd. Af lærde Mænd som ere fødte, fortiene fornemmelig at mærkes Cæso Grammius. M. Joh. Moldenit. M Jacob Richardi. D. Jacob Holst, og frem for alle den berømte Marcus Meibomius.

Den anden Kiøbstad i Landskabet Eydersted er:

II Staden Gardingen.

Beliggenhed. Denne Stad ligger ligeledes i Hertugdømmets vestre Deel, én Miil vesten for Tønningen. Østen og Vesten for den er idel Sand, hvorfor og den østlige Egn kaldes Gardingergeest, og de vestlige Sand-Welerne. Men mod Norden og Sønden er idel godt Kleyland

Navn. Af denne Beliggenhed har den rimeligst faaet sit gamle Navn (829) Garsand, som ved Tidens Længe er blevet forandret til Garding.

Ælde. Stadsret. At Stedet, hvorpaa Staden nu staaer, er én af de ældste Egne i Eydersted, sees deels deraf at Egnen er Geest og sandig, deels og fordi Kirken allerede er bygt 1109. Som Kiøbsted er den ey ældre end Tønningen, da dens Stadsret ligeledes er givet den 12 October 1590.

Magistrat. Magistraten bestaaer af 2 Borgemestere, hvoraf den første tillige er Byeskriver, og 2 Raadmænd. Magistraten udøver ku den borgelige Jurisdiction, og fra dens Domme appelleres til Landretten i Eydersteds vestre Deel, derfra til Viti-Ting, og endelig derfra til Overetten. Den piinlige Jurisdiction har ey Magistraten, men Criminalretten for Vestredelen af Eydersted; og ikkun Stadens ældste Borgemester er tilstede ved denne Ret, naar en gardingsk Borger sigtes for en Criminalsag. I Contributions Dige- og andre Sager staaer Staden i den nøyeste Forbindelse med Landskabet Eydersted.

Grothusenerkog. Ikke langt fra Byen, ey langt fra Eyderen ligger Grothusenerkog, som dog et staaer under Sognet, men har sine egne Rettigheder. Husene ligge adspredte og have gemeenlig hver sit eget Navn, saasom Rungholt, Hülkenbøll, Marne, Nordmark, Legesee, Hundorp, Südermark, Kornkog, Meyergaarden ec.

Plovta. Hel Sognet contribuerer for 38 $\frac{3}{4}$ Plove, hver til 60 Demather, og indeholder omtrent 1400 Communicanter aarligen.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Latinsk Skole. Om den her værende Skole haves ingen flere Efterretninger, end følgende Fortegnelse paa Rectorerne: 1) Petrus Mevius var i sin Tid eneste Lærer ved Skolen og døde 1653 i sit Embeds 40 Aar. 2 Ingvar Bensen, døde 1686 i sit Embeds 62 Aar. 3) Caspar Beyer, død 1693. 4 Caspar Swenck, død 1708. 5) Henrich Thau, død 1720. 6) Jacob Jebens, død 1741. 7) Conrad Gotlieb Beyer. (830)

Kirke. Den her værende Kirke, indviet til St. Christian, er én af de ældste i Eydersted, thi Arnkiel skriver i sin Cimbr. Heid. Tom. 4. p. 92, at 1103 blev i Eydersted ved Wittendüne opbyggt et Træcapell paa en Mands Grund, som heed Tate, hvoraf Stedet fik Navnet Tating, og at dette er den ældste Kirke i Eydersted. 1109 byggede Indbyggerne i Garsand ligeledes et Træcapel paa Eleve, og da det kort derefter blev ødelagt i en Oversvømmelse, blev 1114 et nyt opbygget, og Stedet kaldet Garding, i stedet for Garsand; Forrige Aar vare Capellerne i Vollerwick, Tetenbül, Cathrinheerde, Popenbül og Østerhever opnyggede. Orgelverket i Gardingkirke er forskaffet 1512 og kostede 600 Mark. Her ere to store Klokker med Aarstallet 1585, og en mindre, foræret hertil af en Kirke-Forstander, som tilforn havde været en fattig Discipel her i Byen. Alteret er 1596 bekostet af Margaretha Sievert, Jacob Schweins og hans Hustrue Nommel, samt Jomfrue Popke Hainens. Derpaa forestilles endeel bibelske Historier forklarede i latinske Vers. Daaben er af Marmor og 1654 foræret hertil af Staller Caspar Schwencke Arvinger. Prædikestolen er malet 1631 og paa nye udziret 1658 paa Landskriver Marquard Bornholtz og hans Hustrues Barbaræ Bekostning. Samme Aar lod Hans og Margrete Leikens Vestredeelen af Choret fornye og opmale. Korsgangene ere malede paa nogle Borgeres Bekostning i Aarene 1664 og 1679. I Choret hænger et velmalet

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 7

Portrait af Præsten Stephan Fabricius, hvorunder hans Borders, den store D. Johan Albert Fabricius, har ladet sette følgende Vers:

En Stephanus, Gardinga! Tuus, qui voce diserte
Pascar & exemplo reque tuosque diu!

Til Alteret er 1752 foræret en Sølvkande, som har kostet 210 Mark, af Smeden Claus Plöhns Enke. 1483 er Grundvolden lagt til Kirketaarnet, som 1485 blev færdigt, hvorpaa Spidsen, som var 160 fod (831) høj, 1487 blev opsat.

Præster. Af Præsterne, som have tient denne Menighed, vides følgende: 1) Peter Henningsen 1483, døde 1494. 2) Johan Hartzke, Staller Boie Tetens Skriver 1495. 3) Herman Tast har prædiket her i Aaret 1521. 4) Peter Lanckfeld 1553 til 1559. 5) Paul Hintze 1559 til 1561. 6) Volquard Jonsen 1562 til 1570. 7) Peter Goldschmidt 1570 til 1605. 8) M. Andreas Lonnerus 1643 til 1676. 11) M. Andreas Lonnerus den Yngre 1676 til 1688. 12) Steph Fabricius 1688 til 1720. 13) M. Georg Barthold Meyer 1720 til 1737. 14) Peter Petreijus 1737 til 1745. 15) Thomas Meyer 1746 til 1750. 16) Owe Autzen 1751. Nu Hr. Arnold Henrich Brinckman. Her ere to Præster ved Kirken, hvoraf Kongen kalder Høymessepræsten, og Kirke-Collegiet den anden.

Legater. Af Legater vides ey flere, end at Kunike, Jochim Bochs Enke som døde 1595, forærede alle sine efterladende Midler, deels til Kirkens (832) Reparation, deels til Præsternes Løns Forbedring, og deels til de Fattige. Testamentet er skrevet 1583, men om der er mere til, vides ey.

Historie. De historiske Merkværdigheder, som vides om denne liden Bye bestaaer i følgende:

1297 solgte Otto af Brunswich sin Morbroder Grev Geert af Holsteen sit Arvegods i Gerdinghe og Thetinbole og overalt i Friisland.

1300 stadfæstede Kong ERIK af Dannemark forbemeldte Hertug Ottos Skiødebrev.

1629 bleve to Ægtefolk her af Sognet, nemlig Owe Jacobs i sit 85 Aar og hans Kone i sit 81 Aar, myrdede af Fienderne paa Gardingergeest og paa én Dag begravne.

1634 i den forfærdelige Vandflod, omkom alene her af Sognet 117 Mennesker.

1643 er her viet et par Folk, hvoraf Brudgommen var 80 og Bruden 60 Aar gammel.

1713 bleve i de da værende Krigsuroligheder, 470 danske Folk, med Officerer og Soldater, begravne her paa Kirkegaarden, og dobbelt saa mange Svenske nedgravne ved Enden af Nørregaden, hvor Stedet endnu kaldes de Svenskes Kirkegaard.

1717 Juledag brød Eyderen igiennem Grothusenerkog, satte Bestredeelen af Landet under Vand, og druknede mange Mennesker.

Vaaben. Byen fører i sit Vaaben en Kirke, med et lidet Taarn paa hver Ende.

Oliemølle. Uden for Byen blev 1755 anlagt og af nye opbyggt en Oliemølle, som endnu drives, og er i temmelig god Stand.

Foruden disse to Stæder indeholder Landskabet: (833)

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

I. Den østre Deel af Eydersted.

Denne Deel, som bestaaer af det egentlig saa kaldte Eydersted, indeholder følgende Kirkesogne:

- 1) Coldenbüttel Sogn (a). To herskabelige Forpagtnings Gaarde. (834) St. Peterskog. Fresenkov. Schwenckenkov. Drandersum. (835) Westerbøll. Badenkov. Dingsbøll. Wallsbøll. Buttel. (836) Riisbøll. Damkov. (837)
- 2) Witzwort Sogn (b). Spätkov. Buttelkov. Leligheitkov. (838) Damkov. Dingsbøllkov. Obbenskov. Niesbøllkov. Haymohrkov. Oldefeldskov. Adolphskov. Johanadolphskov. (839)
- 3) Oldenswort Sogn (c) Westeroffenbøll. Østeroffenbøllkov. (840) Addenbøllkov. Akt-Neukov. Synder-Friderichskov. Haarbleckkov (841) Desmercierkov. Høyersworth (842)
- 4) Cotzenbøll Sogn (d) Hemminghørm. (845)
- 5) Cating Sogn (e) Rikelsbøll. Norden. Vischen. Spallebøll. (846) Nording (847)
- 6) Welt Sogn (f) Østerwelt. Kornkov.
- 7) Vollenwiecj Sogn (g) (848)

(a) (833) Ligger ey engang en liden Fierdingvey fra Friderichstad, og har sit Navn af et Sted, kaldet Koldehorn, som var meget vanskelig at bedige, saa at det fra Førstningen af har heedt Koldehornsbüttet, og sammendraget Coldenbüttel. Jorden er meget god, og Sognet har frem for andre det Fortrin, at man her kan have det beste og klareste Vand af Threnen. Dets contribuable Jordegodser ere ansatte for 3876 Demather 3 Saater 1 Rode, og de herskabelige Forpagtnings Gaarde paa Herrenhalligen for 808 Demather. Sognet er ligesom hele Landskabet indeelt i Koge og indeholder: 1) De herskabelige Forpagtningsgaarde, to i Tallet, udgiøre en Hallig eller uinddiget Øe af 808 Demather, hvortil endu kommer 48 Demather 5 Saater 11 Fod Jord, hvoraf svares Contribution til Landets Herskab. Denne Hallig kaldes Herrenhallig, forbi Landskabet har afstaaet den til Landets Herskab, imod den Frihed at vælge en indfødt til Staller og have sin egen Provst. Den ligger paa nordre Side af Trenen og strækker sig næsten til Svabsted eller Geesten. 1570 begyndte man at inddige Nord-Eyderen fra Coldenbüttel indtil Stapelholm. Samme Aar bleve adskillige Sluser indlagde paa Herrenhalligen og 1571 blev den omgivet med et fuldkommet Sødige. 1588 blev den store Skibssluse der indlagt, efter Iven Knudsnes Fortælling i sin eyderstedske Krønike. 2) St. Peterskog, ligger Nordost for Veyen til Coldenbüttel og staaer for 1188 Demather 3 Saater 3 Roder 14 Fod. Efter at Damkogen (hvorom siden) var fuldkommen bragt i Stand, og Eydersted derved gjort landfast med Geesten, ansatte sig (834) Tid efter anden endeel godt Forland paa den østre Side mellem Damkogen og Trenen. Efter en vidtløftig Proces mellem Geestfolkene og Coldenbüttels Indvaanere, blev dette Forland endelig ved Hertugens Dom tilkiendt alene de sidste. Den indtagne Kog blev 1515 bragt i Stand, og til Erindring af at den blev færdig paa St. Petri Dag, kaldet St. Petrikog. Heimreich (p-156) mener at den har hedet St. Leonhardskog, fordi Coldenbüttel Sogn fører St. Leonhardskog, fordi Coldenbüttel Sogn fører St. Leonhard i sit Segl. 3) Fresenkov støder paa den søndre Side til forrige, den bestaaer af 635 Demather 5 Saater 1 Rode 12 Fod, og tilhører Mennoniterne, én eneste Gaard undtagen. Hertug JOHAN ADOLPH vilde allerede 1604 lade denne Kog inddige, og forordnede Henrich Buchwald Amtmand i Gottorp, Herman Höyer

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Staller i Eydersted, Peter Vaget Landfoged i Stapelholm, Broder Dose Borgemester i Husum og Johan Paulsen Raadmand sammesteds til Commissarier, men adskillige indløbende Omstændigheder foraarsagede, at det blev opsat til 1611. Ved St. Hansdags Tid foretog de hertugelige Naader og Stapelholms Indbyggere Inddigningen, og bragte den lykkelig i Stand førend Høsten i samme Aar. 4) Schwenckenkog har alene én Gaard, som og tilhører Mennoniterne, ligger Vesten for Fresenkog, og bestaaer af 79 Demather 2 Saater 18 Roder 14 $\frac{3}{4}$ Fod. Den blev 1624 inddiget af Havnemesteren Hartinghusen, Kammer-Secretair Marcus Schwencke og D. Jügert. 1631 købte Coldenbüttel og Witzwort Sogne af Marcus Schwencke alle hans Jorde i Johan Adolphskog, hvortil og de øvrige Sogne lagde noget, for at godtgøre ham, hvorpaa dette Land fuldkommen blev inddiget for sig selv. 5) Drandersum, Norden for forrige Kog, indeholder 293 Demather 32 Roder 4 $\frac{3}{4}$ Fod, og 6 Westerbøll lige ved Siden af forrige, af 169 Demather 1 Sats 33 Roders 1 $\frac{1}{6}$ Fods Størrelse, ligge begge i een Kog, da man nu neppe seer de ringeste (835) Levninger af Middeldiget imelle dem, formodentlig er det i en Oversvømmelse ødelagt, og siden ey igien opsat. 7) Badenkog, Norden for forrige, stor 297 Demather 1 Saat 9 Roder 15 $\frac{1}{2}$ Fod, løber langs forbi Præstegaarden og er ikke fuldkommen skildt fra begge de forrige. 8) Dingsbøll, Norden for forrige, bestaaer af 332 Demather 3 Saater 26 Roder 8 $\frac{1}{4}$ Fod. 9) Walsbøll, et lidet til Witzwort grændsende District, af 215 Demather 4 Saater 1 Rode 6 Fod. 10) Büttel, Vesten for Wesierbøll, stor 34 Demather 1 Saat 25 Roder 9 $\frac{3}{4}$ Fod. 11) Riesbøll, Norden for Büttel, en liden Kog af 283 Demather 4 Saater 24 Roder 8 Fod. 12) Damkog, Norden for Dingsbøll, og Vesten for St. Peterskop, bestaaer af 152 Demather 4 Saater 19 Roder 11 $\frac{3}{4}$ Fod. Da Landets Herskab tillod Nordeyderens Bedigelse over til Nobis-Kroe, paatog Coldenbüttel sig Halvparten, og Mildsted og Rantrum den anden Halvepart at vedligeholde. 1489 skede Begyndelsen. Endelig da Inddigningen lykkelig var kommet i Stand, blev denne Kog ved Lodkastning deels imellem Mildstedterne, Rantrumerene, og Coldenbüttelerne, hvoraf de sidste paa deres Part fik 152 Demather. Herforuden ligge i Kogen to herskabelige Forpagtningsgaarde, som søge Mildstedt Kirke. Til Coldenbüttel svare, skjønt uden for Sognets Grændser, følgende Syeder: 1) Oldefeldt i Witzwort Sogn 6 Demather 3 Saater 18 Roder 11 Fod. 2) Haymohr i samme Sogn 24 Demather 5 Saater 32 Roder 15 $\frac{1}{2}$ Fod. 3) Øbbenskog, hvis Inddigelse begyndte 1553, men formedelst stærke Stormvinde først blev færdig 1564, og Søediget 1565, 43 Demarher 1 Saat. 18 Roder 7 $\frac{1}{2}$ Fod. 4) I Legligheit, som blev begyndt at inddige 1549, og Dybet overslaget paa St Margrete-Dag, dog først blev færdig 1554, da Diget blev opsat, 70 Demather 1 Saat 21 Roder 4 $\frac{1}{2}$ Fod. Kirken menes af Heimreich at være bygt først i det 12 Aarhundrede og indviet til (836) St. Leonhard. Den har et fortreffeligt Fundament af hugne Stene, og har nyelig faaet et Orgelverk. I Taarnet hænger 1 Klokke, med Aarstallet 1675 og i et Træklokkehuus paa Kirkegaarden en større med Aarstal 1731. Alteret er meget forfaldet, uden Indskrifter, dog har man herpaa fundet et Aarstal med Munkebogstaver, som synes at vidne om en høy Alder. 1631 er det blevet repareret paa Lehnsmand Hemming Volquartz og Bygmester Hans Holstes Bekostning. Choret eller det lidet Capel og Sognepræstens Skriftestoel ere byggede 1596, den sidste paa Berent Soltows og Henning Eckleffs Bekostning. Prædikestolen er 1583 givet af Wonneke Juers, Caspar Höyer og Christine Jacobs. Kirkeuret er 1596 foræret af Joen Peters og Pulpituret opsat 1595. Af merkverdige Epitaphier findes her følgende: 1) Over Lehnsmand Jon Jacobs og hans Kone Fraucke Joens 1592. 2) Over Honne Jacobs, døde 1590 og hans Enke Cathrine, døde 1614. 3) Over Friderich Siwertzen og hans Hustrue Heine 1550, fornyet 1680. 4) Over den hele honniske Familie, med alle deres Portraiter, opsat af Wiebe, Friderich Honnens Enke 1701. 5) Over Claus Petersen 1590, opsat af hans Enke Margrete. 6) En Fane over Fendrik Friderich

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Rossov, døde 1644. Communicanternes Antal er aarlig omtrent 600, men har tilforn været meget større. Ved Kirken ere to Præster. Den sidste catholske Præst heed Aigustini, og de Lutherske have i følgende Orden fulgt hinanden: 1) Nicolaus Boethius 1528. 2) Cornelius von der Loo. 3) Matthias 1570. 4) Gisbert von Buxmer 1571 – 1584. 5) Mart. Nicolai 1595. 6) Mark Coronæus 1596 til 1613. 7) Nic. Rugii 1613. 8) Peter Bockelman 1614 til 1622. 9) Peter Coronæus 1623 til 1640. 10) Hieronymus Brenneck 1640 til 1653. 11) Gerhard Groten 1654 til 1668. 12) Joh. Brasch 1669 til 1681. 13) Paul Nicolai 1681 (837) døde samme Aar. 14) Pet. Theodori 1682, død 1688. 15) Broder Sibbersen 1688, død 1715. 16) Johan Sibbersen 1715, død 1718. 17) Conrad Krohn 1719, død 1751. 18) Andreas Bendixen 1751, Af Capellanerne merkes Hieronymus, som 1580 blev afsat, fordi han Nytaarsdag for Prædiken jog Sognepræsten to Knive í Ryggen. Kirke Collegiet bestaaer af 12 vederhæftige Mænd, og har Jus Patronatus, saaledes at de foreslaae Menigheden 3 Candidater, hvoraf Menigheden siden vælger én. Endog Arbeydsfolk, og Daglønnere, som boe til Leye hos andre, have Stemme i Præstevalget, naar de kun ere Lutherske. Ligeledes kalder Kirke-Collegiet Skolemesteren, som Kirken lønner; dog har han og Accidentzer ved Ligene, samt for fattige Børn aarlig sine Skolepenge af de Fattiges Cassa, hvorimod han paa sin egen Bekostning maae besørge Ringningen. Den nu værende Præst er Hr. Ludvig Helmers.

(b) Dette Sogn har sit Navn af sine Werser eller Worter (opkastede Høye, hvorpaa Husene i Marsklandene ere bygte), som i gamle Breve findes skreven Wiedeswort. Sognet har bestandig været vel bebygget, havt mange formuende Indbyggere, og har paa de fleste Stæder en meget god og frugtbar, men paa nogle en sandig moset Jordbond. Nær derved, nemlig ved Reimersbode, er en beqvem Søehav, ved hvis Hielp Indbyggerne om Vinteren faae deres Ildebrand og Øll fra Stæderne i Nærværelsen. De hertil hørende Jorde udgiøre i alt 78 Plove og 17 Demather. Spætkog har dit Navn deraf at den er allesildest inddiget, Leligheit eller som den og skrives Legeligheit, af Lege lav, da dens Beliggenhed er den allerlaveste af alle Kogene. Obbenskog har faaet sit Navn af sin Inddiger, en riig Bonde, navnlig Obbe. Oldefeldkog, er en af de allerældste i Sognet. Hvor Obbenskog og Agolphskog nu ere, var tilforn et stort Vand, kaldet (838) Heversøen, efterdi Nord-Eyderen der udløb i Heverstrømmen og dannede en Søe, hvoraf den ene Deel stødte til Witzwort, og den anden til Ulvesbøll. Kirkebyen Witzwort er temmelig nær bebygget. 1753 den 18 Jun. Afbrændte pludselig 13 Huse, hvoriblant Capellanens Gaard, som dog igien 1755 blev opbyggt. Naar det allerældste Capell her er opbyggt veed man ey, dog fortælles her, at det er bygt af to Brødre, og har staaet ned ved Kiøreveyen, paa et Sted, som endnu kaldes den gamle Kirkegaard. Hovveddelen af den nu værende Kirkebygning er opsat 1420, og Choret tilsat 1466. Den indvortes Indretning er net og beqvem. Paa Kirken er et lidet spidst Taarn, som man kan see langt borte, da Kirken ligger meget høyt. Deri hænger en liden Klokke med Aarstal 1588. I Klokkehuset paa Kirkegaarden ere dessuden to Klokker, den mindste af 1566 hvorpaa det kaldes Widtswort, stæbte af Hermen og Melcher Grapengeter i Husum. Orgelverk er her ey. Alteret er ronoveret 1678 og bag paa Altertavlen staar skrevet med Kride: *Anno 1466 dat Corr gehawt*. Prædikestolen er uden Aastal. Vesten derfor et Epitaphium men noget ulæseligt, over Conrad Volckmar, Diaconus, døde 1629 den 24 November, i sit Embeds 44 og Alders 74 Aar. Østen for Prædikestolen et lidet Epitaphium i latinske Vers, og derunder en Liigsteen over nogle af Hr. Laurentz Adsens og hans Hustrues Katrins Børn. For Alteret en Liigsteen over Hr. Laurentz Adsen, døde 1603, den 15 Martii, og hans Søn Johannes, døde 1606. Norden derfor en smal blaa Liigsteen over M. Peter Fabricius, døde 1648 den 20 November. Over Døren til Liighuset et lidet Epitaphium over Skolemester Æsehylus Pauli,

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 7

død 1617 den 28 Januarii. Paa Gitterverket om Daaben sees Aarstallet 1572, og paa Gitterverket mellem Kirken og (839) Choret Aarstallet 1623. Her er ligeledes to Præster, og Sognepræsterne siden Reformationen have saavidt vides været følgende: 1) Petrus. 2) Jacob von Bergelen 1567 til 1572. 3) Conrad Volekmar 1581. 4) Laurentz Adsen 1601. 5) M. Nicolai Wedowius Provst. 6) M. Peter Fabricius, død 1648. 7) M. Matthias Wedowius. 8) Peter Alberti. 9) Andreas Besychius. 10) Levin Ockenius. 11) M. August Wilhelm Sander. 12) M. Peter Trogillius. 13) Knud Arbo. 14) Wilhelm Sander. 12) M. Peter Trogillius. 13) Knud Arbo 14 Wilhelm Ludwig Hudeman. 15 M. Johan Phillip Mortsehman, død 1742. 16) Christian Hansen, død 1745. 17 Johan Dame 1745.

(c) Dette Navn har Sognet faaet af sin Høyde og Ælde. Det bestaaer af 120 Plove 28 Demather 2 Saater 25 Roder 12 $\frac{3}{8}$ Fod, eller i Demathtal, af 7228 Demather 2 Saater 25 Roder 12 $\frac{3}{8}$ Fod, og er altsaa et af de største i Eydersted. Dets Koge ere af følgende Størrelse: Westerossenbøll 422 Demather 5 Saater 13 Roder 10 Fod. Østersofenbøll 367 Demather 3 Saater 8 Roder 2 $\frac{5}{8}$ Fod. I Addenbøllkog 116 Demather 30 Roder $\frac{1}{4}$ Fod. I Alt-Neukog 713 Demather 29 Roder $\frac{5}{8}$ Fod. Haarbleckerkog 149 Demather 5 Saater 25 Roder $\frac{1}{2}$ Fod. Tetenskog 67 Demather 2 Saater 21 Roder $7\frac{1}{2}$ Fod. I Ossenbøllkog, inddiget 1529, har tilforn været en Kirke, som anføres af Danckwerth. Addenbøllkog er inddiget 1475, Altneukog 1554. Friderichskog 1613, og Haarbelckkog 1612. I Friderichskog ere to frie Gaarde, nemlig von Stöcken Gaard 105 Demather, og von Walters Gaard 163 Demather 1 Saat 1 Rode 10 $\frac{1}{4}$ Fod. Under Sognet er og Desmerciereskog, tilforn kaldet Wesswekopskog, som er ganske frie. Ligeledes er her det adelige Gods Høyersworth, 180 Demather som staaer for 3 Plove, de øvrige 21 Demather 5 Saater maae aarlig ved Michaelis svare Kirken i Oldensworth 152 Mark 8 Lskilling. (840) Kirken har 249 Demather 3 Saater 6 Roder 14 Fod Land, og den øvrige Jord er deelt i 3 Sorter, hvoraf svares forskiellig Skat. For Jord af den beste Sort regnes 3996 Demather 6 Saater 22 Roder 8 $\frac{5}{8}$ Fod, hvoraf aarlig svares omtrent 7 Mark 4 Lskilling, af hver Demath; for Jord af mellemste Sort, regnes 2955 Demather 2 Saater 5 Roder 6 $\frac{3}{8}$ Fod, á 6 Mark 4 Lskilling pr. Demat, og endelig for Jord af sletteste Sorte ansat 661 Demather 31 Rode 10 Fod á 5 Mark 4 Lskilling aarlig. Ved Vester-Ulvesbøll blev Nørre-Friderichskog 1696 inddiget, men siden i adskillige Oversvømmelser beskadiget og giennembrudt i Aarene 1600, 1701, 1718 og 1721. Denne Kog bestaaer omtrent af 530 Demather, hvoraf aarlig svares 24 Lskilling Landgilde for Demather og 4 Lskilling i afhandlet Lanjd told. 1697, 1700 og 1713 var her en meget bedrøvelig Tid, da den rusiske General-Stab her havde sit Hovedqvarter. Formedelst Mangel paa Ildebrand bleve Husene nedrevne og brændte, Indbyggerne udplyndrede, og Landet øde. De overblevne af Indbyggerne døde tildeels af den paafølgende Pest. Indqvarteringen i Flekken alene bestod af henved 3000 Mand. I Præstegaarden bleve Capitulationen giort imellem de Danske og Svenske, og fuldbyrdet ved Høyersworth. 1741 maatte Sognets Beboere, ved Eyderens Udtrædelse til Haarblekerdige, anvende over 2000 Mark. 1717 ved Juul var her og en stor Vandflod, som brød to Steder igiennem Haarbleker- og et Sted igiennem Friderichskog – Dige, foruden anden ødelæggelse. Herover blev siden ført en Proces ved Oberretten i Gottorp, som dømte Coldenbüttel, Witzwort, Oldensworth, Cotzenbüll, Tønningen og Cating til at opbygge og bestandig at underholde et stort Dige ved Sydermarsk, som hidindtil havde været uinddiget, 1742 afbrændte 3 Huse ved Uforsigtighed og 1749 slog Tordenen her ned i en Skorsteen, men gjorde dog ingen Skade. Oldenworth er en Flekke af (841) over 100 Huse, som har en af Stalleren indsat Borgemester. 1205 blev her bygt et Capell af Træe, og 1465 den nu værende Steenkirke, som er indviet til St. Pancratius, efterat den forrige Kirke 1410 i

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Fasten blev erobret og afbrændt af Ditmarskerne, som deraf untog 34 Kister, hvoraf de fik saa meget Guld, Penge, Klenodier og Klæder, som 16 Mænd kunde bære, men Gierningsmændene fik alle en ond Død. 1488 blev det lidet Taarn paa Kirken bygt, og kostede ikke mere end 100 rhinske Gylden. 1718 den 25 Februarii nedblæste dets øverste Deel, som igien 1725 blev opsat. Kime-Klokken blev 1732 bragt herop, som var støbt af den gamle, der var revnet. 1491 lod Tete Joens giøre et Cricifix her i Kirken ved Mester Lütje Möller af Slesvig, hvilket kostede Sognet 180 Mark. 1493 blev Capellanens Huus bygt, og først beboet af Hr. Herman Schlick fra Eckernförde. 1495 gjorde bemeldte Lütje Möller et St. Jørgens Billede, som kostede 101 Mark, 1554 blev her en Lutherske Skole anlagt. 1556 blev St. Michelsdag gjort Begyndelsen med hver Søndag at samle en Collect til de Fattige. 1648 forærede Kammermester Joachim Danckwerth Kirke et sort Fløyels Alterklæde, med et broderet Crucifix og St. Marie og St. Johannes ved Siderne, som kostede 100 Rigsdaler. Guldqvasterne og Guldfrindserne derved ere siden bortstiaalne. 1652 Juledag forærede Hertugen atte hertil et ligesaadant Alterklæde, som nu er borte. 1653 forærede Søster Steffens en Klingbeutel af sort Fløyel med Sølvklokke og Ebenholtz-Greb, som blev stiaalet af Kirken. 1655 forærede Cathrine Lorentzen, Iver Tetens Enke, en prægtig indvendig forgyldt Sølvkande, som havde kostet 100 Rigsdaler, men er nu borte. 1657 har Doctor og Hofraad Andreas Cramer skienket her til Alteret en ud- og indvendig forgyldt (842) Pocal, af Skikkelse som en Globus, hvilken nu er borte. 1658 lod Otte Siwertz i Toffting Prædikestolen opmale og beklæde med grønne Silke-Fryndser. 1704 gav Christoffer Henrich Rothhals til Alteret to store Sølv- Lysstager, som endnu er her, og 1707 forærede Hans Steffens en Sølv Oblat-Æske, paa hvis Laag staaer: Ich mutz bezahlen, was ich nicht geraubet habe. 1709 gav Claus Haeegens en prægtig og kostbar rød Fæøyels Klingbeutel. 1709 er et rødt guldbroderet Fløyels Alterklæde foræret af Hans Steffens, 1710 log Hr. Landacasserer (Pfenningmeister) Chrost Rudolph Schwenck giøre to sølv forgyldte Kalke, samt er ligedant Patell. 1725 blev atter en sølv forgyldt Kalk og Disk, Oblatdaase og Viinkande, skienket af Cathrine Tetens Arvinger. 1741 blev den pobtoppidanske Forklaring over Catechismus og 1753 den 1 Januarii den fuldstændige kongelige Psalmebog her indført. I Kirkens Segl sees St. Pancratius med et Sværd i Haanden. Kirke-Collegiet bestaaer af 8 Medlemmer, men tilforn af 12. Over Kirkens Sacristiedør staaer et hedensk Billede om Helvede, hvorpaa sees Charon og Lethe-Floden. Altertavlen, hvorpaa sees Aarstallene 1592 og 1612, er reneoveret af Staller Caspar Höyer og hans efterladte Enke Anne Wolffen. De to Stole ved Alteret hvorpaa Communicanterne knæle, ere 1688 bekostede af Raadmand Paul Siwertz og Hustrue Sophie. Skriftestolen af fortreffeligt Billedhuggerarbeyde er 1589 foræret Kirken af Ove Tetens, Tete Ovens, Junge Ivers, Oda Ivers, og Süster Smedes. Prædikestolen er, uvist i hvad Aar, bekostet reneoveret af Hr. Broder Detlefs og Wonncke Broders. Her er og en Fane over den svenske Ritmester, siden fyrstelig Capitain i Tønningen Asmus Walther, som døde 1674 den 31 December. Et smukt Malerie om Frelserens Begravelse, givet 1610 af Vice-Staller Sievert Poppens, døde 1607 og hans Frue Margrete, døde 1611. Et overmaade forteffeligt Malerie om Christi Manddoms Paatagelse, hvorfor Kiendere have budet noget anseeligt, givet af Lehnsmand Lorentz Mumsen, døde 1592 den 6 Februarii, og hans Datter Anna, som døde Dagen tilforn. Et Epitaphium (843) over Sognepræsten Johan Schnell, som skal have bedet Gud om at maatte døe i sit Embedes Forretninger, hvilket og skal være skeet. Den Hellig Aands Sendelse, et got Malerie, givet af Jacob Dircks, død 1613. og hans Hustrue Frauwe, død 1614. D. Morten Luthers Portrait, med en kort Efterretning om hans Fødsel og Død, ligeledes Ph. Melanchthons Billede. Den største Klokke er omstæbt 1670, og kostede foruden Knebelen 1261 Mark 2 Lskilling. Den anden er noget mindre, men fra 1465, med denne

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.
Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.
Cap 21. Om Landskabet Eydersted.
Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande
Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.
Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Indskrift: Maria bin ick geheten, dat Caspel tho Aldensworth het mie 1565 lahten gethen. Timeklokken er støbt 1548 af Gerhard von Merveldt, og den liden Klokke, som i Kirken drives af Uhrverket, bliver stødt af en Buk, naar den skal slaee. Midt i Kirken hænger en smuk Messing Lysekrone med 16 Arme, givet 1685 af Christian Anton Cramer til Høyersworth. Neden under Taarnet forsuares endnu to gamle Stykker Skyt, som 1500 bleve brugte i den ditmarske Krig. I Byen er et Fattighuus, bygt 1604, hvis Regnskabet forestaaes af to dertil udvalgte Personer. De Steder som høre her til Sognet, have følgende Navne: Flekken Oldensworth, Bøymannsbuhrlach, Osterender-Buhrlach, Haarbleckerbuhrlach, Hemmerbuhrlach, Toftingerbuhrlach, Westerender-Buhrlach, Riperbuhrlach, det adelige Gods Høyersworth. Det fortiener og at mærkes at den berømte for Atheismus beskyldte Matthias Knudsen er født her i Sognet. Af Præsterne vides følgende: 1) Hr. Lyder Lund 1453. 2) Hr. Jesper Wolstorff, Præst i 40 Aar, døde 1495 første Søndag i Faste. 3) Johan Ivens, før Præst i Tating. 4) Marquard. 5) M. Tilermann Epping første lutherske Præst. Døde 1594. 6) Caspar Hackrod 1564. 7) Herman Bocheman, døde 1583. 8) Johan Mumsen 1600. 9) Hr. Johan Schnell, død på Prædikestolens Trappe den 15 April 1634. 10) Johan Schnell, død 1637. 11) M. Theodor Görritz, død 1653, testamenterede Kirke og Skolebetienterne adskillige Legata. 12) Peter Alberti, døde 1667. 13) M. Jacob Siewertz, død 1670. 14) M. Samuel (844) Dögen, død 1690. 15) Sigbert Sivertz, død 1695. 16) Mouritz Christian Rachelius, død 1720. 17) Matthias Gabriel Wedderkopff, døde 1749. 18) Paul Jacob Koch 1749. 19) Georg Sivers. Af legater vides følgende: 1) M. Theodor Görritz skienkede Kirke og Skolebetienterne gode Jordegodser, og Renten af 500 Rigsdaler til Præste-Enker af Eydersted. 2) M. Jacob Sieverts skienkede den aarlige Rente af 100 Rigsdaler til fattige Præste-Enker. 3) Ligeledes testamenterede M. Samuel Dögen fattige Præste-Enker den aarlige Rente af 300 Mark Lybsk.

(d) Dette Sogn har tilforn været langt større og folkerigere end nu, da man her finder mange Warffer, som nu ingen Huse staaer paa. Tilforn skal det have været inddeelt i 8 Burschafter eller Bøygder. Navnets Oprindelse er aldeles ubekiendt. Kirken siges at være bygget 1365, men i Alterbogen findes følgende Udtog af en gammel Plattydske Krønike: "Anno 1488 wart de Karcke tho Colzenbüll angesangen tho buwen, und darna av. 92 detz donnerstages an Bartholomei wart dat erste holt upgewunnen, nömlik de balken aver dat Chor, domals matz hertzog Friderich und de olde Königin up dem Karkharen tho Cotzenbüll." Det er en Korskirke, med et smukt stærkt Taarn; et andet lidet Taarn, som forud var herpaa, blæste ned 1703 kort før Juul. Den ligger i Nordost til Øster og Sydvest til Vesten. Bag Alteret findes en Indskrift, naar den er repareret, nemlig første Gang 1495, anden Gang 1615, tredje Gang 1664 paa Simon Lammertz og Sievert Ovens Bekostning, fjerde Gang 1692 paa Peter Jacob Arriens og hans Hustrue Catrines Bekostning, femte Gang 1722 og siette Gang 1743. Her er et smukt Orgelverk, som 1740 har faaet et nyt Pedal. I Taarner hænge 2 Klokker. Sognet har i alt 1239 Demather eller 20 Plove 39 Demather contribuabel Jord, og 180 Demather eller 3 Ploe Kirkejord. Tilforn have her været 2 Præster, men ved Tønningens (845) sidste Beleyring leed Sognet saa stor Skade, at Kong FRIDERICH IV efter allerunderdanigst Ansøgning befriede Menigheden fra at holde en Capellan, hvis Indkomster herefter gaar i Kirkens Cassa, der lønner de andre Kirke- og Skolebetientere. Siden Reformationen have her været følgende Sognepræster: 1) Nicolaus Hogeman, kaldet fra Catrinherd hertil 1528, døde 1573. 2) M. Georg Crusius, døde 1619. 3) Hans Søn Reinhold Crusius, døde 1621. 4) M. Johan Moldenit til 1630. 5) Joachim Theodori 1630, døde 1661. 6= Hans Svigersøn M. Bernhard Olderman, Provst, døde pludselig 1681. 7) Cornelius Jansen, døde 1683. 8) Jacob Hauschild, døde 1697. 9) Samuel Wegener, døde 1704. 10)

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Caspar Rechel, døde 1709. 10 Caspar Rechel, døde 1709. 11) Henrich Petersen, blev i Krigstid mishandlet af Moskovitterne, og døde 1713. 12 M. Franke, var meget hengivet til Drukken og døde 1713. 13) Johan Otto Goer 1714. 14) Georg Friderich Tusch 1750.

(e) Navnets Oprindelse menes at være af Rathen eller Fiskerhuse, som førend den fuldkomne Inddigelse kan have staaet her. Kirken er muret at store Kampestene, med en firkantet Dør, takt med Skiefersteen, og forsynet med 2 Veyrhaner. Den har tilforn været indviet til St. Laurentius, hvis Billede sees i Kirkeseglet med følgende Omskrift: Sigillum Parochiæ Catingensis 1651. Orgelverk er her ikke. I Taarnet ere 2 Klokker, hvis Indskrifter ey kunne læses, da man ey kan komme saa nær dertil. Paa Altertavlen sees et Latinsk og Tydsk Vers, med Aarstallet 1712. Daaben er 1626 givet af Kirkebygmesteren Volquart Todens og hans Hustrue Anna, og 1666 stafferet af Barberer Peter Volquartz og hans Hustrue Margrete. Paa Prædikestolen sees Aarstallene 1662 og 1580 med en heel Deel Navne og bibelske Sprog, samt Vaabener og andre Zirater. Ved siden deraf et Epitaphium over Lehnsmænd Peter Sievetz, og hans (846) Hustrue Heerde som 1662 lod Prædikestolen paa egen Bekostning opmale. Paa Kirkens nørre Side et Epitaphium over Peter Broders, med Forældre, 3 Koner og 2 Børn, opsat 1624. Kirkeloftet opmalet 1626 paa Lehnsmænd Back Eyens og Kone Annes Bekostning. Paa Chor-Gitterverket et Crucifix med Marie og Johannes, givet af Peter Gers og Jacob Adrians, men 1666 fornyet og opmalet af Pet. Jac. Adrians og Johan Hülcks. Lige over for Prædikestolen er en blaamalet Himmel, hvorunder er malet Christus, St. Johannes Baptista og St. Peder i Legems Størrelse, med nogle bibelske Sprog. En Sølvkande foræret 1653 af Hardek Töpies og hans Hustrue Heerde. Et nyere rødt Alterklæde, foræret 1664 af Claus Michael Jansen. Et gammelt sort sølvbroderet Alterklæde, foræret 1653 af Hardel Töpies og hans Hustrue Heerde. Et Byere rødt Alterklæde, givet 1699 af Claus Jacobs Lehnsmænd, og hans Hustrue Anne. Desuden findes paa Stolene adskillige andre Vaabener, Navn og Aarstal. 1747 blev Kirken stafferet og opmalet. Af Præsterne siden Reformationen vides: 1) Cornelius Gerdes til 1561. 2) Nicolaus Modt, døde 1613. 3) Palmerius Chrysovius døde 1633. 4) Laurentius Petri, døde 1665. 5) Erasmus Gerhardi, døde 1687. 6) Joachim Gerhadi, død 1713. 7) Johan Gerog Heffner, døde 1721. 8) Jacob Tilli, tilforn Diaconus. Ved hans Tiltrædelse til Pastoratet tillod Kongen allernaadigst, at Menigheden, som nu ey længere var saa talriig, maatte være fri for at holde en Capellan, af hvis Indkomster endeel bleve Sognepræsten, og endeel Kirken tillagde. Hr. Tilli kom herfra 1740. 9) Andrea Hass 1740. 10) Christian Schnittger. I Sognet ere omtrent 80 Familier, og aarlig fra 220 til 250 Communicanter. Alle Sognets Jorder ere ansatte for 1899 Demather 3 Saater 25 Roder. I Sognet er ikkun én Kog, kaldet Møllekogen, fordi Mølen staaer deri, den er omtrent 225 Demather 3 Saater stor, men naar den er inddiget, er ganske ubekiendt. 1667 St. Michelsdag testamenterede Lehnsmænd Peter Sieverts Capellanen 50 Rdlr. hvoraf Præsten paa sit Embedes vegne aarlig faaer Renten. (847)

(f) Dette Sogn skrives og Welte og paa den gamle Klokke, som var støbt 1569 og 1732 Dom. Reminiscere språk, kaldtes det Walts, i følgende Vers: De Nachtigal bin ick geheten, de husxlüde un de Karckschwaren tho Walt, de hebben mi heten geten. Det første Capell blev her bygt 1113. Kirken er aflang fiirkantet og har mod Vesten et Træ-Klokketaarn, med 1 Klokke. Orgel og merkværdige Indskrifter ere her ikke. Af Præsterne siden Reformationen vides følgende: 1) Æscilus Mummens til 1567. 2) Arnold Multz til 1587. I hans Tid, nemlig 1578, blev Prædikestolen opsat. 3) Jörgen Goldschmidt til 1606. 4) Gerhard Johannes til 1630. 5) Ægidius Höyer til 1669. I hans Tid indfaldt den fordervelige Vandflod 1634, som saavek her, som i hele Eydersted anrettede den største Ødeleggelse. 6) Detlef Adolph Möllenhof

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlouw.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 7

Provst 1749. Sognet staaer for 1198 Demather 4 Saater 5 Roder 11/24 Fod contribuabel Jord. Det deeles i den østre og vestre Deel. Mod Vesten ligger Grothusenerkog, som søger denne Kirke, og har faaet sit Navn af Oberste Grothusen. I alt ere her 48 Huse og omtrent 150 Communicanter. Nogle, hvoriblant Broder Böysen, mener, at dette Sogn har sit Navn af Walt, Vold, fordi det med Vold skal have skilt sig fra Alversum eller Vollerwick Kirke. Andre troe derimod, som det synes, med større Rimelighed, at Navnet kommer af Wald, Skov, fordi den store Rungholt Skov i meget gamle Tider ogsaa skal ahve strækker sig herhen, og dette Sogn da have været den yderste Pynt af Skoven. Her er nu kun 1 Præst Hr. Thomas Dalwitz.

(g) Navnets Oprindelse er ubekiendt. Kirken skal efter Heimreichs Krønike pag. 91 være bygget 1113 og har i gammel Tid havt det Navn Alversum, hvis Oprindelse ikke heller er bekiendt. Indtil 1713 havde Kirken sit eget Signet, hvorudi saaes Kirken og dens Taarn, men det forkom i Fiende-Tiden (849) Orgelverk er her ikke, og ikkun én klokke med Aarstallet 1505. Prædikestolen er opsat 1587. Pulpituret er 1615 bekostet og opbyggt af Brødrene Peter og Vedder Eschels. Paa Kalken staaer et lidet massivt Crucifix, og derhos med Munkebogstaver Ave Maria. Indbyggernes Antal er omtrent 300. Sognet regnes i alt for 131/3 Plov. Kirkens Capitaler beløber sig i alt til 1674 Mark 8 Lskilling, som ere udsatte paa Rente á 6 ¼ pro Centro aarlig. Af Præsterne siden Reformationen vides følgende: 1) Johan Albertus 1568 til 1612. 2) Martin Albert 1613 til 1619. 3) Conrad Petræus 1620 til 1645. 4) Henrich Chrysovius 1645 til 1671. 5) Erasmus Moldenit 1671 til 1687. 6) M. Johan Wilhelm Beselin 1689 til 1716. 7) Johan Henrich Kunst 1717, død 1728. 8) Gottlieb Thomasen 1729 til 1751. 9) Chr. Detl. Meyer 1751. Koge er ikke her i Sognet.

II. Den vestre Deel af Eydersted.

Denne Deel, som indeholder de forhen saa kaldte Landskaber Everschop og Utholm, indeholder 9 Sogne, hvoraf de sidste ligge i Utholm, men disse 5 efterfølgende i

A. Everschop.

- 1) Ulvesbøll Sogn (a). Halv Adolphskog. Barnemohr (849) Haymohr tildeels (850)
- 2) Tetenbøll Sogn (b). Kirchenbühr 60 Ildsteder. Marschbuhr (851) 36 Ildsteder. Wasserlogsbühr 53 Ildsteder. Sieversslethenkogsbühr 47 Ildsteder. Alternneuenkogsbühr 50 Ildsteder (852) Osterkogsbühr (853) 41 Ildsteder. (854)
- 3) Katrinheerde Sogn (c). Oluf. Søndermarsch. Nordermarsch. (855)
- 4) Poppenbøll Sogn (d). Frydebøll. Helmfleth. Grøde. Falskog. Heverkog. Diget Poppenbøll. Klerenbøll. Augustenkog. Skokkenbøll. (856)
- 5) Østerhever Sogn (e) (857)

(a) Dette Sogn skal efter Heimreichs Fortælling, i sin Krønike pag. 92, have sit Navn af sin Stifter Ulf. Kirken er meget gammel, uden Klokketaarn. Det forrige gamle Klokkehuus blev 1713 nedbrudt i Krigsurolighederne, og 1720 af nyt opbyggt. Kirken har været indviet til St. Nicolaus, som sees af hans Billede paa Gavlen, og i Sognets Segl. Orgelverk er her ikke. Klokken er 1587 støbt i Husum til Westerwolde Kire Kirke, og har heedt Marie Magdalena. I Kirken sees endeel bibelske Sprog og et Epitaphium over Præsten Hr. Volckmar med Kone
Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.
Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.
Cap 21. Om Landskabet Eydersted.
Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande
Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.
Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Köneke og 2 Børn, opsat 1589. (849) Et andet Epitaphium over Landcassereren Momme Laurentz og hans Hustrue Söster Lorentz, opsat 1716. Indbyggernes Antal er 119, og Sognet staaer for 22½ Plov, eller 1300 Demather. Sönden for Mohrhuse ved Vesterdiget er en Kog kaldet Synder- og Norder-Lay; Norden for Sognet en anden Kog kaldet die Marck, og Vesten derfor endnu en Kog, hvis Indbyggere søge denne Kirke, men har for det øvrige intet med Sognet at bestille. Denne Kog, som kaldes Nørre-Friderichskog, er inddiget 1696, de to andres Alder er ubekendt. Friderichskog alene indeholder 500 Dem. Ocke Nissen her i Sognet har 1686 den 12 Junii testamenteret Kirken 100 Mark, Præsten 100 Mark, Skoleholderen 100 Mark, og de Fattige 100 Mark. Ligeledes har Hans Jacobs testamenteret Kirken 100 Mark, som alle staae under Kirke-Collegiets Disposition. I Aaret 1583 holdte Tartarerne her et fælt Huus, som der fortælles i Heimreichs Krønike pag, 225. Dette Sogn har og været tre store Oversvømmelser underkastet, første gang i October 1634, hvori der druknedes 30 Mennekser, 150 Stykker Qvæg, 200 Faar og Sviin, og 15 Huse bleve reent ødelagte; anden gang Juleaften 1717, da Digerne lede stor Skade, endskiønt de endda ikke bleve giennembrudte; og endelig Nytaars Aften 1720, da Digerne paa fire Steder bleve giennembrudte; og mange andre Steder beskadigede, saa at det kostede Sognet over 2000 Mark Lybsk at faae den i Stand igien. Af Præsterne siden Reformationen vides følgende: 1) Bernhard Herder 1573. 2) Michael Heinius. 3) Johan Volckmer 1614 til 1642 4) Georg Valckmar. 5) Conrad Gentzel 1643. 6) Jacob Rodeman 1645 til 1682. 7) Andreas Wolbersen 1684 til 1708. 8) Ketel Ingwersen 1709 til 1713. 9) M. Erasmus Ravitz 1713 til 1726. 10) M. Irenæus Kunadi 1726 til 1742. 11) Baltasar Johan Kusch 1742. 12) Jacob Bendixen. (851)

(b) Dette Sogn, som ligger omtrent midt i Landet, 2½ Miil fra Husum, 2 Mile fra Friderichstad, 1 Miil fra Tønningen og ½ Miil fra Gardingen, grændser mod Østen til Ulvesbøll og Oldensworth Sogne, mod Sönden til Colzenbøll og Cathrinherd, mod Vesten til Garding og Poppenbøll, og mod Norden til Osterhever Sogn. Sit Navn har det af en af sine første Beboere Tete, som her har havt sin Boelig. Kirkekogen siges af Heimreich pag. 44 at være inddiget 995 og Systostkogen Aar 1000. Kirken selv er neppe yngre end 1113. Den staaer paa Diget, som omgiver Kirkekogen, og er 86 Fod lang, foruden Choret som er 26 Fod langt. Kirkens Brede er 32 Fod, og den Høyde indvendig 30 Fod. Invendig er den ey hvelvet, men forsynet med et fladt Brædeloft, hvilende paa 3 Pillarer. Ved Siderne re to malede Pulpiturer, det ene med Historie af det gamle Testament, det andet med Lidelsens Historie. Vinduer ere her ikkun paa søndre Side. Saavel Kirken, so Taarnet, er takt med Eegespaaner. Det sidste er med Muurværket 130 Fod høyt, og opbyggt 1491. Choret er derimod kun tilsat 1651, for at giøre Kirken større som sees af en indmuret Steen, med dette Aarstal. Kirkeseglet forestiller en Helgen, holdende i den ene Haand en Kirke, og i den anden en Bispestav. Af Omskriften kan ikke mere læses end S. ---tetenbül. Men at vilde ved den ellers velfortiente Rector Klessel i Tønningen læse: S. *Templi S. Ane retenhyl*, gaaer ey an, da ikke St. Annes, men en Biskops eller Paves Billede sees o Seglet. Orgelverk er her ikke. Paa den store Klokke sees Hertugens, Stallerens, Superintendentens, Præsternes, Raadmændenes, Lehnsmændene og Kirke-Forstandernes Navne med Aarstallet 1682. Den anden Klokke er støbt 1561 af Michel Dibler. Alteret, som er fra de papistiske Tider, er smukt Billehugger-Arbeyde, og forestiller fornemmelig Christi Lidelse, samt en stor Deel Helgene, hvoriblant St. Beronica (851) to gange forekommer med Frelserens Billede paa en Svededug. Midt paa sees Christi Korsfæstelse med Aarstallet 1522. De øverste Zirather ere nye, og kunne hverken i Henseende til Bildhuggerarbeydet, eller Maleriet settes i Ligning med de gamle Figurer. De ere bekostede af Hinrich Dresscher, som og bag paa har aldet Christi Fødsel male. Foran

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Alteret er en muret Begravede i Kirken. Prædikestolen er givet 1575 af Jacob Leickens og hans Hustrues Catrines Bekostning. Derpaa forestilles blant andet de fire Evangelister af godt Billedhugger-Arbeide. Fonten er af Kamp med et Messingbækken, og dekselet af Træe, med de tolv Apostle udhuggede. Paa Loftet over Choret er den yderste Dom afmalet, og paa Loftet over Kirken hele det nye Testamentes Historie, forfærdiget 1741. Paa Chorets nørre Side er et Epitaphium i gode latinske Vers over Provst Johan Becker og hans Hustrue Mette, opsat 1608. Paa østre Side i Kirken er smukt udhugget og malet Epitaphium, over Ritmester Alexander Drescher og hans Hustrue Heerde, som døde 1652, opsat 1654. Nok et Epitaphium over Raadmand og Landcasserer Boye Nommels og hans Hustrue Anne Margrete, opsat 1743. Af de lutherske Præster vides: 1) Laurentius Tonnies 1530 til 1548. 2) Johan von der Linden, død 1557. 3) Johan Becker, Provst, død 1605. 4) M. Peter Boetius 106 til 1639. I hans Tid begyndte Kirkebøgerne 1623 at skrives i det høitydske Sprog. 5) Herman Lonner død 1645. 6) Conra Gentzel død 1682. 7) Mouritz Rachelius 1682 til 1693. 8) Robert Heuser død 1717. 9) Christian Albert Harder døde 1722. 10) Hieronymus Rhode død 1740. 11) Georg Martin Höscher død 1754. 12) Helmuth Johan Susemihl 1753. Indbyggernes Antal i dette Sogn er (852) omtrent 1000, og Sognet i alt ansat for 94 Plove. Det besaaer af 7 Koge, som aldeles høre hertil og to andre, som for det meste henhører til Oldenworth: nemlig Kirkekogen 406 Demather 7 Roder 10 $\frac{3}{8}$ Fod. Østerkog 347 Demather 5 Saater 26 Roder 5 Fod. Adenbøll 832 Dem. 2 S. 10 Roder $4\frac{1}{2}$ Fod. Trockenkog 786 Dem. 4 S. 32 R. 1 Marskkog 1263 Dem 23 R. 156 $\frac{5}{8}$ Fod. Reinsbøllerkog 436 Dem. 4 S. 21 R. 6 $\frac{1}{4}$ Fod. Sieverssletherkog 1129 Dem. 3 S. 1 R. 11 $\frac{1}{4}$ Fod Af Altenneunkog 440 Dem. 22 R. 8 Fod. Af Wester Offenbøll 17 Dem 1 S 34 R. 2 Fod. Altsaa i alt 5660 Demather eller 94 Plove 20 Demather. Her ere adskillige Legater til Kirken, Fattige, Præsterne og Skolerne, som alle staae under Kirke-Collegiet, men hvorom ellers ingen Efterretning haves. Hel Sognet ligger meget sidt, og omtrent $\frac{2}{3}$ af Jorderne ere beqvemme til Vinterkorn. Vandledningen duer ey heller meget, da Vandet, hvis alting skulde være godt, burde ledes 1000 Fod uden for Digerne. Naar Renten af Kirke-Capitalerne ey strækker til Kirkens Udgifter, bliver efter Hertug FRIDERICH Ordre, dateret den 13 Oct. 1637 det overskydende reparteret paa alle Sognet tilhørende Demather. Til Præste-Enkerne har Ritmester Drescher og Broder Pauls 1657 giort en Foundation, og foræret dem endeel Jorder, som 1667 bleve bortsolgte for 230 Mark. Naar ingen Enke er, legges halvdelen af Renten til Capitalen, og den anden halve Deel dele Præsterne imellem sig. 1733 var denne Capital voxet til 359 Mark, hvorfor Choret blev bygt; ligeledes kostede Døbestenen, som 1597 blev opsat, over 4000 Mark. 1613 den 5 Januarii fik Sognet af Hertug JOHAN ADOLPH den Resolution, at de 20 Demather Kirkeland, som ligge langs med Diget i Sieversslethkog, skulle være frie for ordentlig Contrbution. Stax efter Reformationen vare to Diaconi, hvoraf den ene boede i (853) vor Frues Huus veste for Kirken, den anden i St Johannes Huus, som siden blev solgt for 78 Mark, hvilke Penge bleve lagde til Kirkens Capital, og herefter ikke flere Capellaner antagne end én. Siversfletherkog blev inddiget 1610. Den 10 April 1728 slog Tordenen ned i Kirketaarnet, og smeltede den Jernkile, som leder Hammeren til Timeklokken, dog skede jer ikke videre Skade, skjønt her allerede var Ild i adskillige af Bielkerne. Førrend 1730 var her en Klokke, som var støbt 1534 og heed Salvator. I dens Sted blev den nu værende mindre Klokke støbt, som veyer 500 Pund, ligesom den store 2500 Pund. Overdelen af Alteret som Tete Harens med flere 1612 lod opsette, blev 1654 nedtaget og sat over Skriftestolen, hvor den endnu sees. Det gamle Alterklæde af rødt Fløyel er givet af Matgarete Houberger 1694. Det nye er foræret af Raadmand og Landcasserer Boye Nommels. Knæfaldet er 1697 givet af Paul Peter Gonnens og hans Hustrue Anne Margrete. Norden for Alteret er i Muren et Skab, Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter. Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland. Cap 21. Om Landskabet Eydersted. Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande Cap.23. Om Grevskabet Reventlou. Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

hvori er et papistisk med Guld besat Messeklæde, og paa Døren staaer med Munkebogstaver: *hir ruin de licham unses herrn*. Med Præsten Hr. Gentzels Datter skal følgende virkelig have tildraget sig: Hun var forlovet med en Student, som informerede hendes Brødre, og hvilken lovede at tage hende til ægte, saa snart som Gud vilde hielpe ham til et Embede. Han blev kort derefter Præst i Wetscherhever, glemte sit Løfte og giftede sig med Præste-Enken, som før ham havde havt 4 Mænd. Jomfrue Gentzel blev syg og begierede endnu for sit Endeligt at tale med Præsten i Vesterhever; Han blev hentet og hun stevnede ham inden 14 Dage at møde for Guds Dom. Han reiste bort, og døde 12 Dage efter hende. 1742 den 29 April kom der Ildløs i et Huus strax Nordvest for Kirken, som igien tændte Ild o Præstegaarden og Kirken, dog blev ilden ved Sognefolkenes og især Tømmermand Peter Jacobs utrættelige Hielp lykkelig dæmpet uden at gjøre nogen (854) synderlig Skade. Til Slutning maae her erindres, at der neppe i hele Hertugdømmet er en Kirke, som har et fuldstændigere og ordentligere Arkiv. Ligelledes anvendes ikke i noget Sogn mere paa de Fattige, som rigelig forsynes med Rud, Hvede, Byg, Bønner og Kiød. For de Uformuende bliver aarlig Huseleyen betalt, de fattige Børn settes ey alene i Kost, men forsynes og med Klæder, Uldent og Linnet, Skolepengene betales for dem, og de fornødne Bøger faae de for intet; naar de blive confirmerede, forsynes de med Søndagsklæder, og settes i Lære hos en Haandverksmester.

(c) Sognet skal have sit Navn af to Fruentimmer, navnlig Cathrine og Heerde, som enten først have boet her, eller og ladet bygge Kirken. Det er et af de aldste Sogne i Eydersted, da det ligger midt i Landet, og de fleste Huse endnu staae paa Gesten. Kirken er en gammeldags Bygning, dog inden i ganske beqvemt og smukt indrettet. Orgelverk er her ikke, og kun én Klokke, foruden en Timeklokke, og et gammelt Uhr, som sielden viser ret. Sognet bestaae kun af 1604 Demather. Skolemesteren forestaaer tillige Degnetienesten, og kaldes af Kirke-Collegiet, men faaer sit aarlige Salarium af Kirkens Penge. Af Præsterne siden Reformationen vides følgende: 1) Nicolaus Hogener, siden første lutherske Præst i Cotzenbøll. 2) Johannes Cramer 1550. 3) Hinrik von Reisen. 4) Paul von Hinsin 1576 til 1610. 5) Gerhard Coster 1610 til 1632, da han nedlagde sit Embede. 6) M. Thomas Edler 1633 til 1635. 7) Matthias Lobedantz 1635 til 1652. 8) Broder Jacobs 1653 til 1657. 9) Johan Schnell 1657 til 1666. 10) Peter Block 1666 til 1667. 11) M. Friderich Ehlers fra 1667 til 1695. 12) M. Johan Rudolph Sieverts 1695 til 1727. 13) Broder Bandix 1728 til 1742. 14) Joh. Frid. Augustini 1743. 15) Chr. Ditlefsen. Den sievertske Familie, som er een med den høyerske (855) og beckerske, har bidraget meget til Digevæsenets Forbedring, og har i lang Tid været boesat her i Sognet.

(d) Navnets Oprindelse er uvis, dog menes det at været kommet af én af Stedets første Beboere, som har heedt Poppe. Sognet bestaaer i alt af 80 Ildsteder, og er ansat for 36 Plove 13 Demather 2 Saater 30 Roder eller 2202 Demather. Her ere tre Koge, 1) St. Johanneskog, stor 1164 Demather 1 Saat 20 Roder. 2) Iversbøllkog stor 363 Demather 2 Saater 30 Roder. Aarsagen til deres Navne og Tiden naar de ere inddigede vides ey. Nogle Legater ere her til Kirken ig de Fattige, men derom haves slet ingen Efterretning. Kirken er en gammeldags Bygning bygt for sig selv, noget fra Taarnet, som er af Træ, hvori hænger 2 Klokker, den største støbt i Husum 1581, og den mindre sammesteds 1590. Lige over for Lighusets Dør sees M. Conrad Gentzels Portrait, som døde 1582 den 6 September, samt hans Hustrue, og en anden ulæselig over M. Georg Fabricius, døde 1631. Paa Prædikestolens Dør staaer den efterretning, at Enken Thole Broders 1579 forærede Kirken 100 Mk. som bleve anvendte til Prædikestolens, Crucifixets og den yderste Doms Opstaffering. Hun døde 1608 i sit 73 Aar. 1738 blev Kirken sidste Gang repareret. Af Præsterne siden Reparationen vides: 1) Bernhard Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter. Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland. Cap 21. Om Landskabet Eydersted. Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande Cap.23. Om Grevskabet Reventlouw. Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 7

von Horsten 1555 til 1560. 2) Hector Petræus 1561 til 1582. 3) M. Conrad (856) Gentzel til 1612. 4) Peter Moth til 1621. 5) Bendix Meyer til 1623. 6) M. Georg Fabricius til 1631. 7) Andrens Johannis til 1653. 8) Winand Pampus til 1663. 9) Joachim Otto Lensch fra 1663 den 27 Januarii til 1681. 10) Andreas Sander fra 1681 den 10 December til 1708. 11) Georg Friderich Bonn fra 1709 til 1721. 12) Joh. Gerh. Ebio fra 1722 den 4 Jan. til 1754. 13) Mortiz Carstensen.

(e) Dette Sogn har sit Navn af Floden Hever, som løb Vesten derfor, og tilsidst blev saa smal, at man ved Hielp af et Hestehoved, som laae midt deri, kunde springe derover. Et Capel blev her allerførst bygt 1113. Alteret er af gammelt fortreffeligt Bildhugger-Arbeide, men uden Aarstal. Prædikestolen er bygt paa den nordre Side. Kirkeloftet er prægtig malet. De fem Fag over Choret ere malde paa Peter Mahmens og hans Families Bekostning 1556. De øvrige 15 Fag over Kirken have hver kostet 20 Rdlr. at male, og ere 1683 bekostede af Præsten Joh. Albinus, Raadmand og Land-Casserer Clemens Hans, Skolemester Peter Ingwersen, Boye Volquartz, Edleff Jacobs, Peter Ovens, Ove Joens, Joh. Peters, Simon Hülch. Jacob Hildbrands, Albert Jacobs, Suake Jacobs, Boye Jacob Sünkens, Hinrik Davids og Jan Stoffers, Jan Peters og Peter Steffens, Hinrik Lornüls og Peter Andrees. Orgelverk er her ey, men to Klokker, som hænge udi et Taarn for sig selv, men den største er allerede for mange Aar siden revnet. Præsten M. Nic. Lamberti har med Hertug ADOLPHS Tilladelse borttaget den af den siunkne Bophever Kirke. Den er een af de ældste i Landet, støbt 1362. Den mindre Klokke er støbt 1735. Prædikestolen er bekostet af Lehnsmændene Ove Schweins, som døde 1565, og hans Hustrue Vede. Her har tilforn været to Præster, men nu ikkun een. Sognet contribuierer aarlig for 18 Plove eller 1080 Demather. Begge Augusten-Kogene, som ligge vesten for Sognet, søge denne Kirke. I (856) dem begge ere i alt 11 Gaarde og 3 Huse. Her ere aarlig over 500 Communicanter. Af Præsterne vides: 1) Matthias Schultz eller Prætorius 1565 og 1584. 2) M. Gerhard Owe den Ældre 1588 til 1593. 3) Joh. Thomaen 1593 til 1614. 4) Nicolai Lamberti 1614 til 1667 den 23 Junii og altsaa en Jubellærer. 5) Johan Albinus til 1692. 6) Jacob Ovens til 1705. 7) Georg Henrich Lossius til 1692. 6) Jacob Ovens til 1705. 7) Georg Henrich Lossius, blev af Moskoviterne nedrevet af Præsikestolen hvorved han kom til Skade. 8) Thomas Thomsen 1725 til 1734. 9) Christian Friderich Bohn fra 1734 til 1739. 10) Henrich Thomas Gesterding fra 1740.

B. Utholm.

1) Tating Sogn (a) (858)

2) St. Peters Sogn (b). Heide. Wetenduin. Boel. Sønderhoved. Olstrup. Vestermark. Brossen. Tolendrup. (859)

3) Ording Sogn (c) Nordhøvet. Vestermark. Borg. Østerskiel.

4) Westerhever Sogn (d). Stufhusen. Vapenboll. Ostereck. (860) Sieck Andeel. Leickenhusen. Siversbøll. Østerkog. (862)

(a) Dette Sogn har sit Navn af Tade Eschildsen, som 1103 lod denne Kirke bygge, og indvie til St. Magnus. Timeviseren blev 1552 opsat i Taarnet. 1694 blev Spidsen af Taarnet nedkastet af en Stormvind og 1699 igien opsat. Dens Segl forestiller en Kirke, men Omskriften vides ey. Her er et godt Orgelverk af 26 Stemmer med e Bælge. Klokke-taarnet

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlouw.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

staaer for sig selv, sydost fra Kirken, og har 2 Klokker, hvoraf den ene er støbt 1483 af Mester Peter Hansen, men revnede 1680 og blev følgende Aar omstøbt, den veyer 2500 Pund. Den anden er støbt i Hamborg 1649, og veyer 1269 Pund. Desuden er her en Kimeklokke, vog 67 Pund, og en Timeklokke paa 438 Pund. Paa Kalken som bruges ved Communionen staaer med Munkebogstaver følgende Indskrift: A. Domini 1470. Stephanus Knuti Rector in Tatinghen procuravit calicem istum. Paa Sygekalken staaer Ihesus Naserenvs amen, og paa Foden Aarstallet 1154. Denne sidste Kalk er ikke forgyldt. Her ere omtent 600 Communicanter. Sognet bestaaer af 64 Plove, og efter Digeregistreret af 4804 Demather 1 Saat 13 $\frac{1}{4}$ Rode. De hertil liggende Koge ere: Otter-Esing, Holm-Grüden, (858) Alte, Mittelste, Watt, Dreyer Landen Bühr, Jacob, Chesterkog. Ellers deles Sognet i 8 Bührer, nemlig Tating, Ehst, Ehsing, Otter-Esing, Tholendorff, Büttel, Osterende, Medehop-Bühr. Aarsagen til Kongens Navne, og dere Alder vides ikke. 1746 blev i Kirken bygt et nyt Syngechor og en Trappe til Prædikestolen, samt 1753 en nye Port for Kirkegaarden. Af Præsterne vides: 1) Stephan Knutsen 1493 2) Hr Paul 1530. 3) Berend Petersen 1533. 4) Autor Reinman eeller Autor Rosa, døde 1562. 5) M. Abraham Pape til 1577. 6) Michael Heine til 1611. 7) M. Paul Brugman til 1617. 8) Simon Hochgrev til 1624. 9) Michael Einspergen til 1649. 10) Peter Feddersen til 1671. 11) Eberhard Ebio til 1700. 12) Henrich Christian Elers til 1726 den 18 Junii. 13) Erasmus Friderich Ebio fra 1726. 14) Martin Nicolaus Hellmann.

(b) Sognet skal forhen have deedt Süderhøft, og har faaet sit nye Navn, af den til Apostelen St. Peder indviiede Kirke. Kirken er bygt 1563. Taarnet faldt af Ælde ned, men blev 1732 af nyt opbygt. Kirkens Segl ere to Nøgler over Kors, omsatte med Halsmaaner og Stierner. Orgelverk har aldrig været her. Paa den store Klokke staaer Aarstallet 1667; paa den mindre 1696. Paa Alteret sees Christi Undfangelse, Fødsel og Omskierelse Paa Alterklædet et Lam med en Fane, med Aarstallet 1717 og Bogstaverne S. D. G. Kalken er Sølv forgyldt, med et støbt Crucifix, ligeledes Oblatæskan, givet 1678. En Sølvkande givet 1726 af Landcassereren Jacob Johanns. Ved Siden af Præsikestolen, et Epitaphium over Lehnsmænd Sievert Ovens og Tate Sieverts 1637, samt Lehnsmænd Back Pauls og Joen Backens 1637 med flere, hvilket Epitaphium 1736 er bleven fornyet. Seyerværket er givet af Laurentz Paiens 1637. (859) Fonten er 1729n foræret af Johan Hancks og hans Kone Cathrine. Kirkeloftet, bestaaende af 14 Fag, er 1748 malet af Mester Hans Dammann Nickels af Oldensworth. Sognefolkene ere omtrent 500. Sognet bestaaer i alt af 31 Plove 51 Demather 15 Roder eller 2714 Demather. Præsterne siden Reformationen have været: 1) Bernhard Horstein 1560, levede endny 1590. 2) Jacob Bornholt 1594 til 1616. 3) Caspar Halkennius 1616 til 1648 4) Justt Bockelmann 1649 til 1667. 5) M. Jacob Richardi 1667 til 1679. 6) Nicolai Laurentii 1679 til 1708. 7) Johan Horn fra Tønningen 1708 til 1722. 8) Bernhard Christian Gentzel 1724 til 1742. 9) Lucas Johannes Frentzel 1742 til 1750. 10) Ernst Christian Beierholm fra 1751 til 1759 den 9 Januarii, da han døde. 11) Johan Peter Plaate fra 1759. 12) Johan Hamckens.

(c) Herfra er ingen Efterretning indkommet, hvorfor her alene meddeles Præsternes Navne siden Reformationen: 1) Hr. Bernhard, 2) Bertold. 3) Bernhard Blaumstein, 4) Wichmann Hattiges. 5) Matthias Pampus. 6) Simon Pampus. 7) Henrich Conrad Blünemann, nedlagde Embet. 8) Friderich Peters. 9) Andreas Lonner, død 1735. 10) Andreas Hass 1736 til 1740. 11) Georg Cöler 1741, død 1748. 12) Johan Urban Feiermann 1749. Sognet staaer for 512 Demather.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

(d) Oprindelsen til Navnet er Sognets Beliggenhed vesten for Heverfloden. Kirkens Alder er aldeles ubekiendt. Klokkeetaarnet vesten for Kirken er bygt for sig selv, og tiener Søefarende til Landkiending, hvorfor det ogsaa da Tordenen Natten imellem den 7 og 8 Dec. 1733 slog ned deri, og aldeles ødelagde det, med stor Bekostning igien blev opført. Orgelverk er her ikke. Kalk, Disk og Alterklæde bleve borttagne i Krigstiden 1713. Paa (860) Altertavlen sees Slangens Ophøyelse i Østen, med Aarstallet 1692. Prædikestolen, uden Aarstal, er givet af Raadmand Laicke Steffens, og Lehnsmand Junge Eie Broders. Paa nørre Siden af Kirken et stort Epitaphium over Riquart Bonns, Schwein Riquartz, Tete Broders, Jacob Schweins, Boncke Broders og Broder Fedders, opsat af Nahn, Schwein Riquartz Enke 1618. Paa den søndre Side en Tavle over Jacob Juers og hans Enke Moder Jacobs, som gave 60 Mark til Chorets Staffering. Et stort Epitaphium over Fedde Grauens, døde 1617, 82 Aar. Frue Tete Feddens, død 1602, 62 Aar. Jomfrue Mannke Feddens, død 1572 6 Aar. Gomcke Feddens, død 1616, 28 Aar, opsat 1618 af Bomcke Feddens. Et andet stort Epitaphium over Poppe Jacobs, Stifter Poppens, Elisabeth Boyens, Cathrine Boyens, Elisabeth Boyens, Dorothea Boyens, Öncke Boyens, Öncke Boie, Dorothea Boyens, Cathrine Boyens, Süter Boyens, Peter Boyens, Anne Boyens, Regine Elisabeth Boyens, Boye Poppens, opsat 1688 af Boye Poppens og hans Kone Frawe Boyens. Et stort Epitaphium over Peter Eschels opsat 1693. Loftet er 1700 bekostet malet af Kirkeforstanderem Adde Steffen Peters, til en Erindring om ham, hans to Koner, Anne Paul Nahmentz, og Anne Gentzels, hans Søn Ade og hans Datter Antje Adens. Paa Mandfolke-Puæpituret ere malede 12 bibelske Historier. Klokken er støbt 1592 af M. Lucas i Husum. Communicanternes Antal er aarlig omtrent 250. Sognet contribuerer for 30 Plove, eller 1814 Demather, hvoraf dog 1721 nogle Demather bleve afslagne. Af Koger findes her Østerkog, som grændser til Poppenbøll, og Norder- eller Hayenbøllkog, men (861) Middeldiget imellem dem, er for længe siden ødelagt. Deres Navne have de faaet af deres Beliggenhed, og den sidste af en fornem Beboere, Haye. Legater have her været adskillige, hvoraf nogle ere nu forlorne ved Lehnsmand Jacob Ovens, som anmassede sig ders Administration, og fik Præsten udelukket ey alene fra Kirkecollegiet, men endog fra Forstander collegiet, hvortil hans Efterkommer Harrel von Ahnen ogsaa bidrog meget.

Alt hvad Kirken og de fattige fik igien for de forkomne Legater, bestaaer i 7 Demather Land. Af Præsterne efter Reformationen vides: 1) Gisbert Nedderstedt, var Præst til dette Sogn i 15 Aar, og blev 1547 afsat. 2) Gisbert Boxmar. 3) Hieronymus Günther, laae 1582 i Proces med sin Skolemester. 4) Rudolph Berens, forhen Diaconus i Tating, indtil 1614. 5) Conrad Gentzel 1614 til 1641. 6) Volquard Joj'hannis Diaconus i Cotzenbøll 1642 til 1652. 7) Johan Jessen, forhen Sognepræst paa Ohland 1652 til 1674. 8) Johan Sievertz 1673 til 1679. 9) David Grisz var Præst i en meget kort Tid. 10) Henricus Theodori fra 1680 til 1684. 11) Johan Joachimi 1684 til 1688. 12) Matthias Dogen 1688 til 1728. Hans Successor Nicolaus Coler døde førend han blev introduceret. 13) Bernhard Ambder 1729 til 1733. 14) Adam Gittlieb Lossius, forhen Præst i Dirmarsken fra 1734. 15) Georg Conrad Matthiessen. Her i Sogner har tilforn 1370 (Heimr. Pag. 95) eller 1465 (P. Sax apud Westh, Tom I col. 1367) staaet en Borg, Vovemændsborg, beboer af Sørøvere, som førde dette Navn. Da Indbyggerne af Everschop og Utholm neleyrede den, befordrede en fangen tapper Jomfrue Erobringen, ved at nedlade den hende betroede Vindebroe, og forsvare den saalænge mod Vovemændene, indtil Beleyrerne kunde trænge sig op at frelse og undsette hende, og overvelde Røverne. Herom taler og Danskwerth pag. 152. (862)

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Endnu meddeles her for Samlingens Fuldstændighed følgende

Register over de eyderstedske Provster:

1. Volquard Jonæ, Præst i Slesvig 1560 til 1567.
2. Joan Schaffnics, Præst i Slesvig 1568 til 1567.
3. M. Bartholomæus Embs, Præst i Slesvig 1572 tiol 1585.
4. Joh. Pistorius = Becker, Præst i Tetenbøll 1589 til 1604
5. M. Georg Cruse, Præst i Cotzenbøll 1606 til 1617.
6. M. Nic. Wedovius, Præst i Witzwort 1618 til 1632.
7. M. Joh. Moldenit, Præst i Tønningen 1633 til 1652.
8. M. Andreas Lonner, Præst i Gardingen 1653 til 1652.
9. M. Bernhard Oldermann, Præst i Cotzenbøll 1680 til 1681.
10. D. Nicolai Alardus, Præst i Tønningen 1682 til 1686.
11. Achatius Majus, Præst i Tønningen 1687 til 1697.
12. Diet Andreae, Præst i Weilt 1698 til 1700.
13. Nic. Laurentius, Præst i Welt 1698 til 1700.
14. M. Vilhelm Beselin, Præst i Vollerwieck 1712 til 1716.
15. D. Thomas Clausen, General-Superintendent.
- 16 Andreas Hoyer, General-Superintendent.
- 17 Gerog Johan Conradi, General-Superintendent.
- 18 Bernhard Christian Gentzel, Præst til St. Peter 1732 til 1742.
19. Peter Petrejus, Præst i Gardingen 1742 til 1745.
20. Detlev Adolf Möllenhof, Præst i Welt 1746.
21. Christian Detlev Meyer, Præst i Vollerwieck 1778.

I de catholske Tider nævnes 1443 Dominus Nicolaus Steenwehr, Præpositus in Eiderstedt og 1539 Otto Ratlov senioer & præpositus in Eiderstede. I endnu ældre Tider forekommer 1195 Ago præpositus de Eydurstathe og 1352 Dnus Johannes in Eydersteth præpositus.

Octroyerede Koge. Ved Landskabet Eydersted ligge følgende octroyerede Koge, hvoraf hver omtrent er 500 Demather stor: (863)

Grothusenkog, en fierdeel Miil vesten for Vollerwieck Sogn, har sin egen Jurisdiction og er 1693 inddiget af Oberste Grothusen.

Ny Augustenkog, nær ved den gamle Augustenborg, vesten for Osterhever-Kirke, inddiget 1698, har og sin egen Jurisdiction.

Norder Friderichskog, strax ved Ulvesnøll-Kirke, er inddiget 1696 og staar under Landretten i Eydersteds vestre Deel.

Tomlanerkog eller Grasenkog, blev 1699 inddiget norden for Tating-Kirke, men blev i den store Vandflod 1717 aldeles oversvømmet, og har siden bestandig staaet under Vand.

Af adelige Godser findes her ikkun det eneste:

Adelige Godser. Høyersworth, i Oldensworth Sogn, en god halv Miil norden for Tønningen. Den har sit Navn af den fyrstelig Raad og Staller Caspar Höyer, for hvis Fortienesters skyld den har faaet sine Frieheder. Hovedbygningen, som er to Etagers høy, med usædvanlig tykke

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

og høye Mure, er allerførst opsat 1564. Den er prydet med et Taarn, hvori 1773 blev anbragt et Uhrværk, med Kobber-Viser. I det øverste Stokværk ere syv, i det nederste 6 Værelser, der neden under tre hvelvede Kieldere. Af visse Ting kan man og slutte sig til at her tilforn har været et Capell. Sønden og vesten for Vaaningshuset er en stor Kiøkkenhave, med en Steenmuur omkring, og omringet med en høy Vold, besat med saa høye Træer, at deres Toppe kunne sees alleryderst i Landskabet. Baade ud- og indvendig om denne Vold gaee dybe Grave, forsynede med Vindebroer. Sønden for Volden er en meget stor Træhave, hvoraf den halve Part er fuld af frugtbare Træer, og den anden bruges til en Planteskole. Ellers har Høyersworth med hele Landskabet maatte udstaae Krigens Besværligheder. I forrige Aarhundrede medens Uroelighederne imellem det kongelig og fyrstelige Huus Vedvarede, (864) bleve alle hertil hørende Holländerier og Meyergaarde nedbrudte, og Eyeren, den fyrstelige Cancellieraad Johan Adolph Cramer tvunget til 1704 at opbygge en stor saa kaldet Heuberg, hvori alle Landshuusholdningens Forretninger endnu drives, saavelsom i det af nu værende Eyer 1773 opbygte Vognskuur. 1713 skede her Capitulationen imellem Grec Stenbock og de Danske. Godset bestaaer af tre adelige Plove eller 180 Demather, hvoraf alene aarlig svares 84 Rigsdaler til den kongelige Cassa i Rendsborg. Fra alle andre Sogne-Udgifter er Gaarden, ifølge et af Rentemester Danckwerth og Sognemændene den 1 November 1651 slutted Forliig, alderes befriet. Desuden har Gaarden 49 Demather 3 Saater 32 Roder 13 § Fod contribuabel Jord, hvoriblant 6 Demather Kirkeland, og af andet Kirkeland 7 Demather 5 Saater 24 Roder 71 Fod, hvoraf aarlig ved Michaelis svares en Canon af 50 Rigsdaler 40 Lskilling. Altsaa bestaae alle Gaardens Jorde i alt af 237 Demather 3 Saater 21 Roder 5 Fod. Sønden for Gaarden staaer en Meel og Gryn mølle, hvoraf ingen Recognition svares, og derved et Huus, hvori Mølleren boer. Dette Huus og Mølle, samt Hovedgaarden og dens Bygninger vare indtil 1774 forsikrede i den adelige Brandcasse, men blev i dette Aar efter foregaaebde kongelig allernaadigst Tilladelse, indlemmet i Landskabets almindelige Gilde. I Oldensworth-Kirke har Gaarden sin egen Stoel, og desuden mede i Kirken tre Mandfolke- og fire Fruentimmer-Stader. Over Godsets søndre Dør, sees Höyers Vaaben, med de Navne Caspar Höyer og Anna Höyers samt Aarstallet 1594. Indvendig er ligeledes indmuret en Steen, hvoraf sees at Joachim Danckwerth og Clare Luthen 1648 have ladet Bygningen reparere. Eyerne have været: 1) Foranførte Staller Capar Höyer. 2) Hans Søn Staller Herman Höyer. 3) Hans Enke den berømte Anne Ovens, solgte Godset den 28 Februarii 1631 (865) for 18000 Rigsdaler til 4) Hertuginde AUGUSTE, hvorefter Hertug FDRIDERICH den 27 Februarii 1647 overlod det til 5) Rentemester Joachim Danckwerth for andet Gods. 6) Hans Enke Clare Luthen overlod det den 13 Oct. 1656 til 7) sin Svigersøn, Doctor og Kammerraad Andreas Cramer, hvis Arvinger den 15 Februarii 1732 solgte det til 8) Andreas Johan Saurius til Aschau. 9) Siden blev det 1733 solgt til Carl Friderich Wilhelm Köpcke til Wisch, hvis Arvinger den 11 May 1737 overlode det til 10) Søecapitain Jacob Bruyn de Wolff. 11) Hans Søn Hofagent Christian Bruyb i Eckernførde solgte den 31 December 1767 Gaard og Gods til 12) Kiøbmand Peter Wilffhagen i Tønningen, af hvis Arvinger 13) Nu værende Eyer Hr. Brand Directeur Boye Hamkens den 24 April 1771 har købt det for 20000 Rigsdaler.

Af Stallerne i Eydersted vides følgende:

1442 Ebi Winnekens.

1445 Otto Spliet.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

1453 Jon Jonsen, ihjelslaget 1461.

1466 Tethe Vedderkensson, voghet ouer Eyderstede, Euerschup unde Vdholm, 1470, 1474.

1500 Boie Tetens.

1540 Marquard Schested.

1586 Caspar Hoyer.

1610 Herman Hoyer, død 1622.

1623 Jörgen von dr Wisch.

1630 Georg von Buchwald.

1650 Caspar Schwenck.

1657 Johan Samuel Heistermann von Ziehlberg.

1670 Johan Adolph Kielmann von Kielmannseck. (866)

Det To og Tyvende Capitel. Om Hertugens af Glyksborg Arvelande

Hertugens af Glyksborg Arveland, hvorover han som Landsherre regierede, og hvorfor han erkjendt Kongen af Danmark som sin Lehnsherre, var et Mand-Lehn, og bestod af det lille Amt Glyksborg og Nybel-Herred. Glyksborg Slotscapeller iberegnet, vare her 7 Sognekirker, hvorved stod 10 Præster, der alle umiddelbar udnævnedes af Hertugen, som og af dem udvalgte en Provst, saa at denne Titel ikke var bundet til noget vist Sognekald.

Retterne. Retterne i disse Arvelande dependede paa ingen Maade af Oberetterne i Gottorp. I Flekken Glyksborg bestod Underretten af Amtets Herredsfoged, to Sandemænd og Tingskriveren. I Munkebrarup holdtes og et Ting for den øvrige Deel af Amtet. Paa Sundewit havde Hertugen sin egen Herredsfoged over Nybel- Herred i Broager, som først søgte med det gode at forlige de forekommende Sager, og hvis det er var mueligt da henviste dem til det ordentlige Ting, som holdtes i Broager. Herfra appelleredes til Hofretten i Glyksborg, som gemeenligen bestod af tre Personer, og var den øverste Instantz. Her var ey mere end én Consistorialret, som holdtes i Glyksborg, og bestod af to Hertugelige Raad, Provsten og to Præster. Herfra kunde ey appelleres. I hele det glyksborgske Arveland fandtes hverken Procurator eller Physicus. Da Hertugen, som er før (867) er sagt, var regierende Landsherre i sit Arveland, men dog havde sit Lehn af Kongen i Dannemark, saa kunde han ey heller i personlige Sager, eller de Processer, som angik hans Arvelande, andensteds indstævnes, end for Hans Kongelige Mayestæt, som da, i fald Sagens Vigtighed udkrævede det, satte Commissarier deri. Men angik Sagerne Hertugens adelige Godser, da kunde de, efterdi Godserne altid beholde deres Egenskaber, indstævnes for den slesvigske Landret.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Lehngodser. Hertugen havde i dette sit Arveland sex Lehngodser, nemlig Philipshoff, Krammark, Schelgaard eller Freyleben, Schottsbullgaard, Lundsgaard og Philipsborg.

Vi ville først tale om: I. Glyksborg Amt.

I. Glyksborg Amt.

Beliggenhed, Størrelse og Frugtbarhed. Dette Amt ligger i Angeln, i Ost og Nordost for Staden Flensborg, ved Flensborg Fiord; men er kun lidet, og af ulige Længde og Brede. Paa det højeste er det 1½ Miil langt, og 1 Miil bredt. I meget gamle Tider laae det under Husbye-Herred i Flensborg Amt, og har en meget frugtbar Jordbond. Ikke heller feyler det paa Skov, eller stort og smaat Vildt. Herudi ligge

Slottet og Flekken Glyksborg.

Historie. Det første man udi Historien finder dette Sted nævnet, er Aar 1209, da Biskoppen Nicolaus af Slesvig lod det under Navn af Rus Regis, Rye eller Ruhe, indrette til et Kloster af følgende Aarsag: Nærved Byen Slesvig stod førend denne Tid et Kloster, Aurea insula eller Guldholm kaldet, hvor saavel Abbederne, som Munkene begyndte at føre sig sig meget liderlig op, sluttelig formedelst Byen Slesvig nær Beliggenhed. Vor danske Historieskriver Hvitfeldt fortæller en slem Tildragelse Tom. 1. pag. 178, som uden Tvivl (868) har givet største Anledning til Forflyttelsen, den jeg her vil anføre med hans egne Ord: ”Aarsagen hvorføre de (nemlig Munkene) kom fra Guldholm oc Slesvig, vaar, ar de leffde forargeligen, de haffde Byen saa nær, deres Abbet med en anden Broder, ginge offte til en Hore oc Skiøge udi Slesvig, men en Nat gik Abbeden neder, og tog icke den Broder med sig hand pleyede at hafde. Om Natten staaer denne Broder op, som det fortyckte, hand vaar icke medtagen, oc slar paa Fielen, oc vecker Brødrene, sindendes: Deres Abbet vaar død in anima, det er paa Sielen: De andre forstod det paa Legemens Vegne: Alle Muncke gaar saa ud, at hente hans Legeme, med Kaars og Fane: Da finder de hannem hos en lang Hore liggendis. For denne Forargelse Skyld bleff Klosteret forfløt til Rus Regis”. Biskoppen holdte det da for raadeligst at sætte dem noget længere bort. Han udvirkede da hos Paven en Confirmation paa et Bytte imellem sig og Abbeden, hvorved han fik Rus Regis, i steden for Guldholm, til et Kloster. 1209 blev dette paa Husbye Herreds Ting gjort offentlig bekiendt, da Klosteret blev tillagt Indkomsterne af Kirkerne Holdnas, Brottorp, Broager og Grunnatoft for Tienden af de fire Kirker, St. Mikels Kirke paa Bierget, Kalleby, Nybølle og Tholge. Denne sidste Tiende oppebar en leg Broder ved Navn Siward til Munkenes Nytte, efter deres Villie udi Rye-Kloster, endogsaa før de kom det at boe. Munkenes Regler blev herefter oplæste St. Thomæ Aften 1209, og maatte de da føre et andet Levnet. Det nye anlagde Kloster havde mange Indkomster, da hele Munkebøl ved Lagenhorn har lagt dertil, foruden mange andre Landsbyer. Aar 1237 købte Abbeden her af Hertug ABEL for 53 Lødige Mark Sølv, fuldkommen Frihed over alle de Bygninger, Tienere og Bønder som hørde til dette Barnhardiner Kloster, at det ey maatte staae Hertugen eller hans Arvinger frit for at giøre dette Gods Skade eller Byrde og ey (869) heller at omstøde deres Kiøb. 1274 døde Abbed Michael. Saavit bekiendt er, var Klosteret roeligt indtil Aar 1284, da Brødrene skiltes med stor Bedrøvelse fra hverandre: Chronicon Erics Pomerani siger ey mere end: Conventus Ruris Regis disperfus est. Hvad Aarsagen hertil har været er ey bekiendt, men Messenius slutte at de re blevne overfaldne og forjagede af Soldater; Pontoppidan derimod troer, at de for nogle Uførsømmeligheder ere straffede af Biskoppen i Slesvig, og at de ey have villet udstaae

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Straffen, og derpaa ere gangne fra hinanden; Det nyelig nævnte Chronicon Erii Pomerani taler og om, at Biskoppen skilte ved deres Tiender, og lod nogle af dem prygle, saa vist ey er skeet uden Fortieneste: Jacobus Episcopus Slesvicensis privavit Monachos Ruris decimis & nonnullos eorundem fecit verberari; see videre herom Pontoppidani Ann. Eccles. Danicæ Tom I pag 148 og 622. De have dog hastig igien samlet sig. 1412 forærede Dronning Margrete Klosteret 30 Mark Sølv. 1433 forbandt Abbed Oluf sig og sine Efterkommere at holde en aarlig Messe for de i sidste Feyde døde Siele i vor Frue Kirke i Flensborg. Indtil Reformationen vare nu Munkene udi god Stand, omendskiønt de ligesaavel, som i deres første Bopæl paa Guldholm har begaaet mange udydige Gierninger; thi man vil forsikre at da Hertug Joannes den Yngre Aar 1590 log Klosterets Bygning nedbryde for igien at opbygge det nu værende glyksborgske Slot, fandt man i Hvelvingerne og nede i Jorden en mængde Hovedskaller og andre Been af smaa Børn, som formodentlig uskyldig ere tagne af Dage. Saadanne og andre slette Foretagender kan ogsaa have givet Anledning til den nysmeldte Skilsmisse, og man maa endnu tilstaae at Biskopperne dømte en naadig Dom. Klosteret havde ogsaa en temmelig Strid Aar 1312 da Biskoppen i Slesvig maatte søge Hertugens Skyts mod Indgreb i deres Rettigheder til endeel til Klosteret (870) Guldholm henhørende Jorde, som nogle Adelsmænd i Naboeskabet gjorde Fordringer paa. Hertugen udstædede derpaa til deres Sikkerhed følgende Brev: Ericus, Dei Gratia Dux Jutiæ omnibus Struxdorphere de inhabitantibus salutem & gratiam. Cum seeundum statuta libri legalis, quando possessores duorum camporum discordant super terminis eorundem qui Markskiael dicuntur & ita sit contingens, quod illi qui morentur in una villa emerant in altera aliquas terras ad Stuff prope Marckskiael sita super quibus pars opposita vult adducere veridicos ad jurandum, tunc debent illi emerant, venire ad eorum Withermalsting, hoc est proximo placito antequam veridici debent loco & nihilo minus impetere eorum Stuff quærela, hoc est Kallæ a Stuff, & si tunc defenderint illud Stuff suorum juramento cognatorum, antequam veridici judicaverint, tenebunt illud quamvis Marckskiael juretur de loco, dummodo sit circumdatum lapidibus vel fosfatis. Cum igitur Magister Grumo, Procurator domini Episcopi Slesvicensis, quando Calle Truglsen adduxit veridicos ad discernendum inter Ystedmark & Fransthetmark ad Withermalsting venit ad placitum, & protestatus suit, Marckskiael esse in debito loco, & impetebat, omnes terras, quas Monachi de Rure Regio circumfoderunt & in eorum possrsione centum viginti annis & ultra habuerunt pacisica & quietas, quod etiam instrumenta doceant papalia regalis & pontisicalia á Gritta qsque ad Krele Holebeke & sic deinceps per omnia fosfata illa, quæ currunt super Guldholmmose ad Slebeck & usque prædictas terras omnes & fingulas adhuc fosfatis sic signatas, antequam veridici sic discernebant fuorum Domino Episcopo defendebat juramento cognatorum. Nos juramento cognatorum dicti Magistri Grumonis ratisicantes, in hac parte adjudicavimus dicto domino Episcopo terras supradictas, inhibentes ne quis dictum Dominum Episcopum vel quemve de familia sua in curia Guldholm (871) residentem, de dictis terris in posterum præsumat alquatenus mplestare. Datum Gottorp in præsentia nostra Anno Domini M. C. C. C. duodecimo, in festo beati Clementis papæ & martyris. Om Klosteret finder man et noget videre merkværdigt antegnet førend Aar 1321, da de tilbagefordrede af Raadet udi Slesvig Bye et Stykke Land beliggende imellem Slesvig og Slottet Gottorp, Stubbe kaldet, og gav Quitting paa den deraf hidindtil havde Usumfructum ved følgende Brev: Omnibus præsens scriptum cernentibus, Jacobus Abbas Ruris Regii, totusque Conventus ibidem, salutem in omnium salvatore. Ex quo Consules Sleswicenses ceterique Cives ibidem, quasdam terras inter Slesvic & Gottorp sitas quæ Stubbæ yocantur, per ipsorum antecessores & postmodum per ipsos, multis annis minus juste occupatos, nobis spontanee & bona voluntate resignaverint, libere in posterum &

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

pacifice habendas, nos ipsorum antecesores ac ipsos, nec non ipforum succesores ratione fructuum de prædictis terris perceptorum, usque dictum diem istum coram Deo & hominibus, quantum in nobis est, liberos dimittimus & peneitus excufaros. In cujus rei testimonium, sigillum nostrum præsentibus duximus apponendum. Datum anno Domini M. C. C. C. vicesimo primo feria decunda post festum beati Jacobi Apostoli. Vi finde efter denne Tid intet antegnet i vore Historier om dette Kloster (*) førend i Reformationens Tiden, da dets Godser bleve af Kong CHRISTIAN III henlagde under Flensborg Amt, og maatte en derover anordnet Amtsforvalter aarlig aflegge Regnskab til Rente-Kameret. Kong FRIDERICH II. har derefter Aar 1582 overgivet (871) samme til sin Broder Hertug HANS den Yngre, som var Hertug i Sønderborg og Øerne Als og Arrøe.

(*) Dets Abbeder saavidt vides, have været: Waldemarus 1209. Petrus 1237. Michael 1263, døde 1274. Johannes døde 1275. Jacobus 1321. Jacobus 1379. Olavus 1433. Petrus 1491 – 1493. Eggherd 1513.

Slottet. Denne Hertug HANS lod Kloster-Bygningen i Grunden nedrive, og Kirkegaarden hvori nogle tusinde Mennesker hvilede, opgrave til en Grav om Slottet, som han gav de Navn Glyksborg, hvorpaa de følgende Hertuger af hans Afkom altid residerede. Det ligger i den behageligste Egn omtrent 2 Mile nordost fra Flesborg udi Nyeherred og er ligesom alle gamle Bygninger fra det 14, 15 og 16 Aarhudrede sterk bygget.

Med Forpagter-Gaarden Ruesgaard, som laae nær derved, var en gammel Hof Tiener paa samme Tid forlenet, han havde tient Kong FRIDERICH II. og var derfor forlednet med samme paa hans Livs Tid, og efter hans Død skulde det henlægges under Glyksborg, men endnu i hans levende Liv er det Aar 1609 bragt saavit af en Præst, i Brarup navnlig Hr. Niels, at han maatte rømme herfra, og er død i Flensborg 1613; hvorpaa Gaarden er lagt under Glyksborg Slot. Hertug JOHANNES døde den 19 october 1622 og hans Søn PHILIP blev da regierende Hertug; han var fød den 15 Martii 1584 og døde den 27 Sept. 1663; var gift med SOPHIE HEDEVIG Hertug FRENCISCI II Sachsen-Lauenburgs Datter. Efter ham igien kom hans Søn CHRISTIAN fød den 19 Junii, død 17 November 1698 gift først med SIBYLLA URSULA Hertug AUGUST til Brunsvig hans Datter og dernest med AGNES HEDEVIG Hertug JOACHIM ERNST af Holsteen-Sønderborg-Pløn hans Datter. Ham fulgte hans tvende Sønner, først PHILIPPUS ERNESTUS fød den 5 Majii 1673, død den 12 November 1729, først gift med CHRISTIANE CHRISTINA Grevinden af Ahlefeldt og tilsidst med MARIE CHARLOTTE, en Datter af FRIDERICH WILHELM Hertug til Holsteen-Augustenburg; Efter ham fulgte hans Søn CHRISTIAN AUGUST, fød 16 April 1681, død den 3 August 1714. (873) FRIDERICH hans Søn var hans Efterfølger, som var fød den 1 Apr. 1701 og regierede fra 1729 til 1766; Hans Søn FRIDERICH HENRICH WILHELM var igien hans Efterfølger, han var fød den 15 Martii 1747 og gift den 9 Aug. 1769 med ANNE CHARLOTTE WILHELMINE, Prinsesse af Nassau Saarbrück. Han døde 1778 uden Livsarvinger. Hans Stater henfaldt ved den Leylighed til Konge. Ved Slottet ligger en liden Bye af samme Navn, som beboes af Haandverkere og Hoffets Betientere.

Amtet indeholder følgende 3 Kirke:

- 1.) Slotskirken eller Capellet, hvortil hører Flekken Glyksborg.
 - 2.) Munkbrarup Sogn (a).
 - 3.) Nyekirke Sogn (b). Efter Hertugens Død er dette Amt henlagt under Flensborg Amt.
- Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.
Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.
Cap 21. Om Landskabet Eydersted.
Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande
Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.
Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

(a) I dette Sogn, hvorfra ligesaa lidet, som fra nogen anden Præst udi de glyksborgske Arvelande, er indkommet nogen Efterretning, ligger det før hertugelige Gods Phillipshof, tilforn kalde Rosgaard.

(b) Dette lille Sogn ligger østen for Amtet, og er aldeles adskilt derfra, ved Grumtoft Sogn, som ligger der imellem. Det indeholder én eneste Bye, Nemlig Nyebye.

II. Nübel-Herred.

Beliggenhed, Størrelse og Frugtbarhed. Dette Herred ligger i Landskabet Sundewitt, og altsaa paa Hertugdømmets østre Side. Dette Landskab bliver mod Vesten ved til Bække skilt fra endeel af Godset Gravensteen og Warnitz Birk, men mod Norden og Østen ved Sønderborg-Sund fra Als; mod Sønden og tildeels mod Vesten er det ogsaa omflødt. Fra Sønden (874) til Norden er det $1\frac{1}{2}$ til næsten 2 Mile langt, men fra Østen til Vesten fra en halv til $1\frac{1}{8}$ Miil bredt. Det er meget frugtbart, har skønne Skove, Enge, Agre og Frugthaver, og er meget stærkt beboet. Heri ligger Satrup og Nübel Sogner. Landskabet indeholder 17 store Landsbyer i 6 Sogne, nemlig: Broager, Nübel, Düppel, Satrup, Ulderup og Atzbøll, af hvilket sidste dog ikkun den østlige Deel ligger her i Landskabet. Heraf tilhørte Hertugen følgende fire Sogne, hvorved staae syv Præster:

1.) Broager Sogn (a)

2.) Nübel Sogn (b)

3.) Satrup Sogn (c) (875)

(a) Herved ere to Præster. I dette Sogn ligge de tre før glyksborgske Gaarde Krammark, Schelgaard eller Freyleben, hvilken Gaard af Hertug JOHAN den Yngras Testament, dateret 1621, sees at være bygget af ham, og Schotsbøllgaard, som og kaldes Nienhoff. Kirken har to Taarne i lige Linte og af lige Høyde, som langt fra tiene de Søfarende til Landkiending. En Fierdingvey fra Broager ved Müllmark er en hertugelig Færge over Flensborgbugten til Holdenes, som er 1559 Favne, eller en liden halv Miil bred. Ved Eckensund er og en, til det adelige Gods Gravensteen henhørende Færge over et dybt og smalt Vand, som gaaer fra Sundewitt over til Rinckenis.

(b) Dette Sogn, som kun har én Præst, ligger ed et fiskerigt Vand, som kaldes Nübeler-Noer. Her bleivi forrige Tider holdet Ting under aaben Himmel. Denne Ret er vel nu henlagt til Broager, men Tinget har dog beholdt sit gamle Navn, og kaldes Nübeler-Ting.

(c) Om dette Sogn vides ey mere, end at herved ere to Præster. (875)

4.) Ulderup Sogn (d)

Desuden eyede Hertugen tre andre adelige Godser, nemlig:

a) Blansgaard i Ulderup Sogn paa Sundewitt. Vaaningshuset kaldes Schönleben.

b. Nübel i Angeln, udi Querum Sogn, $2\frac{1}{2}$ Miil østen for Flensborg, er et adskildt Gods med en Arve-Forpagtningsgaard, kaldet Philippsdal.

c) Danisch-Lindow i Angeln ved Slien, 2 Mile fra Slesvig. De bestaaer af Hovedgaarden Lindow, som ligger i Boren Sogn, og Meyergaarden Nottfeld i Synderbarup (c).

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 7

Af Nübel Herred blev efter Hertugens Død hemlagt til Sønderborg Amt 5 Herregaarde og alle fire Kirker, hvis aarlige Afgift omtrent beløber sig til 12000 Rdlr.

(d) Dette Sogn har og to Præster. Herudi ligge de før hertugelige Lehnsgods Lundsgaard og Philipsborg, samt det adelige Gods Ballegaard, hvorved er en Overfart til Hardeshøj i Angeln, henved en halv Miil bred.

(e) At Hertugen tilforn har eyet flere Gaarde, sees deraf, at han endnu contribuerede af det adskildte Gods Norgaard, hvis Hovedgaard har lagt udi Steinberg Sogn. Schwensby i Sørup Sogn adskildte Hertug FRIDERICH 1749, og solgte det stykviis.

Ednu ligge, som sagt, i Lanskabet Sundewitt følgende 2 Sogner.

a) Atzbøll Sogn, see foran S. 498.

b) Düppel Sogn, hvorom ved Grevskabet Reventlou. S 878. (875)

Og følgende fire adelige Godser:

Auenbøllgaard i Ulderup Sogn. tilhørende Hertugen af Augustenborg.

Ballegaard, ogsaa i Ulderup Sogn, tilhørende Cancellieraad Henning Paulsen.

Blansgaard, hvorom før

Gravenstein, hvorom ogsaa forhen S. 495

Om Grevskabet Reventlou.

Beliggenhed. Historie. Dette Grevskab ligger paa Sundevit, i Satrup og Düppel Sogner, og indeholder det forrige Lehnsgods Sandberg. Hertug ALEXANDER til Sønderborg fik det, ifølge sin Faders Testament af 1621; og derefter laae det under Sønderborg Amt indtil 1667, da Hertug CHRISTIAN ADOLPHS Creditorer bleve indførte heri. Kong CHRISTIAN V. indløste herpaa Godset, og solgte det med alle sine Tilliggelser, Strandrettighed, Jus Patronatus til Dübbek Kirke, Over- og Underjagten, samt al civil og criminel Jurisdiction, ved Købebrev af 25 Jun. 1673 til Grev Conrad Reventlou. I dette Brev, hvori Godset faaer det nye Navn Reventlau, er tillige fastsat, at Contributionen af dette Gods, svares udi rette Tid, men alene til den specielle kongelige Krigscassa udi Hertugdømmene, hvorimod Gaardens

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Lanskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Marker og Huusfolkene skulde være frie for Contribution. Godset Reventlous mandlige, og naar de vare uddøde, hans qvindelige Arvinger, dog derhos aldrig af dem maatte selges eller pantsættes. Men naar ingen Descendenter af ham længere vare til, skulde Godset igien forfalde til Kongen og hans Arve-Successorer; dog den sidste Besidders Enke paa Livstid at nye Indkomsterne. Den 3 Dec. 1681 ophøiede Kong CHRISTIAN V. dette (878) Gods til et dansk Lehns-Grevskab, ved en Befaling til Rentekammeret; og gav det, ved Brev af 3 Oct. 1685 alle de Fortrinligheder og Rettigheder, som ere danske Grevskaber tilstaaede. Da alle danske Grevskaber ellers have 300 Tønder Hartkorn frie for alle Paalæg, saa anordnede Hans Majestæt, at dette Grevskab skulde have de 21 $\frac{5}{8}$ Plove frie, og ikkun contribuere af de 30, ligesom af andre adelige Godser. Dette Gods er det eneste Lehns-Grevskab i Hertugdømmet, ligesom Gerebye det eneste adelige Lehnsgods, hvilket forhen ved denne Gaards Beskrivelse var forglemt at anmerkes.

Inspecteur. Besidderen af dette Grevskab, hvis Hovedgaard endnu heder Sandberg, lader det forstaae af en Inspecteur, som tillige med sex Sandemænd fælder Dom i alle borgelige og piinlige Sager.

Sandberg Gaard ligger i Satrup Sogn, og søger Satrup Kirke; derimod har Grevskabets Besidder Jus Patronatus yil

Düppel Sogn (*)

(*) Dette Sogn ligger paa den østlige Ende af Sundewitt, og har kun én Præst. Herfra gaaer en Færge over til Sønderborg paa Als. (879)

Det Fire og Tyvende Capitel.

Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland (*).

Med denne Deel, som nu efter geistlig Inddeling bestaaer af Loe- Møgektønder- (hvilket tilforn har været i det Verdslige under Tønder-Herred), og noget af Høyer-Herreder, har det ikke den Beskaffenhed, som med Torning-Lehn. Det Tørningehuse, savidt ikke de hist og her sig befindende danske Undersaater hver i sær gjøre Undtagelse, ligger under Haderslebhuus-Amt i det Verdslige, endog med Præstegaardene ibegrebne; og under Riber-Stift alene i Geistlige og Consistorial-Sager; denne sønderjydske Deel derimod hører i alle

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Dele, saavel i geistlige som verdslige Sager, saavel som Præstegaardene, under Ribe-Stift og Amt, samt følgelig under det kongelige danske Cancellie: dof ere de i samme boende danske Undersaattere melder med slesvigske Underdanere, hvilke høre under Tønderhuus- og Lygomkloster-Amter samt de slesvigske Øvrigheder og Dommere. Efter Rescript af 23 Julii 1684 og Patent af samme Dato ”skal efterskrevne syn Kirke i Tønderhuus-Amt, nemlig Tønde, Høver, Skadtz, Jerbsted, Brede, Abild og Uberg, herefter som i fordem Tider, ligge og høre under (880) Riber-Stift, og af Superintendenterne der i Stiftet med Visitatz og Regnskabers Forhør samt alt andet hans Embede vedkommende betienes, hvorfor han og af dem maa nyde, hvis den danske Lov i saa Maade tillader”.

(*) Dette hele Capitel, saavelsom Beskrivelsen over Tørning-Lehn er gunstigt indsendt af Hans Høyædle Høyærværdighed Hr. Biskop Bloch i Ribe.

NB. Brede ligger i Lygomkloster-Amt. Da hat Stiftet altsaa ganske indtaget Strækningen uafbrudt imod Sønder indtil Tønder- og Lygomkloster-Byer. Men, endskiønt der ikke vides, at denne kongelige Befaling er ved nogen seenere igienkaldet, saa dog hverken have de i mangfoldige Aar været regnede ei heller ansees de endnu at være under Ribe-Stift. Til deres Fraskillelse er ikke bekjendt anden Grund, end at Fyrsten af Holsteen har tilegnet sig dem fra Aar 1660 af. Archidiaconus, den eene af de fire Prælater udi Ribe Capitul, havde (foruden at han var Præst til to Kirker, nemlig Brøns under Hvidding-Herred og Emmerløv, hvorom see foran ved benævnte Emmerløv under Høyer-Herred), Rettighed at forhøre Kirkernes Regnskab m. m. overalt i Sønder-Jylland,, Føhr og Amrum undtagen, ligesom og disse syv omtvistede Kirke vare regnede under Archidiaconatet. Da Archidiaconus Peder Lange til Kiergaard var død, har høylovligt Ihuk. Kong FRIDERICH III. under 10 Novemb. 1652 confereret Biskoppen bemeldte Archidiaconat. Og, som Fyrsten tilegnede sig ommeldte syv Kirker, saa har Biskoppen, hverken som geistlig Øvrighed, ey heller som Kirkepatron kunde befatte sig dermed siden førnævnte Tid respective 1660 og 1684. Fra dette Archidiaconat er og udgaaet Kirkerne Ballum i Loeherred, Møgeltønder og Dahler i Møgeltønderherred, samt Emmerløv udi Høyerherred, hvilke, imod Vederlag, ere af Hans Kongelige Majestæt i Aaret 1661 og maaskee 1673 skiødet til Feldtherre Schack at incorporeres under Grevskabet Schackenborg.

Luften udi dette District er vel temmelig skarp, men dog sund og god, da den renses ofte ved stærke Vinde, hvilke her paa dette (881) platte Land finde ingen Modstand. Her ere ingen Skove. Af vilde Dyr er her Harer, Ræve, og undertiden Ulve; af Federvildt, Giæs, Ænder, Agerhøns, Bruushaner, Brokfugle, faa Kramfugle, og andre smaa Fugle, sielden Svaner. Mange Qvindfolk have deres Brød ved at kniple: og prises de forældre lyksalige, som velsignes med Døttre, hvilke saasnart de ere 6 Aar gamle, sættes i Kniplings-Skole, og naar de have været et par Aar i Lære, kunne fortjene Føde og Klæde, og derefter langt mere til Forældrenes Hielp. Her prædikes og læres det danske Sprog, undtagen paa Føhr og Amrum, men Indbyggerne paa Landet, tale Holsteensk eller saa kaldet Søndret. Ved Retterne bruges Kongens danske Lov og Forordninger, der ere og Regle for alle her boende danske Undersaattere.

Udi det øvrige bør paa nærværende District henregnes de Herligheder, som foran ved Tørningelehn er anført om grundmurede og velbygte Bygninger o. s. v. Det Specielle findes ved hvert Sogn antegnet.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

I Loe Herred.

Dette Herred har uden Tvivl sit Navn af Løverup en Bye (nu kladet Laurup) i Døstrup-Sogn, og grendser mod Norden til Hvidding-Herred, mod Østen og Sønden til Lygumkloster og Tønder-Amter, samt Møgeltønder-Herred, samt mod Vesten til Vesterhavet. Det er tilforn kaldet Løve-Herred, som sees af et Original-Document, hvori Kong CHRISTIAN III. giver Herredet Tilladelse at føre en Løve i Herred-Seglet. Rimeligen kan det og have faaet sit Navn af Lohbek, en liden Flod, som i adskillige Bekker udspringer i Norderrangstrup-Herred, disse Bekke foreene sig i Nordlygum og Lygumklosters Sogne, faae ved Flekken Lygumkloster Navn af (882) Bredeaae, løber forbi Brede-Kirke, faaer siden Navn af Lohbek og falder endelig ud i Vesterhavet.

1.) Medolden-Sogn over tre Mile sønden Ribe, og 2½ Mile norden Tønder, Hartkorn 231 Tønder 2 Skiepper 2 Fierdingkar 2 ¼ Album, foruden nogle Plove: Byerne, Medolden, hvilken førend Kirken her blev bygt, har lagt til Døstrup-Menighed; Ottersbyl, som har lagt til Scherrebek-Meninghed, Forballum, som fra gamle Tider har lagt til Ballum-Sogn, hvorpaa tiener endnu til et Beviis, at Præsten i Ballum nyder den halve Tiende af Rug, Byg, og Havre, saa at Medolden Præst faaer den anden halve Part, og den hele Smørbør; Hybierg, so bestaaer af to hele Gaarde, hvor i forrige Tider har været tre Gaarde flere, hvilke ved Floden ere ødelagte. Personernes Antal i Sognet 1769 var 299. Kirkebyen og Sognets Navn har sin Oprindelse af en Olden-Skov, som er ødelagt deals i Krigstider, og deals af Havets Oversvømmelse. Om Kirkens Alder vides intet vist, men man mener, at den er bleven bygt Aar 1558. Den har efter Ildebranden et bredt og fladt Taarn, paa hvis vestre Ende findes en Fløy men Aarstal 1692, og paa dets østre Ende et lidet Spiir. Den har i Taarnet en Klokke, og det lader, at der i de ældre Tider har været én endnu. Paa denne Klokke staaer indstøbt: ”Da Hr. Doctor Iffer Hemmer var Biskop og M. Ægidius Erkedegn i Ribe, M. Petrus og Lucas Melchpr me secit anno 1671. (skalnok være 1621) Hr. Peter Andersen var Sognepræst, og Hr Peter Andersen var Kirkeværge til Medolden”. Kirken har slet ingen Legata. Hverken i eller uden paa den findes nogen Inscriptioner. Jus vocandi hører til Troyborggaards Eyer, men Jus Patronatus til Biskoppen i Ribe som Erkedegn. (Om Kirken og om Sognet see mere i den danske Atlas T. V. p. 670 (883) hvortil føyes:) Trauberggaard, hvoraf Rudera sees ved Aaen sydøst for Kirken, er ventelig bleven ødelagt ved Floden, som ofte her er meget stor. I Ottersbyl-Enge skal og have lagt en Herregaard, ved Navn Fahrgaarde; men af samme findes slet ingen Kiendetegn. Nu er ingen Herregaarde i Sognet. Af Rug og Havre saaes lidet, men af Byg det meste. Sønden Medolden-Bye gaaer en Aar, i hvilken faaes, foruden Aal, nogle faa Giedder og Skaller. Over denne Aae gaaer der bestandig en Færge. Førend samme kom, var der en stor Broe, som ved Flodens Heftighed blev ruineret. Denne Flod er her ikke mindre, men vel mere høy, end hos Naboe-Sognene findes anført.

2.) Døstrup Sogn, imod 4 Mile sønden Ribe og over 2 Mile norden Tønder, ½ Miil østen Medolden; Hartkorn 316 Tønder 6 Skiepper 1 Fierdingkar 1 5/12 Album, og nogle faae Plove; omtrent 48 Gaarde og nogle Huse: Døstrupbye, hvor Laurentii Kirke staaer, samt Præsten og Degnen boer 10 ¾ Gaarde; Vinu; Teuring. Olim Tørring, en Torp, som bestaaer af fire halve Gaarde, og har Navet af sin Tørvemose. Ourbye, som bestaaer af 6 Boelshuse og 2 Kaadner-Huse, og klades Ourbye, fordi den ligger oven for Lourup, olim Løverup, en skikkelig stor Bye, hvoraf Herredet skal have sit Navn; Drengsted, en skikkelig stor Bye, i hvilken Bestefaderen til de salige Niskopper Brorsoner er fød, og skrev sig Broderus Petri Paedopolitanus, samt blev Sognepræst i Randerup; Nør-Wolm. Hvoraf de fem halve Gaarde

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

og et Huus hører til dette, men derimod det øvrige i denne Bye, tilligemed ganske Sønder-Wolm ligger til Bredesogn i Lygumkloster-Amt; Personernes Tal 1769 var 677. Til Efterretningerne i den danske Atlas Tom V. p. 671 føyes: Tilbygningen har Kirken faaet Aar 1734 paa den nordre Side med 6 Fag, for de mange Kniplingsskolers og Folkemængdens skyld, udi (884) hvilken hænger en Tavle, hvorpaa er tegnet alle Præsters Navne siden Reformationen, alle af een Familie. Her findes i Kirkens nordre Side et stort Pulpitur til Quindfolkene, og i den bestre Ende et Pulpitur til Mandfolkene. Stolene neden i Kirken ere bygte Aar 1753, indlukkede og smukt malede. Paa Kirkefløyet staaer C 3 1600 skal nok være C.4. Inden udi Prædikestolen staaer M. Erasmus Heidtman, Archidiaconus. D. Johannes Chanutt (Præst). Nis Ousen (Værge) Anno 1602. Aar 1754 er bygget en ny Skriftestoel sønden i Choret. Jus vocandi hører til Troiborg, men Jus patronatus til Biskoppen i Ribe som Archidiaconus. Præstegaarden ar i Krigens Tid, da Hr. Jens Michelsen levede, som var Præst fra 1641 til 1667, da Hr. Jens Michelsen levede, som var Præst fra 1641 til 1667, Qvarteer for de svenske Officerer i land Tid, da Præsten i samme Tid opholdt sig i Norkiær tet ved Byen, ogder studerede under aaben Himmel til sine Prædikener, samt maatte nære sig med et stykke tørt Brød: naar han undertiden drog til andre Byer i Embeds-Forretninger, skiøde Fienderne efter ham, dog uden at treffe. 1634 om Natten imellem den 11 og 12 Oct. Var en skrekkelig stor Vandflod, saa at Vandet stod 2 Alne høyt i aææe Præstegaarden Værelser og Huse, hvorved meget Korn og Høe blev fordervet, og mange Mennesker druknede, at hvilke 19 bleve begravne her paa Kirkegaarden. Nytaars-Aften 1721 var her og en stor Vandflod, som gjorde stor Skade paa Høefagene. Den 30 Dec. 1763 var her ogsaa en stor skadelig Vandflod. Paa Veyen fra Døstrup til Lourup findes en Steen sat til Tegn, at en Mand, navnlig Niels Japsen af Vinum- og Lourup-Mark ihielslagen af en anden Mand Hans Toft i Døstrup. Sognets beste Næring er Agerdyrkning og Opdrægt af Heste og Creature; Udi Døstrup, Drengsted og Nørwolm avles mest af Rug, Byg og Havre; i Vinum, Teuring, Ourbye og Lourup mest af Rog og Boghvede. (885)

3.) Randerup Sogn, 4 Mile sønaden Ribe og 2 Mile norden Tønder, ½ Miil sønden Medolden; 13 ¼ Gaard og nogle Kaadner-Huse, hvoraf 1 Gaard r til Lygomkloster, og 119 Tænder 5 Skpr. 3 Fierdingk. 1 ¼ Alb. Hartkorn under Dannemark foruden Præstegaarden 8 Td 7 Skrp. 1 Fr. 1 Alb. Personernes Antal 1769 var 224; Byerne Randerup og Lunde, som ved enhver liden Flod er omringet med Vand. Kirkens Alder vides ikke; men at det er en meget gammel Kirke, vil de fleste gamle Folk mene. Den er tildeels opført af fiirkantede Kampestene, deels af Muurstene. Inden til er dens Længde 36 og dens Brede 10 Alen. Paa Taarnet, som er repareret 1763, findes intet Spiir; dog er det noget høyere end Kirken. I det er ikkuns een liden Klokke, hvorpaa findes: ”Ao 1592 Die Segen des Herren, maket Rick ane Moi. Michel Dibler ”.

Da den gamle Klak og Disk (see om samme og mere i danske Atlas T. V. p. 671.) var ubrugelig, saa gav i Aaret 1763 da værende Troiborg-Eyer Geheimeraad og Oberhofmaskalk Greve Christian Friderich Moltkes Frue Grevinde en nye Sølv Kalk og Disk, som indvendig er forgyldt, og hvorpaa er udstukket deres adelige Vaaben, samt: ”Ida Hedevig, Gräffin von Moltke, Gebohrne von Buchwalden, Troyburg Ao 1763”. Eyerne ef bemeldte Troyborg har Jus vocandi, men Biskoppen i Ribe som Achidiaconus, Jus patronatus. Kirken tillige med Præstegaarden, hvilke ligge nær hos hinanden, have ofte lidt meget Skade af Floderne, saasom: Aar 1634 imellem den 11 og 12 Oct. Om Natten var Floden 7 Qvarteer høy i Kirken, og til Bielkerne udi Præstegaarden; Nytaars-Nat imellem 1643 og 1643 var atter en stor Flod, da det samme Nat tillige frøs saa sterk, at man om Morgen kunde gaae paa Vandet af

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Floden; 1690 den 23 Nov. Var Floden saa høy, at man gik til Knæerne paa Kirkegaarden: 1704 Dom. 2 Adv. og 1719 Dom 4 Adv. Saa stor, (886) at ingen kunde komme i Kirken; 1707 Dom. 2 Adv., 1710 imellem 26 og 27 Julii, 1714 imellem 8 og 9 Jan. og 1715 imellem 13 og 14 Fedr. Samt Dom. Esto mihi stor Flod; siden den Tid har her vel været mange skadelige Foder, men ingen større end den 1763 imellem 30 og 31 December, da Vandet stod en Alen høyt i Præstegaarden. De Gamle vil mene, at der tilforn har været en Herregaard her i Sognet, strax østen for Præstegaarden, hvor der endnu findes en Høy, kaldet Søegaardshøy, som synes at have været omgivet med en Grav, men alt at være ved Floden ruineret. Østen for ligger en anden Høy, kaldet af nogle Krabbierg, men af andre Spindberg, menende, der at have været et Spindehuus til at spinde Garn udi for Herskabet paa Trørborg, siden det endnu i seneste aaringer har været brugeligt, at nogle ag Godsets Tienere maatte levere Garn til Trørborg. Endelig kan og per Traditionem anføres om en stor Steen, som ligger sønden for Randerup imellem denne Bye og Schatz, at en Kiempe skulde vilde have kastet den fra Schatz-Kirke hen paa Randerup-Kirke, som regnes af $\frac{1}{4}$ tysk Miil, men naaede ikke længere end lidet over Halvvejen. I Randerup Bye er Rugsæden best, og det eneste slags Korn, her kan sælges noget af; i Lunde Bye er Bygsæden overflødige. Ellers bestaaer Sognets beste Næring i Hestes og Hornqvægs Opdrægt. Sognets Egne regnes ikkuns for halv Marskland. Eydendommene ere nyeligen udskiftede til megen Fordeel for enhver.

4.) Wiesbye Sogn, 5 Mile sønden Ribe og over 1 Miil norden Tønder, samt i Miil sydsydost fra Randerup, 245 Tønder Hartkorn. Hvorom vides ikke mere end havd der i danske Atlas Tom. V. p. 671 og 672, 717 og 718 er meldet; undtagen, at ligesom anførte tre Kirker, denne Kirke staaer under Biskoppen som Patron, da ikkun Jus vocandi hører til Trørborg. Personernes Antal 1769 var 699. (887)

5.) Ballum Sogn, $4\frac{1}{2}$ Miil sønden Ribe og $2\frac{1}{2}$ Miil nordvest fra Tønder, samt $\frac{1}{2}$ Miil vesten Randerup; over 480 Tønder Hartkorn. Denne Kirke er i Aaret 1661 af Kongen overdraget fra Archidiaconatet til Greven af Schackenborg, som siden har havt og har dertil baade Jus vocandi og Jus patronatus. Det øvrige herom findes i danske Atlas Tom. V. p. 669 og 670. Her er et Birketing, hvortil Grevskabet Schackenborg har Kalds-Rettigheden. Om Gaver til de Fattige, se under Møgeltønder-Herred. 1769 var Personernes Antal 988.

6.) St. Clemens Sogn paa Rønmø. (Se herom danske Atlas Tom V. p. 670. 671. 730-732). Udi dette Kald skal efter Rescript af 2 Mart. 1742 være en ordineret Degn, som skal holde Substitut; og saaledes er det da forsynet med tvende Lærere.

7.) St. Laurentii Menighed paa Vesterlandsføhr, (hvorom see danske Atlas Tom V. p. 672 og 725-729 hvortil føyes følgende:) Kirken kaldes St. Laurentii Kirke. Om dens Alder har man ingen Efterretning. Dens Skikkelse er lang, 50 Skridt, og smal. Til samme findes en Udbygning, det nordre Stykke kaldet, som man foregiver at være bygget af Indvaanerne i Wiedibgherred under Tønder Amr; der er og virkelig fra Kirken en Kiørevay, som enden sig i Søen, hvorved dette Foregivende faaer nogen Sandsynlighed. Om St. Johannis Kirke, under hvis Menighed en stor Deel af Indvaanerne paa Vesterlandsføhr hører, bliver ligessa paastaaet, at den har været Sognekirke for Indvaanerne udi Høyer. Af Kirkernes Storhed her paa Landet lader sig og temmelig vist slutte, at der i de Tider, førend Vandfloderne har skilt dette Land fra det Faste, har hørt større Strekninger, end nu, til samme. I de begge andre Kirker er Orgelværk og Organist, i St Laurentii Kirke har været et Orgelverk, som allerede for mange Aar siden er borttaget. Under Ornamenterne (888) høre tre Lysekroner og en

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Alabastets Døbesteen, hvilke til denne Kirke ere skienkede: paa de to første staaer: "Matz Peters und Jon Peters tho St. Laurentz Kercke Kommandors im Jahr 1677 im Monat "September". Paa tredje: "Peter Petersen 1702". Klokken er af Menigheden bekostet og i Hamborg støbt Aar 1753." Klokken er af Menigheden bekostet og i Hamborg støbt Aar 1753. Kongen har Jus vocandi, men Stiftamtmanden og Biskoppen i Ribe Jus patronatus saavel til denne som til Amrums St. Clemens Kirke. 1693 har Hr. David Monrad, Præst paa Amrom, læst i St. Laurentii Kirke et Gravskrift, saa lydende: Petrus Eccen huius Ecclesiæ Plebanus, euius anama requiesc. In pace Anno MCCCCC. Midt paa Liigstenen stod en Kalk, for det (siger denne Præst) at han der, ligesom ved Johannis Kirke, skal have ved at samle eller at betle, tilveyebragt Kirkekalken; og maaskee han har været en troe Undersaat, som paa en saa bitter iskienket Kalk har lagt sig at sove. Præstens og den residerende Capellands Boliger bygges og underholdes paa Menighedens Bekostning. Den sidstes er 1755, da den var afbrændt, og den førstes 1762 opbyggede af nye. De afbrændte begge den 23 Spet. 1669, da de stode hos hinanden; men derpaa blev Capellanboeligen af Forsigtighed sat paa et andet Sted, men dog i samme Bye, nemlig Syderende. Vesterlandsføhr og Amrum staae for 80 Tønder Hartkorn, men hvilke nu neppe kunne udfindes. Indvaanerne contribuere alligevel ikke efter Hartkorn, men betale aarlig til Kongen en fastsat samlet Summe. 1667 var i Laurentii Menighed 189 Huse og 977 Personer. 1766 vare 373 Huse og over 1100 Communicanter. Endnu levende Mennesker kunne erindres, at i Kirketaarnet har lagt adskillige Menneskebeen ag usædvanlig Størrelse, hvilke, om man end intet andet Beviis havde, have kundet bevise, at der have i forrige Tider været Kiæmper, men ingen veed, hvor Benene er afblevne; formodentlig ere de blevne en Elsker af Antiquiteter til Deel. Paa den deel (889) af Vesterlandsføhr, som ligger i Johannis Sogn, og paa Amrum i Høyene ere og fundne adskillige Antiquiteter. Paa Grendserne af Laurentii Sogn ligger, efter al Anseende, en gammel Fæstning, Borg eller Burg kaldet, hvoraf Byen Borgsum skal have faaet sit Navn; og, efter Heimreichs Fortælling i sin nordfresische Chronik p. 119. skal Rigsmarskalken Claus Lehmbeke have opført den til sit Forsvar. Ved Byen Widsum skal ligge en temmelig Steenhob, til Erindring, at en Præst fra Amrom ved Lutheri Reformation (som gjorde en Reise til Føkr med det Ønske, at hvis han ikke skulde kuldaste Lutheri Lærdom, han da ikke maatte komme med Livet tilbage) her skal være styrtet af Hesten og brekket Halsen i tu. Fiskeriet paa Havet kunde uden Tvivl drives med Fordeel, naar man kunde have Fiskefartøyerne paa et sikkert Sted; men dette er ikke at haabe.

8) St. Clemens Sogn paa Amrum. (See danske Atlas Tom. V. p. 672 og 719, hvilket forandres og formeeres saaledes:) Øen ligger $\frac{3}{4}$ Miil i Sydvest fra Føhr. Kirkebyen Nebel, (tilforn Mitteldorf; men Aarsagen til Navnats Forandring vides ikke) bestaaer af 76 Huse; Syddorf af 25 Huse; Norddorf af 53 Huse; og et Huus ved Havnen, kaldet Steenode, som bliver holdt for den beste af alle her omkring. Øen skal have heddet i gammel Tid Ømraum. Øm betydede w'st, og Raum et Sted: altsaa kaldtes Øen et wust Sted eller Udørken. Dette Land er det sundeste her omkring, har ogsaa en levende Vandkilde, som holdes fir at være sund. Den beste Næring er Søefarten, da alle farer, uden særdeles halte Personer, som ere Skrædere, og andre Uskikkede, samt dem som har en god Deel Land i Fæste. Avlingen, som er meget ringe, drives af Fruentimmerne, hvilke saa lidet Rug, Byg Havre og Erter. Aar 1629 eller 1630 var her saadan Pest, at 157 Personer bleve begravede, (890) og ikkuns 80 vare tilbage. 1769 var Personernes Antal 606. 1682 er paa dette Land anordnet kongelig Told at gives. Ved 1681 har Greven til Schackenborg kaldet Præsten her og eyet denne Øe, hvis Afgift skal være givet som en Faddergave til Grev Schack. Om Landets Hartkorn sam t Jus Patrnatu &

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

vocandi see foran om Føhr. Kirken har Navnet efter St. Clemens, og for Flyvesandets skyld er forflyttet fra et kiendeligt Sted, Gammel-Kirkegaard kaldet, en fiendendeel Miil her sønden for; samt er næsten dobbelt saa lang, som den var før. Den er ikkuns takt med Rør, men i det øvrige udi god Stand. Derudi ere to Pulpiture. Altertavlen skal være et Mesterstykke.

Ornamenterne bestaae af tvende Messing_kroner, forærede af to grønlandske Commandeurs herfra. Kirkens Klokke er ikkuns liden, den er støbt i Husum 1692. Præsstegaarden har tilforn staaet i Norddorf, længst fra Kirken, hvor den to gange i 10 Aar sidst udi det 16 Seculo afbrændte, og er igien siden bleven opbyggt, samt efter 1750 forflyttet til Kirken, hvor den nu staaer; Menigheden skal bygge og vedligeholde den. Da Kirken efter 1681 blev repareret, fandtes oven i Alteret under en liden rød Steen et Stykke Blye, liig et Crucifix, i hvilket laae en Silkeklud fyldt med Aske eller mulstrede Been; men der var ingen Underretning, hvorfra eller havd det var: maaske af Sanct Clemens. Ved at grave efter Diigstene, ere fundne Urner, hvorudi smaae Saxe, Naale, Knive, Kaarde, Spænder, tildeels af et slags Messing, deels Perler af Stene, deels smaa Kaarder af Flintestene. Af Høylene heder en Befrielsens-Høy; to har hver en Grav omkring sig, der skal være giorte for, at Blodet, naar der blev slagtet paa Høyerne, kunde blive i Gravene, indtil de bleve fulde, da først Ofringen var høyst fuldkommen. I den papistiske Tid skal Diaconatet til Nieblum paa Føhr have bekommet ved Testamente af en Helgen Sanct Anna mere end Halvdelen af Amrum Præstes (891) Græsning og Brænsel, siden hun (efter at være her kommen af de Helliges Tall, hvor hun blev besøvet og fødte en Datter) blev gift herfra til Borg paa Føhr. Hun skal have boet her paa et angenemt Sted ved Vandet, sym endnu heder Borg, en Fæstning, hvorom der endnu er en dyb Grav, og hvor man kan see Opgangen, og at der har været to Kieldere. Noget fra dette Sted er en Ager, hvorudi er et Sted af 4 Alen omtrent i Fiirkant: derpaa voxer ikke et modent Korn, fordi nogle Amrumer skal have der aflagt en falsk Eed; og naar Kornet voxer, kan endnu sees tydelig de Veye, ad hvilke de ere gangne derfra, saasom ogsaa derpaa intet voxer.

II. Møgeltønder-Herred.

Samme grendser imod Norden til Løherred og Abel Sogn, imod Østen til Tønder-Amt, nemlig bemeldte Abel og Tønder Sogne, mod Sønden til Tønder- og Wieding-Herreder, og imod Vesten til Høyerherred, nemlig Høyer og Emmerlev Sogne. De danske Undersaatter i Herredet staae for 518 til 548 Tønder Hartkorn, foruden under det Slesvigske nogle Plove, 1769 i Aug. Var Folkemængden 2180. Jorden er deels leeragtig, deels sandig, deels moeragtig, deel lignende den Mærskjold som kaldtes Klæg, skjønt ikke fuldkommen af samme Godhed, dog temmelig frugtbar. En Deel Mennesker søge deres Brød ved Søen, fornemmelig fra Holland, hvor de ofte nedsætte sig. Mange nære sig af de ved Loven tilladte Haandværker. Dette Herred tillige med Emmerløv Sogn under Høyer-Herred ligge udi det Geistlige under eet Provstie. Her er et greveligt Birk, hvis Segl er en Strutz med en Hstesko i Munden. I Herredet findes ey nogesø. Af 2000 Rdlr. som nu værende Greves Hr. Farfader sal. Geheimraad Greve Hans Schack har legeret til hele Grevskabets Schakenborgs Fattige, uddeles aarlig ved St. Hans Dag til dem i (892) Sognet Møgeltønder 28 Rdlr., Daler 12 Rdlr., Emmerløv 12 Rd Ballum 28 Rdlr, og til de øvrige paa Strøegodset 20 Rdlr, hvilket skeer ved Delefogederne, uden at Præsterne have noget dermed at bestille; ligesom nogle Tønder Byg, som 8 Tønder til Møgeltønder og 4 Tønder til Emmerløv Sogn.

1.) Daler Sogn, 1 miil nordvest Tønder, 5½ Miil sønden Ribe og ½ Miil ligeledes sønden for Wiesbye; grændser mod Østen til Abel og Møgeltønder Sogne, mod Vesten til Høyer og Emmerlev Sogne, og mod Norden til Wiesbye Sogn; dets Længde er fra Østen til Vesten en Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlouw.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

halv Miil, og Bredden fra Sønden til Norden omtrent ligesaa stor: 228 Tdr. 6 Skpr. 1 Fr. $\frac{1}{2}$ Alb. Contribuerende Hartkorn inddeelt paa 27 $\frac{1}{2}$ Gaarde under Grevskabet Schackenborg, foruden 6 $\frac{1}{2}$ for Plove ansatte Gaarde under Hertugdømmet Slesvig. Den 9 Febr. 1768 var Personernes Antal over 12 Aar 549; i Aug. 1769 da Optegning efter høyeste Befaling skeede, var Antallet 651. De Føddes saavelsom de Dødes Tal er aarligen ongefær imellem 20 til 30. Byerne: Daler, 16 $\frac{1}{4}$ hele Gaarde, synes at have sit Navn draf, at den ligger vesten for Kirken, det er, iod den Himlens Kant, hvor Solen daler eller gaaer ned,, og ikke af en Dal, da Situationen er mere liig en slet Mark; Østerbye (hvorfra den Pige var, som Aar 1639 fandt paa Veyen igiennem Gallehuus det bekiendte Guldhorn), 12 hele Gaarde, kaldes sluttelig saaledes, fordi den ligger østen for Kirken; Gierdrup, 5 $\frac{1}{2}$ Gaarde til dette Sogn (da næsten den halve Part af Byen ligger til Wiesbye Sogn), Nævnes maaske enten af St. Giertrud, eller af Gierde og Skillerum, fordi Gaden i Byen skiller den nordre Part, som hører til dette, fra den Søndre, som ligger til Wiesbye Sogn. Sognets beste Næring er for Bonden Agerdyrkning og Qvægs Opdræt, da her avles Byg, Havre, lidet Boghvede, men meest Rug, som nærmest sælges til Høyer og Tønder; (893) for mange Qvinfolk, Knippel-Fabrikerne; for endeel af Mandfolkene Søefarten; og endeligen ere her mange Vævere. Ildebrændsel og Fiskeriet er ikkuns maadeligt: om Vildt er meldet ovenfor. – Kirken (hvorom see danske Atlas Tom. V. pag. 668) er bygt (naar vides ikke) i aflang Fiirkant, meest af store hugne Kampestenene, og er belagt med Blyetag. Taarnet vender imod Vesten og har et Spiir, som gaaer spids op i en Ottekant med et Fæøy oven paa Spidsen; hvilken Spiir er med Spaan bedækket. 1606 har Jacob Mortitz, Borger i Lybek, foræret Prædikestolen i Kirken. Kalk og Disk af Sølv forgyldt, og samme af Sølv, samt en Sølv Oblat-Æske saavelsom Alterklæder ere givne af det grevelige Herskab til Schackenborg, som har Jus patronatus & vocandi. I den vestre Ende af Kirken er et Pulpitur. – Her løber en Aae eller Bæk, seiersflod kaldet paa Landkortet, som skiller imellem Daler- Emmerlev- og Høyer-Enge, og faldet udi Vestrhavet: over den paa Veyen til Høyer er der en Boroe. Her ligger fire Høye, nemlig to paa Daler-Mark, som klakes Banner-Høye, hvilke skal være brugte til i Krigstider at opreise Bannere eller Standarter paa, for ved Antændelse at give fiendtlig Ankomst tilkiende; en paa Østerbye-Mark, som kaldes Grøn-Høy; og én paa Gierdrup-Mark, som heder Tathøy, i hvilken saavelsom og i Bannerhøy er funden sorte jyske Leergryder med Aske og Been udi, hvilket tillige vil bevise, at det jyske Pottemagerie har været een af de ældste Fabriker (fra Hedningernes Tider) her i Landet. Foruden ovenanførte Legata, see Hofmans Fund. Tom. IV. p. 571. 572.

2) Møgeltønder Sogn, som grændser imod Øster til Tønder- imod Sønder til Aventoft- imod Vesten til Høyer- og Daler- og ligesaa langt sydost fra Daler: dets Længde fra Øster til Vester er $\frac{3}{4}$ og dets Brede fra Sønder til Nør 1 Miil. Sognets Hartkorn er (894) 290 Tønder eller over 319 Tønder, som ikke vist vides, hvorpaa ere 68 hele, halve og mindre Part Gaarde, samt 150 Kaadner-Huse foruden 42 Huse i Møgeltønder Byes Slotsgods, tilhører Grevskabet Schackenborg; Til Tønderhuus høre og 6 Gaarde og 13 Huse, samt til Haderslevhuus 4 Huse, hvile for Plov ere taxerede. Den 16 Martii 1768 vare Personernes Tal over 12 Aar 1076; i Aug. 1769, da Optegnelse skeede, var Antallet af Personerne paa 12 Aars Alder 1529. Føddes og Dødes aarlige ungesærlige Tal er imellem 40 og 50. – Byer og Steder: 1.) Møgeltønder Bye, som tilforn blev kaldet Groot-Tondern (ligesom den fyrstelige Stad kaldtes Lytken-Tondern, der ikkuns bestod af nogle Fiskerhuse, da denne var en stor Bye), og hvoraf er kommet Møgeltønder, (hvis Aarsag ikke begribes, uden man vil tage det grædske Ord XXXX til Hielp), en stor og velbebyggt med 22 hele og 2 halve Gaarde samt 60 Kaadner-Huse foruden Præstegaarden, Degneboligen, som eyes af Degnen, og hvorfor Successor betaler 250

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Sldr., og Skolehuset, samt foruden den saa kaldede Slotsgade, som er meget anseelig af sin Regularite og Brede, og ved endeel nye og moderne, som Kiøbstæd Bygninger, der bestaaer af 42 Huse og et nyt Tinghuus med Fangetaarn, ziret med den grevelige schackiske Families Portraiter, saa og ved en smuk Linde-Allee paa hver side af Gaden, ved hvis Ende det f'grevelige Hovedsæde ligger, hvorom mere siden. 2.) Bønderbye, til Vesten for Møgeltønder, hvortil hører en stor Gaard Brink og to Cannikhuus-Gaarde (hvilke have Navnet deraf, at de have tilhørt Cannikhuus-Gaarde (hvile have Navnet deraf, at de have tilhørt Cannikerne i Ribe Capitul), og bestaaer med dette alt af 21 deels store og hele, deels halve Gaarde, saa og 23 Huse foruden Skolehuset. 3.) Stokkebroe, til Vester fra Kirken, som ligger i Møgeltønder, har sit Navn af den Broe og Stok, som ligger over den fra Lindskov Mølle norden for Byen flydende liden Strøm, og bestaaer af 19 Kaadnerhuse. (895) 4.) Nordtoft, til Norden fra Kirken, 9 Kaadnerhuse 5.) Toghale, ligeledes til Norden, 6 Gaarden og 4 Kaadner- samt nogle Leyehuse og et Skolehuus. 6.) Gallehuus, iligemaade til Norden, har sit Navn af en Galge, som der har staaet, men hvoraf nu ikkun sees Stumperne, og er navnkundig af de paa sammes Gade fundne to Guldhorn, og bestaaer af 2 Bøndergaarde samt 50 Kaadner- og nogle Leyehuse. 7. Lindskov Vind- og Vandmølle, som om Sommeren ikke har Vand, ligger og til Noden fra Kirken. 8.) Aaen eller Ved-Aaen, til Sønder liggende, har Navnet af de Aae eller Strøm, som ved disse Marsklunde fra Tønder gaaer ud til Vesterhavet, samt bestaaer af 13 beboede og 4 ubeboede mestendeels store Gaarde, som lige hver for sig paa opkastede Banker, som kaldes Værsef, i en Strækning af næsten en halv Miil, og hvis Egne ofte staae under Vand, til stor Skade, hvorfor til Beskyttelse tiener det Kogen, uden for hvilket ligger fire maae Gaarde hertil, ligeledes paa opkastede Banker. 9.) Fiskerhuse kaldet Lüst, eller egentlig Styrelyst, har deres Navne af en Tildragelse, som ikke uden Forargelse kan fortælles, ligesaa sønden for Kirken. 10.) Gripenfeld, et Kroehuus, og 11.) et dito Legaae, (maaskee paa dansk Læg-paa) paa Veyen imellem Tønder, Aventoft, Rutebøll og Wiedingherred, ogsaa til Sønder, 12.) Et lidet Huus imellem Møgeltønder og Tønder, til Øster fra Kirken, kaldet Ray, hvor forhen en Herregaard af samme Navn har sy'taaet og hvis Rudera endnu sees; og 13.) et Kroehuus, ligeledes østen fra Kirken paa Veyen til Tønder, kaldet Altona. Af dem, som benævnes i danske Atlas Tom. V. p. 668, hører Daler-Mølle til Daler-Sogn, Ballum-Bye under Ballum-Sogn udi Loeherred, og Skallebeks Mølle under Seem Sogn i Hviddingherred følgelig, endkiønt de høre under Grevskabet Schackenborg, gaae (896) de dog ud fra dette Sogn: De øvrige der, og ikke her benævnte Steder ere nogle Meyergaarde, hvilke have hver sit Navn. Sognets beste Næring er Agerdyrkning, Hestes og Hornqvægets Opdræt, som meget vel lykkes i denne gode Egn, saa at disse Creature have fuldkommen Vext, naar de fylde det tredje Aar. Hvede avles ikke. Den fornemste Sæd er Byg og Havre, hvoraf en stor Deel sælges. I Strømmen og Grobene ved Aaen fanges mange Fiske, Gedder, Aborrer, Brasen, Suder, Aal, Skaller og nogle faa Karudser. Om Kniplings-Fabrikken og Søefarten er oven meldt. Derimod er her Mangel paa godt Iledebrændsel, thi hr er ingen Moser. Kirken (hvorom og kan sees danske Atlas Tom. V. p. 667 og 668) er en stor, sterk regulair og ziirlig Bygning, af en anseelig Længde og Viide, har et Taarn med Spaan belagt, som fra den fiirkantede Muur, omtrent 10 Alen over Kirkelængdens Ryg, gaar spids op med et meget anseeligt og høyt ottekantet Spiir, hvorpaa er en stor forgyldt Knap, Fløy, og øverst et Kors; er ellers overalt tækket med Blye. I Muren findes mange kanthugne og bonede Kampestene. Loftet er af Fiæle smukt malet, men Choret er hvelvet. Det grevelige Herskabs Stoel, hvori om Vinteren kan have Varme, er til stor Prydelse. Fontens Laag, fire Pulpiture, samt alle Stole i Kirken ere smukke giorde og malede. Under Choret er det gamle grevelige Begravelse; men ved Choret paa den norde Side har jhans Excellence Hr. Geneimeraad Greve

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.
Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.
Cap 21. Om Landskabet Eydersted.
Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande
Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.
Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Hans Schack 1763 ladet et deyligt Begravelses -Capel tilbygge, ziret med Gibsværk, og et Gulv med Marmor-Fliser, hvori staae allerede adskillige Liig; Desforuden findes paa Kirkegulvet fem under Jorden murede Begravelser. Ornamenterne, som er kostbare, have Herskabet Tid efter anden foræret Kirken. I Taarnet er et Slagværk, som har 4 Visere, og slaaer Timer, og udi Kirken paa en liden Klokke (897) Lader høre saavel hele som halve Timer. Ved Spirets Opbyggelse 1730 tabte det 15 Alen af sin Høyde, som var forhen til stor Nytte for de Søefarende i Lister-Gab. Jus patronatus & vocandi hører til Schakenborg. Fra Tønder løber. Som meldt er, imellem Aventoft og Møgeltønder-Mark en Strøm, som kaldes Viidaae, og løber ved Rutebøll igiennem det nye Dige ud i Vesterhavet, paa hvilken er Seylads med Pramme og store Baade til Tønder, og derover adskillige store Broer: fra ovennævnte Kroerhuus Altona løber en liden Strøm eller Aae igiennem Møgeltønder-Kog, sønden for Møgeltønder-Bye, igiennem en Siel eller Vandløbning, som kaldes Fielting, ind i Rutebøller-Kog, og derfra i Vesterhavet, af hvilken Aae, hvis Navn ey haves, Beboerne i Møgeltønder-Kog, som ere Forpagtere af Hovedgaards Marken (ommeldte Meyergaarde), kaldes Aabøllinger, eller de Folk ved Aaen; fra Lindskov-Mølledam løber en liden Møllestrøm imellem Toghale-Mark og Østerbye-Hede, nordvest om ved Stokkebroe og siden imellem Møgeltønder- og Daler-Mark, og samles ved bemeldte Siel Fieltring med hiin Aae.

III. Høyer-Herred.

Da ikkuns det eene Sogn heraf, som hører under Ribe-Stift, og Møgeltønder- Høyer- Herreds Provst, her beskrives, saa maae Herreder selv under Tønder Amt eftersees.

Emmerløv Sogn ligger 5½ Miil sønden for Ribe og 2 Mile vesten for Tønder; grendser i Nordvest til Jerpsted Sogn (hvortil endeel af dette Sogn forud skal ahve lagt), mod Sønden til Høyer, mod Nordost til Wiesbye og mod Vesten til Vesterhavet, hvorover man herfra kan med blotte Øyne ved kalrt Veyr see til Øerne Sylt, Føer, Rom og List. Byerne: 1.) Emmerløv, liggende ud ved (898) Stransiden sydvest fra Kirken, har formodentlig Navn af nogen anseelig Mand ved Navn Emmer, Immer eller Ambar, siden Byen i ældgamle Tider heder Emberløf; her holdes Høyerherreds-Ting. Naturen har befæstet Byen mod Havets Anfald med et steilt Promontorium kaldet Emmerløv-Kløv, som paa et Sted er 19½ Alen høyt. 2.) Kiærgaard, sydost fra Kirken, som i forud Tid skal være kaldet Øster-Emmerløv, men siden faaet dette Navn af en Herregaard, som der forhen har været, hvilken 1540 tilhørte Capitelet i Ribe, som pantsatte den til Canonicum Perder Andersen for 80 Joachimsdalere, som skulde udgives til Kongel. Majestæts Behov, paa hvis Sted nu i mere end 100 Aar har staaet og staae to Bondergaarde; Byen ligger i en sid og kjøret egn. 3.) Sønder-Seyersløv, liggende norden Kirken, hvori ligger Præste- og Degnegaarden med deres Eyendomme, og deres Appendix. 4.) Nyeland, nordvest fra Kirken, saa kaldet, fordi den i de nyere Tider er opbyggt, bestaaer og af lutter Kaadner-Huse. 5.) Nør-Seyersløv, i Nordost, hvoudi tvende Herregaarde, Søndergaard sydvest, og Kuxbøll nordvest i Byen, hvilken med det dertil hørende Gods i gamle Dage været beboet af Adels-Personer, og sidst i de Rantzauers Hænder, som og boede paa Kuxbøll, men er ved en ulykkelig Proces faldne til Fyrstens Fisco, og nu, da det er udi Kongens Hænder, udgiør Dodset for sig selv et Commune, og Gaardene med tilligende considerable Moser haves i Arvefæste af de Hansener, som boer paa Søndergaard, hvilken er meget smuk opbyggt: begge Seyersløv maa være anlagte og beboede af nogen fornem Mand ved Navn Syer, Sigarus. 6.) Gammelbye, ligger i Nordnordvest fir Kirken i Heden. Da der paa Søndergaard endnu kaldes Grips-Toft, hvorudi findes Rudera af Bygninger: saa er Traditionen rimelig, som siger, at der har (899) staaet en Herregaard kaldet Gripsgaard. Ved

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

bemeldte tre store Byer kan gøres en almindelig Anmerkning, at de alle stemme overeens i Endelsen, Løv, som uden Tvivl skal erindre en Mængde af Skov eller Løv, hvilken Gisning end mere stadfæstes ved de mangfoldige Rødder af store Træer, som endnu aarlig i Moserne opgraves; men nu er her ingen Skov. Sognets Næring er Agerdyrkning, Søefart og Kniplen. Af Byg, endogsaa det saa kaldte Femerske, avles her i Overflædighed, og til at sælge; af Rug og Havre næsten det fornødne. Søefarten gør Sognet til et af de tallrigeste. (Antallet over 12 Aar var 1600 i Aaret 1766), og drager en Hob Mennesker sammen, som reiser til Holland; men da Lykken paa Havet er ofte ikkuns maadelig, sa forarsages derved større Armod her end andensteds, naar Manden enten dør paa Reisen og efterlader Enke og Børn, eller kommer tomhændet hjem. Om Kniplen see først i dette Capitel. Af Fiske fanges her Flyndre, Sild, Rokke, Stør, Stinte, Reger eller Porrer; og her kunde fiskes Lax. De solide Leventsmidler ere i denne folkerige Egn dyrere end andensteds. Undersaattere eller Tienere ere udi Sognet Kongelige Tønderhuser, Kuxbøller og Søndergaarder, grevelige Schackenborger, oh Troyborge, hvoraf de tre første Slags høre under Herrestinget, men Schackenborger under Birket, samt Troyborgene under Loe-Herred. Af Høye findes nogle faa paa Marken, men ingen hedenske Altere eller deslige Steen-Monumenter; thi Folket har længe havt den Skik at kløve Stenene og enten bruge dem i Bygninger og Steendiger, eller skikke dem med Skibs-Laylighed til Holland, hvor de have faaet dem vel betalte. Om offentlige Stiftelser, se foran under Møgeltønder-Herred. Andre ere her ikke. Om Kirken er iden danske Atlas Tom. V. p. 675, 676 indført nogen Efterretning, hvortil kan lægges dette: at Emmerløv Kirke har fordum ligget til det øverste Prælatur udi (900) Ribe Domcapitel, nemlig Erkedegndommer, saa at den, som var Ærkedegn i Ribe, var egentlig Sognepræst for Emmerløv Menighed, og holdte der en residerende Capellan eller Præst for sih til at forrette Gudstienesten, og at svare Archidiaconi Afgift, hvilken siden 1637 var 22 Ørter Byg, og som endnu svares til Schackeborg af Kaldet; men Kongen havde Jus patronatus & præsentandi saavel til Archidiaconatet som til derunder liggende Kirker, hvorom Terpager Rip. Cimbr. P. 148 – 151, hvor man seer, at iblant de mange fornemme Mænd, som har været Ærkedegne i Ribe og Sognepræste for Emmerløv, har og været de tvende kongel. Cancellere Niels Giordsen og Johan Friis. Denne Indretning varede ved længe efter Reformationen, og indtil Kong FRIDERICH III. ved Peder Langes Død i Aaret 1652 den 10 Nov. Lagde Ærkedegndommer og dets Indkomster til Biskopper i Ribe, fra hvem dog Jus vocandi til denne, og patronatus til flere Kirker bleve overdragne til andre, som sees først i dette Capitel. I Emmerløv Kirke var i de catholske Tider et vor Frue Alter og Vicarie, hvortil Præsten Nicolaus Bleek gav en Gaard der i Byen (curiam suam in Emmerløf sitram Altari b. virginis in Ecclesia b. Andreae ibidem dedit), hvilke Gave Hertug WALDEMAR til Ribe 1347 har stadfæstet og frigivet denne Gaard fra Inne, Stuth, Qværsæt, Retskiut og anden herskabelig Tyngde. Efter Reformationen 1547 fik Herr Hans Detlöfsön Kong CHRIST. III Brev paa det Vicarie, som ligger til Emmerløv Kirke. Samme Aar beviiste en Adelsmand Iven Eriksön til Kuxbøll for Kongen, at hans Forfædre havde givet til vor Frue Alter i Emmerløv Kirke fire Gaarde udi Emmerløv og den femte udi Seyersløv, og gierne havde kaldet denne Gave tilbage; men paa Biskoppen Hans Tausens Forestilling blev saa af Kongen bevilget, at Iven Eriksen og hans Arvinger skulde beholde Forsvaret, Ægt, Arbeid og al anden Herlighed af disse fem Gaarde, men Landgilden deraf (901) skulde til evig Tid blive hos Capellanden til vore Frue Alter i Emmerløv Kirke. Denne kongelige Resolution har Kong FRIDERICH II. 1570 den 12 Martii stadfæstet og end videre bevilget Iven Eriksön at beholde Forsvaret og Herligheden af nogen Jord udi Gammelbye- og Nørreseyersløv-Marker, som hans Forfædre havde givet til Kirken; dog skulde Landgilden altid følge Capellanen til Emmerløv. Denne

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.
Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.
Cap 21. Om Landskabet Eydersted.
Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande
Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.
Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Capellan maa have været foruden Archidiaconi Capellan eller Vicepastor; thi af Kirkebogen 1620 og andre Documenter skal det lade sig bevise, at der ogsaa har været andre Capellaner her ved Stedet, som skal have havt sin egen Capellan-Stavn med Ager og Eng næst vesten for Degnen udi Sønder-Seyersløv, og siden, da han for Betaling har overladt det til da værende Øvrighed paa Kuxbøll (som Hr. Claus Clausen, Vicepastor fra 1636 til 1691, skal have hørt af sine Forældre), sydost for Præstegaarden, maaskee i Præstegaardens Frugthave, hvor nogle Kiendetegn skal være opgravne, der igien skal være bleven øde enten udi Krigstider eller ved den forskrekkelige Storm den 28 Jan. 1628, som kuldkastede mange Huse; men hvor mange disse Capellaner have været efter hinanden, vides ikke; ikkuns, at siden 1620 er igen beskikket. Capellaniets Indkomster, hvoraf ey var andet tilovers end Landgilden af de fire Capellan-Tienere (af hviken dog Øvrigheden paa Kuxbøll omtrent Aar 1682 skal have borttaget det halve, ved at sætte dem i høyere Skat end forhen), bleve igen lagte til Præsterne, som forestæde tillige Capellanens Embede, allerhelst Sognet synes at have vværet ikkun af liden Betydenhed. Navnet Capellan-Mose, Capellan-Tienere er her endnu, men Usu savnes. Ved kongel. Rescript af 2 Martii 1742 er siden befalet, at her skal tillige være residerende Capellan, saa her ere nu igien tvende Præster. Kirken kaldes Emmerløv-Kirke, endskiønt den ligger langt fra Byen af samme Navn, og nær ved Sønder-Seyersløv. Den (902) er hvelvet paa Piller, høy og lang, men saa snever, at den snart kunde behøve en Udvidelse. Paa en stor og sterk forgyldt Sølv-Kalk er emaillet disse Bogstaver: I. H. E. S. U. S. og neden paa Foden staaer: D. Chresten Bording * H. Claus Pauli * Chresten Hansen 1639 det første Navn er Ærkedegnes i Ribe, det andet Sognepræstens, dertredie maaske Kirkeværgens. Obalt Æsken af Sølv er 1717 foræret af Jomfrue Hanna Hansen, en Datter af Godert Hansen paa Søndergaard. En mindre Kalk 9g Disk af Sølv forgyldt, at betiene Syge med, er given af Frue Anna Ernestina von Gabel, Enke-Grevinde af Schack. Et stort Messingfad i Døbestenen har Jomfr. Helena Mathiæ foræret 1748. Kirken er bleven repareret 1648, 1717 og 1722, hvilke Aarstall staae derpaa. 1693 er bygt et Pulpitur over den norde Side i Kirken. Paa den mindste Klokke staaer det Aar 1634, samt Ærkedegnens M. Johannis Olai og Præsenst Claus Pauli Navne. Paa den gamle 1746 omstøbte Klokke skal have staaet; Venite, audite, vigilate, orate & c. Den gik i tu, da der tingedes over Mag. Joh. Claudius, som har givet Orgelværket, og var den sidste af den her i Kaldet gamle, fra Reformations Tiden nedstammende claudiske Præste-Familie; ret ligesom de ey længere vilde høres, da denne Familie skulde tie. (903)

Herregaarde i denne beskrevne danske Deel.

(De ødelagde ere nævnede foran, hver i sit Sogn).

Kuxbøll og

Søndergard. Begge findes udi Emmerløv Sogn her næst foran beskrevne.

Schackenborg i Møgeltønder Sogn og Herred, (see danske Atlas Tom. V. p. 712 – 714.) Dertil hører hele Møgeltønder Sogn, undtagen 6 Gaarde og 17 Huse; hele Daler Sogn, undtage 7 Gaarde og 3 Huse; omtrent enn tredje Deel af Emmerløv Sogn; hele Ballum Sogn, og Strøgods i Wiesbye, Døstrup, Randrup og Medolden Sogne i Loe-Herred; i Abel, Høyer, Jerpsted, Schatz og Brede i Tønder- og Lygumkloster-Amter; udi Sognene Scherrebeck, Brøns, Reisbye, Hvidding, Westervedsted, Kirkernes i Ribe, Seem, Roager, Wodder, Spandet

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

og Høyrup udi Hviddingherred; i Toftlund Sogn udi Nørrerangstrup-Herred; i Gram Sogn; i Fohl, Rødding og Hierting Sogne udi Frøs og Carlslund-Herreder.

Troyborg i Wiesbye Sogn og Loe-Herred (see danske Atlas Tom. V. p. 717.) Geheime. Conferentzraad Greve Moltkes Enkefrue ægtede siden Kammerherre von Plessen, som solgte Gaard og Gods 1776 til Kammerraad Bentzon og G. Holst, hvilke derefter først i 1777 afhændede det til Cancellieraad Bendix Holst. Allerede tilforn var Østerbyegaard, med Hiarup- og Vandrup-Kirke i Coldinghuus- Amt solgte fra Troyborg til Cancellierraad Hansen, da værende Indspector ved Troyborg. Ligesaa ere nogle Forandringer foregaaet paa (904) Godset derved, at Eyendoms Rettigheden er overdragen til endeel af Fæstebønderne. Troyborg Eyer er ikke videre Patron til de 4 Kirker (l. c. p. 718.) end at han har Jus vocandi dertil. Ellers kan og sees Hoffmans Fund. Tom. IV. p. 565 – 569.

Øerne Amrum, Føhr og Rom ere tildeel foran under Locherred, tildeels og i danske Atlas T. V. p. 672, 719, og 725, 670 og 730 beskrevne.

Fortegnelse

Over

De af Kongerne i Danmark indsatte

Statholdere udi Hertugdømmet Slesvig.

1. Gerhard, Greve af Oldenborg 1467 – 1470. See om de af ham foraarsagede Uroligheder foran udi Hertugdømmets almindelige Historie
2. Hr. Johan Rantzau, Ridder, Hofmester i Slesvig og Holsteen forekommer 1526.
3. Hertug Christian, Kong Fr. I. Søn, siden Konge i Dannemark under Navn af Christ III. blev af sin Hr. Fader indsat til Statholder udi Slesvig. Under ham blev den evangeliske Religion indført i Hertugdømmene, hvorom see Supplementet til Kong Christ. III. Forordninger og aabne Breve S. i. o. f. Da han 1533 tiltraade Regieringen i Dannemark, satte han igien til til Statholder.
4. Forbemeldte Hr. Johan Rantzau, Ridder, som beholdt dette Embede til 1545.
5. Brede Rantzau fra 1545 til 1551. Han døde 1562 den 13 Oct.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 7

6. Bertream von Ahlefeld til Lehmkulen 1551 til 1556.
7. Henrik Rantzau, Hr. Johan Rantzaus Søn, en meget lærd of berømmelig Herre, Statholder fra 1556 til 1597. Han døde 1598 den 31 Dec.
8. Gerhard Rantzau, blev Statholder 1600, og døde den 18 Jan. 1627.
9. Christ. V Kong Christ IV. Søn, og udnævnedes Successor, blev Statholder 1646 og døde den 2 Jan. 1647. (906)
10. Hertug Friderich, siden Konge i Dannemark, under Navn af Friderich III blev af sin Herr Fader 1647 sat til Statholder. Ved sin Regierings Tiltrædelse indsatte ham igien.
11. Christian, Greve af Rantzau, Statholder 1648, døde 1663 den 8 Nov. I Kiøbenhavn. Strax efter ham blev
12. Friderich, Greve af Ahlefeld til Langeland og Rixingen, udnævnt til Statholder. Han døde 1686 den 7 Julii.
13. Ditlev, Greve af Rantzau, Gr. Christ. Rabtzaus Søn, døde 1697.
14. Friderich, Greve af Ahlefeld til Langeland og Rixingen, Grev Friderich Ahlefelts Søn, blev Statholder 1697 den 24 Dec. Og døde i Bayern 1708.
15. Grev Carl von Ahlefeld død den 7 Sept 1722. Efter hans Død var ingen Statholder i Hertugdømmene førend under K. Christ. VI som udnævnte.
16. Friderich Ernst, Marggreve af Brandenburg-Culmbach, 1731 til Statholder, han døde den 27 Jun 1762.
17. Friderich Ludvig, Friherre af Dehn, var Statholder fra 1762 til 1768.
18. Carl, Prinds af Hessen-Cassel, blev 1768 Statholder og Gouverneur over Hertugdømmene Slesvig og Holsteen, og 1775 tillige over den kielske Andeel.

- Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.
Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.
Cap 21. Om Landskabet Eydersted.
Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande
Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.
Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

Let us now consider the case of a single particle of matter, and let us suppose that it is moving with a velocity v in the direction of the x -axis. The energy of the particle is given by the equation

Seit der Zeit

naa det kongelige Jordegods, som ved Auction er bortfolgt, siden den

Geinte og Siette Lome af dette
 Verf udfom.

[Tilhører til den Danske Atlas Tom. VI. p. 839.]

Hovedgaard.	Hovedgaardstørt.			Vandergods.			T i e n d e.			Kløbe-Tummen.	Kløbernes og Eghernes Navne efter de udfærdigede Skjøder.
	Td.	Sk.	Alb.	Td.	Sk.	Alb.	Td.	Sk.	Alb.		
Mønst Guds 1769.											
1. Møstgaard i Damsholte											
2. Møstgaard i Marienburg											
3. Møstgaard i Østov											
4. Møstgaard i Østov											
5. Møstgaard i Østov											
6. Møstgaard i Østov											
7. Møstgaard i Østov											
8. Møstgaard i Østov											
9. Møstgaard i Østov											
10. Møstgaard i Østov											
11. Møstgaard i Østov											
12. Møstgaard i Østov											
13. Møstgaard i Østov											
14. Møstgaard i Østov											
15. Møstgaard i Østov											
16. Møstgaard i Østov											
17. Møstgaard i Østov											
18. Møstgaard i Østov											
19. Møstgaard i Østov											
20. Møstgaard i Østov											
21. Møstgaard i Østov											
22. Møstgaard i Østov											
23. Møstgaard i Østov											
24. Møstgaard i Østov											
25. Møstgaard i Østov											
26. Møstgaard i Østov											
27. Møstgaard i Østov											
28. Møstgaard i Østov											
29. Møstgaard i Østov											
30. Møstgaard i Østov											
31. Møstgaard i Østov											
32. Møstgaard i Østov											
33. Møstgaard i Østov											
34. Møstgaard i Østov											
35. Møstgaard i Østov											
36. Møstgaard i Østov											
37. Møstgaard i Østov											
38. Møstgaard i Østov											
39. Møstgaard i Østov											
40. Møstgaard i Østov											
41. Møstgaard i Østov											
42. Møstgaard i Østov											
43. Møstgaard i Østov											
44. Møstgaard i Østov											
45. Møstgaard i Østov											
46. Møstgaard i Østov											
47. Møstgaard i Østov											
48. Møstgaard i Østov											
49. Møstgaard i Østov											
50. Møstgaard i Østov											
51. Møstgaard i Østov											
52. Møstgaard i Østov											
53. Møstgaard i Østov											
54. Møstgaard i Østov											
55. Møstgaard i Østov											
56. Møstgaard i Østov											
57. Møstgaard i Østov											
58. Møstgaard i Østov											
59. Møstgaard i Østov											
60. Møstgaard i Østov											
61. Møstgaard i Østov											
62. Møstgaard i Østov											
63. Møstgaard i Østov											
64. Møstgaard i Østov											
65. Møstgaard i Østov											
66. Møstgaard i Østov											
67. Møstgaard i Østov											
68. Møstgaard i Østov											
69. Møstgaard i Østov											
70. Møstgaard i Østov											
71. Møstgaard i Østov											
72. Møstgaard i Østov											
73. Møstgaard i Østov											
74. Møstgaard i Østov											
75. Møstgaard i Østov											
76. Møstgaard i Østov											
77. Møstgaard i Østov											
78. Møstgaard i Østov											
79. Møstgaard i Østov											
80. Møstgaard i Østov											
81. Møstgaard i Østov											
82. Møstgaard i Østov											
83. Møstgaard i Østov											
84. Møstgaard i Østov											
85. Møstgaard i Østov											
86. Møstgaard i Østov											
87. Møstgaard i Østov											
88. Møstgaard i Østov											
89. Møstgaard i Østov											
90. Møstgaard i Østov											
91. Møstgaard i Østov											
92. Møstgaard i Østov											
93. Møstgaard i Østov											
94. Møstgaard i Østov											
95. Møstgaard i Østov											
96. Møstgaard i Østov											
97. Møstgaard i Østov											
98. Møstgaard i Østov											
99. Møstgaard i Østov											
100. Møstgaard i Østov											
101. Møstgaard i Østov											
102. Møstgaard i Østov											
103. Møstgaard i Østov											
104. Møstgaard i Østov											
105. Møstgaard i Østov											
106. Møstgaard i Østov											
107. Møstgaard i Østov											
108. Møstgaard i Østov											
109. Møstgaard i Østov											
110. Møstgaard i Østov											
111. Møstgaard i Østov											
112. Møstgaard i Østov											
113. Møstgaard i Østov											
114. Møstgaard i Østov											
115. Møstgaard i Østov											
116. Møstgaard i Østov											
117. Møstgaard i Østov											
118. Møstgaard i Østov											
119. Møstgaard i Østov											
120. Møstgaard i Østov											
121. Møstgaard i Østov											
122. Møstgaard i Østov											
123. Møstgaard i Østov											
124. Møstgaard i Østov											
125. Møstgaard i Østov											
126. Møstgaard i Østov											
127. Møstgaard i Østov											
128. Møstgaard i Østov											
129. Møstgaard i Østov											
130. Møstgaard i Østov											
131. Møstgaard i Østov											
132. Møstgaard i Østov											
133. Møstgaard i Østov											
134. Møstgaard i Østov											
135. Møstgaard i Østov											
136. Møstgaard i Østov											
137. Møstgaard i Østov											
138. Møstgaard i Østov											
139. Møstgaard i Østov											
140. Møstgaard i Østov											
141. Møstgaard i Østov											
142. Møstgaard i Østov											
143. Møstgaard i Østov											
144. Møstgaard i Østov											
145. Møstgaard i Østov											
146. Møstgaard i Østov											
147. Møstgaard i Østov											
148. Møstgaard i Østov											
149. Møstgaard i Østov											
150. Møstgaard i Østov											
151. Møstgaard i Østov											
152. Møstgaard i Østov											
153. Møstgaard i Østov											
154. Møstgaard i Østov											
155. Møstgaard i Østov											
156. Møstgaard i Østov											
157. Møstgaard i Østov											
158. Møstgaard i Østov											
159. Møstgaard i Østov											
160. Møstgaard i Østov											
161. Møstgaard i Østov											
162. Møstgaard i Østov											
163. Møstgaard i Østov											
164. Møstgaard i Østov											
165. Møstgaard i Østov											
166. Møstgaard i Østov											
167. Møstgaard i Østov											
168. Møstgaard i Østov											
169. Møstgaard i Østov											
170. Møstgaard i Østov											
171. Møstgaard i Østov											
172. Møstgaard i Østov											
173. Møstgaard i Østov											
174. Møstgaard i Østov											
175. Møstgaard i Østov											
176. Møstgaard i Østov											
177. Møstgaard i Østov											
178. Møstgaard i Østov											
179. Møstgaard i Østov											
180. Møstgaard i Østov											
181. Møstgaard i Østov											
182. Møstgaard i Østov											
183. Møstgaard i Østov											
184. Møstgaard i Østov											
185. Møstgaard i Østov											
186. Møstgaard i Østov											
187. Møstgaard i Østov											
188. Møstgaard i Østov											
189. Møstgaard i Østov								</			

D. 21118 Tom. VII.

ffff

5. Klintholm

- Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.
Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.
Cap 21. Om Landskabet Eydersted.
Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande
Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.
Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

958

Hovedgaard.	Hovedgaardstert.				Høndergods.				S i e n d e r.				Kjøbe- men.	Kjøbernes og Cyernes Navne efter de udsær- dagede Skifter.
	Td.	Sk.	Sk.	Sk.	Td.	Sk.	Sk.	Sk.	Td.	Sk.	Sk.	Sk.		
5. Klintholm Elev med Maglebye Høstehave	81	6	2	2	353	2	2	2	2	2	2	2	42358 Rd. 71 Skell.	Kjøbmand Ditlev Staal.
6. Lundbygaard Elev og Elev	44	1	2	1	309	4	1	1	1	1	1	1	34000 Rd.	Kammerherre, Generals adjutant og Major Ca- spar Wilhelm Munthe af Morgenstjerne.
7. Skovbygaard, nu En- gelholm kaldet Elev	35	2	2	2	231	6	2	2	2	2	2	2	30120 Rd.	Hans Petersen. 8. Ødelinge
8. Ødelinge														
9. Ødelinge														
10. Ødelinge														
11. Ødelinge														
12. Ødelinge														
13. Ødelinge														
14. Ødelinge														
15. Ødelinge														
16. Ødelinge														
17. Ødelinge														
18. Ødelinge														
19. Ødelinge														
20. Ødelinge														
21. Ødelinge														
22. Ødelinge														
23. Ødelinge														
24. Ødelinge														
25. Ødelinge														
26. Ødelinge														
27. Ødelinge														
28. Ødelinge														
29. Ødelinge														
30. Ødelinge														
31. Ødelinge														
32. Ødelinge														
33. Ødelinge														
34. Ødelinge														
35. Ødelinge														
36. Ødelinge														
37. Ødelinge														
38. Ødelinge														
39. Ødelinge														
40. Ødelinge														
41. Ødelinge														
42. Ødelinge														
43. Ødelinge														
44. Ødelinge														
45. Ødelinge														
46. Ødelinge														
47. Ødelinge														
48. Ødelinge														
49. Ødelinge														
50. Ødelinge														
51. Ødelinge														
52. Ødelinge														
53. Ødelinge														
54. Ødelinge														
55. Ødelinge														
56. Ødelinge														
57. Ødelinge														
58. Ødelinge														
59. Ødelinge														
60. Ødelinge														
61. Ødelinge														
62. Ødelinge														
63. Ødelinge														
64. Ødelinge														
65. Ødelinge														
66. Ødelinge														
67. Ødelinge														
68. Ødelinge														
69. Ødelinge														
70. Ødelinge														
71. Ødelinge														
72. Ødelinge														
73. Ødelinge														
74. Ødelinge														
75. Ødelinge														
76. Ødelinge														
77. Ødelinge														
78. Ødelinge														
79. Ødelinge														
80. Ødelinge														
81. Ødelinge														
82. Ødelinge														
83. Ødelinge														
84. Ødelinge														
85. Ødelinge														
86. Ødelinge														
87. Ødelinge														
88. Ødelinge														
89. Ødelinge														
90. Ødelinge														
91. Ødelinge														
92. Ødelinge														
93. Ødelinge														
94. Ødelinge														
95. Ødelinge														
96. Ødelinge														
97. Ødelinge														
98. Ødelinge														
99. Ødelinge														
100. Ødelinge														

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

[illegible]

960

Hovedgaarde.	Hovedgaardstørt.		Bøndergods.		S i e n d e r.			Kjøbe Summen.	Kjøbernes Navne efter de afsluttede Skieder.
	Ed.	Sk. Sk. Alb.	Ed.	Sk. Sk. Alb.	Ed.	Sk. Sk. Alb.			
Tammestrup Hareballe- gaard	20	3	2	1	266	2	1 1/2	26000 Rb.	Statensraabinde de Lichtenberg.
Skov									
Møltrup Krogh	25	3	2	2	243	1	2	19350 Rb.	Cancellieraad Lichtenhielm.
Skov									
Baabenesholm	14	4	3	2	223	5	3	19800 Rb.	Forvalter Mönster paa Spholm.
Skov									
Nedenshou-Bilsholt	18	7	2	1	202	7	2	22030 Rb.	Forvalter Collin i Horsens.
Skov									
Kalbuegaard	21	7	2	2	214	2	1 1/2	30730 Rb.	General: Krigscommissair Beringschiold.
Skov									
Opstendahl	17	7	2	2	250	7	2	24595 Rb.	Kammerherre Woyda.
Skov								2 1/2 Skil.	
Nota. Denne sidste Hovedgaard er af nye inddeelt af det ved Auctiionen separat bortsolgte Gods.									
1. Galsterke District 1766. Nørre Løvegaard, nu Westenborg kaldet	132	3	1	2	566	2	3	103160 Rb.	Agent Johan Christoffer von Westen.
Skov	5	2	2	2	8	2	1		
2. Hoveddahl	44	7	2	2	499	6	2		
Skov									
med Gaandenke Berge- gaard									
og Nykøbings Vand- mølle, Møllefyld									

3. Gørge:

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlouw.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.

961

Hovedgaarde.	Hovedgaardstørt.				Bøndergods.				T i e n d e r.				Kjøbe-Summen.	Kjøbernes og Eernes Navne efter de udfærdigede Skædet.
	Td.	Sk.	Grf.	Alb.	Td.	Sk.	Grf.	Alb.	Td.	Sk.	Grf.	Alb.		
3. Vorkellsegaard Økov	89	1	3	1	702	3	3	1	11	2	1	1	77054 Rd. 20 Skill.	Hans Kyrstelige Durchlauchtighed Hr. CARL, Landgreve til Hessen.
4. Carlsfeldt Økov	62	2	3	2	461	1	3	1	11	2	1	1	46840 Rd. 53 Skill.	
5. Østjorringegaard Økov	101	7	3	2	589	1	1	1	21	2	3	2	47056 Rd.	Cancelleraad Ole Jensen Stampe.
6. Ourupgaard Økov	30	2	2	2	546	7	2	1	4	3	1	1	37843 Rd. 46 Skill.	Christian Hinchelej.
7. Giedter Gaard Økov	74	5	1	1	728	1	2	2	22	4	3	1	60367 Rd. 89 Skill.	Kammerherre og Oberstent Gustav Greve af Holck.
8. Stangerup Gaard Økov	20	7	2	2	621	3	3	1	35	3	3	3	37935 Rd. 81 Skill.	Kammeraad Christiaan Kehlet.
9. Bennerlund Gaard Økov	51	5	1	1	671	3	2	2	11	5	1	1	59724 Rd. 12 Skill.	Hans Tersling og Peder Thelstrup.
10. Egenfegaard Økov	54	7	1	3	681	1	1	1	28	4	1	1	46085 Rd. 52 Skill.	Hans Bernhagen Hinchelej.

Cap 19 Om Husum og Svabsted Amter.

Cap. 20 Om de nordstrandske Øer, og Øen Helgoland.

Cap 21. Om Landskabet Eydersted.

Cap 22. Om de glyksborgske Arvelande

Cap.23. Om Grevskabet Reventlou.

Cap 14. Om de Dele af Riber-Stift, som ligge i Sønder-Jylland.